

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Катедра за историју Југославије

МАСТЕР РАД

Југословенско-совјетски односи: сусрети и разговори
Ј. Б. Тита и Л. И. Брежњева (1976-1979)

Ментор:

Проф. др. Љубодраг Димић

Студент:

Немања Димитријевић

бр. индекса: 18/0051

Београд, септембар, 2019.

„Историчар без чињеница лишен је корена и бескористан је; чињенице без историчара мртве су и бесмислене. Отуда мој први одговор: „Шта је историја ?“ гласи да је то континуирани процес интеракције између историчара и његових чињеница, бесконачан дијалог прошлости и садашњости.“

(Шта је историја ? Е. Н. Carr)

Садржај :

Предговор	4
Увод	
Југославија по кишобраном Москве (1945-1948).....	8
Нормализација односа са Совјетским Савезом.....	14
Генеа југословенско-совјетских односа (1958-1968).....	18
Теме	
<i>Културна сарадња (1974-1979)</i>	26
<i>Област информисања</i>	61
<i>Информбировци</i>	74
<i>Војна компонента сарадње</i>	78
<i>Погледи Београда и Москве на Блиски исток</i>	83
<i>Рог Африке: Еритреја и етиопско-сомалијски сукоб</i>	103
<i>Социјалистичка заједница</i>	110
<i>Еврокомунизам</i>	117
<i>Покрет несврстаних</i>	124
<i>Детант и разоружање</i>	136
Закључак	161

Списак најчешће коришћених скраћеница

ДФЈ – Демократска Федеративна Југославија

СФРЈ - Социјаличка Федеративна Република Југославија

СССР – Савез Совјетских Социјалистичких Република

ССИП - Савезни секретаријат за иностране послове

КПЈ - Комунистичка партија Југославије (до1952)

СКЈ - Савез комуниста Југославије

Резолуција ИБ – Резолуција Информбироа у Букурешту (1948 и 1949)

НОБ – Народноослободилачка борба

Програм – Програм културне сарадње за период 1974, 1975, и 1975.

Конвенција / Споразум – Споразум о културној сарадњи

МРП - Међународни раднички покрета

ВУ – Варшански уговор, Варшавски пакт

НЗ – Несврстане / неангажоване земље

***новембарски разговор /београдски састанак (1976) – разговор Брежњева и Броза 15-17. новембра 1976. у Београду**

***августовски разговор / московски састанак (1977) - разговор Брежњева и Броза 17. и 18. августа 1977. у Москви**

***мајски разговор / московски састанак (1979) - разговор Брежњева и Броза 17. и 18. маја 1979. у Москви**

ПРЕДГОВОР

Интерпретативни оквир рада: Војна интервенција Варшавског пакта у Чехословачкој (1968), трајно је променила југословенску спољнополитичку позицију. У периоду 1969-1972. Јосип Броз је у потрази за новим спољнополитичким путем посетио велики број европских и ваневропских земаља, блоковски сврстаних и неангажованих. У периоду након посете Брежњева Југославији (1971), наступио је период интензивних односа који ће трајати све до последње Брозове посете Москви (1979). У том периоду двојица лидера сусрела су се чак седам пута: у Београду 1971., у Москви 1972., у Кијеву 1973., у Хелсинкију 1975., у Берлину и Београду 1976., у Москви 1977. и 1979.

Током друге половине 70-тих година XX века, југословенска политичка сцена је била стабилна. Међутим привредни показатељи нису били охрабрујући, држава је била оптерећена високим спољним задужењем и несташицама свакодневних производа и деривата. На спољнополитичком плану блоковски неангажован положај СФР Југославије је био међународно признат, прилог томе проналазимо у стенографским белешкама са разговора Јосипа Броза са Леонидом И. Брежњевом (новембра 1976., августа 1977., маја 1979.) и Џими Картером (*eng. Jimmy Carter*) 1978. године. Током друге половине 70-тих година у односима Београда са Москвом на спољнополитичком плану постоји усаглашеност ставова изузев о односима са Кином, сукобу у Индокини (вијетманско- кампућијски рат) као и различити ставови о избору међународног форума / конференције на коме треба да се разговора и донесу закључци о разоружању.

У билатералним односима совјетска страна је током друге половине 70-тих година неуспешно наставила да покушава да привуче и затим уведе СФР Југославију у свој „лагер“ који је назван социјалистичка заједница. Други сегменти билатералне сарадње привредна и економска размена су у овом периоду достигли свој историјски максимум (1979. робна размена је била 14 милијарди долара), сличан историјски максимум остварени су у културној, просветној и научно-техничкој сарадњи две државе.

Хронолошки оквир рада обухвата период од 1976. до 1979. године. Наведени период обухвата неколико за политичку историју заокружених историјских целина. На првом месту, у назначеном периоду десила су се последња три сусрета и разговора Јосипа Броза и Леонида Иљича Брежњева, (новембра 1976. у Београду, августа 1977. и маја 1979. у Москви). Затим, назначени период обухвата другу фазу биполарног детанта, од Хелсиншке конференције КЕБС (1975) до потписивања SALT II споразума (1979). Све време детанта СФРЈ је активно подржавала преговоре и инсистирала на његовом универзалном а не блоковском карактеру. У контексту универзалног „попуштања“ Јосип Броз се у назначеном периоду посебно залагао за кинеско-совјетску нормализацију односа. На крају, почетна и завршна година назначеног периода су године одржавања конференције Покрета несврстаних земаља, Пете у Колумбу (1976) и Шесте у Хавани (1979), покрета у коме је СФРЈ била важан политички фактор.

Рад пред Вама настоји да **применом класичног историографског метода** реконструише југословенско-совјетске односе у наведеном хронолошком периоду. Методолошки приступ теми подразумевао је истраживање архивске грађе, коришћење литературе и штампе.

О изворима и литератури

У намери да што боље разумемо спољнополитички курс Југославије у периоду 1976-1979. користили смо необјављене и објављене изворе, новинске листове као и релеватну историографску литературу.

Објављени документарни извори о југословенско-совјетским односима које смо користили потичу из Архива Југославије и Руског државног архива публиковани су у зборнику докумената : *Југославија-СССР: сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР. Том 2 (1965-1980)*; који су приредили Љ. Димић, А. Животић, Љ.А.Величанскаја са групом аутора. Двојезичан српско-руски зборник садржи Записе разговора Ј. Б. Тита и Л. И. Брежњева приликом сусрета двеју делегација, Стенограмске белешке разговора двеју делегација, Говоре и јавна излагања лидера две државе, Заједничка саопштења о посети, Забелешке о разговорима Ј.Б.Тита са совјетским амбасадором итд. За период југословенско-совјетских односа пре 1965 године, објављено

је неколико зборника докумената навешћу објављене ближег датума : *Југославија-СССР: сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР. Том 1(1946-1964)*; приредили Љ. Димић, М. Милошевић, Н. Пантелић са групом аутора, *Напукли монолит – Југославија и свет: 1942-1948*; приредили Љ. Димић и А. Животић и *Југословенско-совјетски односи 1945-1956*; представља грађу из дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије и Министарства иностраних послова Руске Федерације коју су приредили Љ. Димић, М. Милошевић М. К. Кравченко са групом аутора.

Необјављени документарни извори који су похрањени у архивским фондовима у Архиву Југославије: Кабинет Председника Републике (837), Председништво СФРЈ (803), Председништво ЦК СКЈ (507), Савезно извршно веће (530), затим Дипломатски архив МСПРС - држава СССР, година 1976. фасцикле 136, 137, 138 и 139; година 1977. фасцикле 132,133,134 и 135; година 1978. фасцикле 142, 143,144. година 1979. фасцикла 134,135. Релеватна историографска дела домаћих аутора и мемоарска литература: Вељко Мићуновић, *Московске године 1969-1971*; Ђоко Трипковић *Југославија и СССР 1956-1971*; и др. Приликом истраживања по домаћим библиотекама, утврдили смо да су југословенско-совјетски односи након 1974. године веома слабо истражени, с изузетком малог броја чланака којима се расветљава сегмент политичке и економске историје (аутори Ђоко Трипковић, Љубодраг Димић, Драган Богетић), због чега смо у потпуности морали ослонити на архивску грађу. Архивска грађа о југословенско-совјетским односима током друге половине 70-тих година је изузетно очувана и доступна истраживачима.

Тему југословенско-совјетских односа истраживао је велики број домаћих истраживача: Ђоко Трипковић, Љубодраг Димић, Драган Богетић, Александар Животић, Горан Милорадовић, Мирослав Јовановић и бројни други.Сходно томе о периоду до 1971. постоји веома богата колекција монографија (културна и политичка историја) и више десетина чланака у престижним домаћим научним часописима.

Двојица лидера Јосип Броз и Леонид И. Брежњев су политички наступ у разговорима усмерили на очување политичких структура којима припадају, Јосип Броз покрету несврстаних (који је 1979. имао 87 сталних чланица), Брежњев социјалистичкој заједници (Варшански уговор (ВУ) и Савез за узајамну економску помоћ (СЕВ). Сходно

структурама којима су припадали, у разговорима на врху, двојица лидера су износили ставове о бројним темама: детант и разоружање, кипарска криза, блиско-источна криза, дешавања на југу Африке (апархејд), сукоби у Африци (рат у Анголи, етиопско-сомалијски сукоб, сепаратистички покрет у Еритреји, египатско-либијски сукоб, покрет Полисарио и други), сукоби у Индокини, јапанско-кинеско-совјетски односи, америчко-совјетски односи, југословенско-бугарски односи, медитеранска компонента безбедности, југословенско-совјетски економски односи и војна сарадња и друге теме.

У раду пред Вама нисмо реконструисали односе и ставове на све теме које су у разговорима двојице лидера споменуте, већ смо одлучили да **тематским приступом** реконструишемо само поједине. При избору тема из југословенско-совјетских односа, руководили смо се критеријумима: да је југословенска дипломатија одиграла активну улогу у решавању наведене кризе / ратног сукоба, као и да је тема присутна у излагању у сва три разговора двојице лидера (1976., 1977., и 1979).

Изостанак монографија у домаћој историографији о југословенско-совјетским односима након 1971. изузев неколико научних чланака, условио је да позивање на архивску грађу из домаћих архива (Архив Југославије и Дипломатски архив МСПРС) у раду буде изузетно присутно. Методолошки приступ (употреба искључиво извора и литературе домаће провинијенције при реконструисању одређених тема југословенско-совјетских односа) отвара могућност да стручна јавност изнесе критику да једностраност коришћених извора који су искључиво на српском језику. Сходно наведеној примедби, може се поставити питање и утемељености наслова мастер рада: „*Југословенско-совјетски односи: сусрети и разговори Јосипа Броза Тита и Леонида Иљича Брежњева (1976-1979)*“. У односу на потенцијалне примедбе, можемо прихватити примедбу да би најпрецизнији наслов био „*Југословенско-совјетски односи: сусрети и разговори Јосипа Броза Тита и Леонида Иљича Брежњева (1976-1979), на основу домаћих (југословенских) извора*“.

Контекст послератног света (1945-1948)

Заустављањем немачких офанзива на тлу СССР-а, покренут је марш Црвене армије која је уз помоћ локалних партизанских одреда ослободила престонице источне и централне Европе – тиме је створена нова политичка реалност у Европи, која је идеолошки подељена на Исток и Запад. У биланс нове европске реалности унесене су поуке тоталног рата, животи милиона војника, бројне обележене и необележене цивилне гробнице, присилна депортација, разрушене привреде и промењене границе држава.¹

Ставарање контролних механизма послератног света, била је главна преокупација али и полигон за политичка поткусуривања на конференцијама и у разговорима тројице савезничких лидера Стаљина, Рузвелта и Черчила. *Југословенско питање* разматрано је на конференцији у Техерану (1943) када је признат легитимитет партизанског покрета у Југославији, затим октобра 1944. године када су Стаљин и Черчил договорили поделу интересних зона у Европи. На крају у заједничкој декларацији о ослобођеној Европи донетој на конференцији на Јалти (фебруар 1945) тројица лидера сагласили су да по завршетку рата, у источној Европи подрже одржавање слободних извора и успостављање демократских режима. Сегмент договореног „*кримског пакета*” био је прихватање да се споразум Тито-Шубашић спроведе с тим да се АВНОЈ мора проширити посланицима из последњег предратног сазива Народне Скупштине Југославије.²

У послератним годинама, идеолошке разлике и различити модели политичке и економске интеграције били су повод за настанак биполарног света. Совјетски модел економске интеграције – централно плански систем, нетржишна и самодовољна привреда, у пракси се остваривао преношењем совјетских привредних узора у лагер – земље народне демократије.³ Неуспешне интервенције СССР-а у Ирану и Турској, приморале су

¹ Berend Ivan. Centralna i istočna Evrope 1944-1993: iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju. (Podgorica: CID. 2001) 26-28.

² Henri Kisindzer. Diplomacija. (Podgorica: Kosmos izdavaštvo 2016) 423; Branko Petranović. Istorija Jugoslavije, Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945. (Beograd: Nolit. 1988)

³ Ivan T. Berend. Ekonomska istorija Evrope u XX veku, Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije. (Beograd: Arhipelag. 2009) 192-196.

Стаљина да формира интегративна тела Словенски конгрес, Информбиро, СЕВ и Варшавски пакт, с циљем обезбеђивања идеолошке монолитности источне Европе. Стаљинова *реалполитика* у источној Европи, за Лондон је представљала позив да се за зеленим столом створе интересне зоне, Вашингтон није одобравао британску политику састанака на врху, с друге стране Москви је уложен протест за недемократско наступање, што је увод у *Труманову политику обуздавања*. Модел интеграције Запада, заокружен Маршаловим планом и НАТО (NATO), створен је након што је изгубљена нада да се Москва може придобити за модел заснован на концепту мултилатералног света и заједничком економском интересу. Другу половину „кратког XX века” обележила је хладноратовска конфротација два блока која нису желела оружаним путем да промене идеолошке демаркационе линије у Европи повучене завршетком рата, док је за Москву и Вашингтон, тзв Трећи свет био полигон за ширење идеолошких утицаја, као и економско и ратно експериментисање.⁴

Колико је сати у Москви ?⁵ Југославија под кишобраном Москве (1945-1948)

Народноослободилачка војска Југославије под контролом КПЈ, пре завршетка рата постала је одлучујућа политичка и војна сила у Југославији - тиме југословенски комунисти представљају авангарду у будућем источном лагеру. Наведена реалност, утицала је да завршетком рата у Југославији не буду стациониране јединице Црвене армије с намером да осигурају наклоност будућих власти Москви.⁶ У сложеним међународним околностима спољнополитички положај Југославије био је одређен тзв *политиком еквилибриције*.

На унутрашњем плану послератна Југославија, била је држава реафирмисања југословенске интеграционе идеје, држава без дефинисаних граница са тешкоћама у

⁴ Od Arne Vestad. Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba. (Beograd: Arhipelag. 2008) 83-92, Џон Луис Гедис. Хладни рат: Ми данас знамо. (Београд: Clio. 2003) 280-284; Henri Kisindzer. Diplomacija. (Podgorica: Kosmos izdavaštvo 2016) 438-439; Eric Hobsbaum. Doba ekstrema, istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991. (Beograd: Dereta. 2002) 173-175.

⁵ *Колико је сати у Москви ?* - представља метафору, која симболизује загладаност и добровољну сервилност свих комуниста у непогрешивост одлука друга Стаљина. Наведену метафору можемо употребити да објаснимо загладаност југословенских комуниста у Москву, и сходно томе неведеном метафором можемо обојити југословенско-совјетске односе у периоду 1945-1948. Метафора је преузета из Предговора зборника докумената *Napukli monolit, Jugoslavija i svet 1942-1948. prir. Lj. Dimić A. Životić.* (Beograd: Arhipelag. 2012)

⁶ Мирослав Јовановић. Срби и Руси 12-21 век, (Историја односа). (Београд: НБС. 2012) 181.

интеграцији унутрашњег привредног простора, држава испуњена револуционарним врењем који је подстакао преке судове и миграцију идеолошких неистомишљеника, дубоко подељена између херојске историје партизанског покрета и демонизовања квислиншких и колоборационих снага, демографски уништена, индустријски девастирана, са недостатком интелигенције да управља обновом државе и руководи истом.

Привремена влада ДФЈ (март 1945), формирана је у складу са кримским одлукама и Директивом Москве да све комунистичке / радничке партије будућег лагера, формирају власт, коалицијом са предратним странкама. Привремена влада је отклонила дуалност али се задржала дисфункционалност власти у Југославији. Састав чланова владе, читањем дипломатских извештаја британског и совјетског амбасадора у Београду и југословенског амбасадора у Москви у првим послератним годинама, стиче се утисак поларизације у влади на совјетску и британску струју (Шубашић и Грол). Наведена поларизација указује да је на Југославију остварен утицај у складу са договором о подели интересних зона.⁷

Доласком на власт југословенски комунисти су настојали да на основу револуционарног поретка (одлуке АВНОЈ-а, социјаличка револуција и НОБ), формирају уставно уређење нове Југославије. Притом, услед неимања сопственог искуства у изградњи социјалистичког друштва, КПЈ је некритички (и авангардно) преузимала совјетске културне, економске и политичке моделе, у намери да „старо друштво” трансформише у диктатуру пролетеријата као основу за револуционарну промену. У периоду до проглашења ФНРЈ (новембар, 1945) комунистичке власти су због позиције *еквидистанце* између Истока и Запада и мобилисањем народа политиком народног фронта, прикривале револуционарне елементе лењинистичке идеологије при афирмацији партијског програма.⁸

Совјетски утицаји на културу и просвету у Југославији ? Совјетизација односно продор ждановизма, у културној сфери Југославији, извршен је деловањем *Друштва за културну сарадњу Југославије и Совјетског Савеза*, основаном 1945. само у

⁷ Branko Petranović. Istorija Jugoslavije, Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945. (Beograd: Nolit. 1988) 388-391; Berend Ivan. Centralna i istočna Evrope 1944-1993: iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju. (Podgorica: CID. 2001) 44-48;

⁸ Бранко Петрановић. Југославија на размеђу (1945-1950). (Подгорица: ЦАНУ. 1998) 36-44; 326-327.

Југославији, Москва није формирала идентично друштво. Рад Друштва се сводио на издавање часописа „Југославија-СССР”, организовање предавања, концерата, изложби о совјетском моделу социјализма.⁹ Контрола културне сфере у Југославија је остварена совјетским моделом - формирањем бројних Савеза културних и уметничких делатника, који су били под надзором Агитпропа, партијског апарата цензуре са бројним идеолошким комисијама (формиран Директивом ЦК КПЈ, марта 1945).¹⁰

Продукти културне сфере су били соцреалистички садржаји који су обликовали „ново друштво и новог човека”.¹¹ Соцреализам је био најприсутнији у области ликовне уметности, затим у вајарству где је било присутно „конституисање владарске/маршалске инографије“ као „продужетак политике, власти и моћи“, графика је „најпопуларнији медијум“ соцреализма у Југославији. Садржаји соцреализма могу се поделити у две групе: прву чини „партизански са тематиком из НОБ-а“, други је „херојски идеализам“ садржаји из „послератне борбе и изградње новог друштва”.¹² Ангажовану културу југословенски режим је сматрао нужним пропагандним оружјем за револуционарну промену. Радикални обрачун југословенских власти са „реакционарним елементима” у југословенском друштву (научна и културна интелигенција, црква итд) по совјетском моделу ликвидације је изостао због страха власти од додатне поларизације друштва.

На V конгресу КПЈ (1948), одбачене су критике на рачун југословенског руководства, уследио је период преиситивање односа Москвом, када су југословенски комунисти целокупно културно наслеђе представљали као „аутентичко социјалистичко” који је настао на извору НОБ-а.¹³ Совјетски утицај у просвети, огледао се у коришћењу стручне и научне литературе и уџбеника који су превођени са руског као и увођењем руског језика по школама и факултетима (*Катедра за славистику* на Филолошком

⁹ Горан Милорадовић. Лепота под надзором, Совјетски културни утцаји у Југославији 1945-1955. (Београд: ИСИ, 2012) 205-217.

¹⁰ Dimić Ljubodrag. Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952.(Beograd:Rad, 1988) 36-37;163-171;

¹¹ Миланка Тодић. Фотографија и Пропаганда 1945-1958. (Pančevo: Helicon. 2005) 21-23.

¹² Lidija Merenik, Umetnost i vlast. Srpsko slikarstvo 1945-1968. () 28-36.

¹³ Горан Милорадовић. Лепота под надзором, Совјетски културни утцаји у Југославији 1945-1955. (Београд: ИСИ, 2012) 121-125; 137-144;

факултету), чиме се желело да се становништво упозна са совјетским светом, након сукоба са ИБ-ом, смањена је инсистирање на популаризацији совјетске културе.¹⁴

Карактер економских односа ? Утемељени на обостраним интересима, економски односи Београда и Москве успостављени су *Споразумом о узајамним испорукама* (април, 1945).¹⁵ У обнови разрушене привреде, Југославија се ослањала на сопствене снаге и робну помоћ UNRRA (United Nations Relief Rehabilitation Administration), која је допремана до краја 1948. године, често с закашњењима због идеолошке неподобности југословенских власти у очима Вашингтона. Југославија је била увозно зависна од нафтних деривата и металних сировина за индустрију. У наведеним спољнополитичким околностима, југословенско руководство показало је жељу да интензивира економску сарадњу са Москвом, коју је видело не само као нужност, већ прилику да у југословенску привреду уведе совјетске економске моделе планске привреде. У наведеном контексту треба посматрати (авангардно) увођење совјетских економских модела: два *Закона о национализацији приватних привредних предузећа* (1946) и (1948), рад на *Петогодишњем плану* (1947) и *Закон о аграрној реформи и колонизацији* (1945). У периоду 1945-1948, 49,3 % структура југословенског увоза долазило је из СССР-а, док је ка СССР-у одлазило 52,9 % југословенског извоза.¹⁶

Совјетско руководство је на интензивирање југословенско-совјетске сарадње, гледало као начин спречавања америчких, британских и француских концесија у југословенској привреди. Током маја и јуна 1946. у Москви је боравила југословенска делегација на челу са Ј. Брозом, који ће последњи пут разговарати са Стаљином. Домет посете био је потписивање *Споразума о економској сарадњи*, којим су формирана два мешовита акционарска друштва ЈУСТА (*Југословенско-совјетско акционарско друштво за цивилно ваздухопловство*) и ЈУСПАД (*Југословенско-совјетско дунавско пародбродско акционарско друштво*). Формирање мешовитих југословенско-совјетских друштава, био је план југословенских власти за продубљивање сарадње са Москвом, међутим различити

¹⁴ Мирослав Јовановић. Срби и Руси 12-21 век, (Историја односа). (Београд: НБС. 2012) 202.

¹⁵ Branko Petranović, Sava Daudović. Jugoslavija, Velike sile i Balkanske zemlje 1945-1948 (iskustvo „narodne demokratije” kao partijske države). (Beograd: Istorijски институт Crne Gore.1994) 44-47.

¹⁶ Branko Petranović. Istorija Jugoslavije, Socijalistička Jugoslavija 1955-1988. (Beograd: Nolit. 1988) 83-91; Ljubodrag Dimić. Jugoslavija I Hladni rat, Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974). (Beograd: Arhipelag. 2014) 117.

интереси двеју страна створили су дисонантне тонове у односима, које је Стаљин у разговору са Кардељом (априла 1947), разјаснио међусобно прихватљивим ставовом да је Југославија савезник и да „ *таква друштва (мешовита- Н.Д.) су подесна за сателитске државе.*”¹⁷

Спољна политика Југославије – први совјетски сателит - Априла 1945, југословенска делегација са председником Министарског савета Југославије маршалом Ј.Б. Титом и министром иностраних послова И. Шубашићем, отпутовала у двонедељну посету Москви. У месецу када је капитулација нацистичке Немачке било питање дана, сусрети и разговори југословенско-совјетске делегације у Москви, биле су под будном оком британске и америчке дипломатије. Лондон је сматрао да су разговори имали „ *војни и политички карактер*” док је Хариман амерички амбасадор у Москви у депеши Вашингтону, навео да је разговорима нарушен договор Стаљина и Черчила из октобра 1944, за теме разговара представио је статус Јулијске крајине и аустријске Корушке, као и о формирању будуће Балканске федерације.¹⁸ Домети посете огледају се у потписивању два међудржавна споразума: *Споразум о узајамним испорукама роба и Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи*, као темељног споразума којим је дефинисан карактер даљих односа Београда и Москве. У члану 4. уговора наводи се : „ Свака од високих страна уговорница обавезује се да неће закључити никакав савез и да неће узимати учешћа у каквој коалицији упереној против друге високе стране уговорнице”¹⁹

Непосредно након потписивања Уговора о сарадњи у Москви, министар иностраних послова Шубашић је у разговору са Стивенсоном британским амбасадором у Југославији, изнео мишљење да Југославија у постојећим међународним околностима мора остати независна, што подразумева да потпише идентичан споразум са Лондоном и Вашингтоном.²⁰ Средином новембра 1945, амбасадор Стивенсон је министарству (Foreign

¹⁷ Branko Petranović, Sava Daudović. Jugoslavija, Velike sile i Balkanske zemlje 1945-1948 (iskustvo „narodne demokratije” kao partijske države). (Beograd: Istorijski institut Crne Gore. 1994) 46-52; Бранко Петрановић. Југославија на размеђу (1945-1950). (Подгорица: ЦАНУ. 1998) 465-468.

¹⁸ Ljubodrag Dimić. Jugoslavija i Hladni rat, Ogleđi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974). (Beograd: Arhipelag. 2014) 111-113.

¹⁹ Ljubodrag Dimić. Aleksandar Životić. prir., Napukli monolit Jugoslavija i svet 1942-1948 (Beograd: Arhipelag i Službeni glasnik. 2012) 219.

²⁰ Исто, 221-222.

Office) пренео кратак разговор са Јосипом Брозом на тему југословенске спољне политике. У телеграму се наводи „ Уверавао ме је да Југославија чврсто намерава да остане независна и да истовремено буде у што бољим односима и са Западом и са Истоком. Природно је да односи словенске силе са Совјетским Савезом буду што срдачнији. То међутим не значи да због тога треба да трпе односи са западним савезницима.”²¹

Нормализација односа Београда и Москве (1955/1956)

Завршетком рата југословенски комунисти су у Совјетском Савезу видели „природног заштитника, равноправног савезника, утицајну међународну силу која ће се заложити за Југославију.”²² У периоду сукоба са СССР-ом (Резолуције ИБ 1948 и 1949), југословенско руководство је у циљу додатне превентиве од совјетског напада, основало југословенски војни нуклеарни програм (1948-1955), који је услед неимања одговарајућих научно-технолошких и финансијских могућности са скромним резултатима реализован у институту у Винчи.²³ Смрт Јосифа Васирионовича Стаљина (марта 1953), означила је крај једне епохе совјетске, комунистичке (социјалистичке), европске и светске историје. У постстаљинистичком периоду источни лагер је подељен на државе које су кренуле путем либерализације и дестаљинизације и оне које задржале ортодоксни стаљинизам.²⁴

Посета совјетске делегација на врху Београду (маја, 1955) и узвратна посета југословенске делегације Москви (јуна, 1956) означавала је да је совјетско руководство признало југословенски „преседан“ као алтернативу совјетском типу социјализма. Наравно, одјек југословенског случаја (1948), охрабрио је одређене структуре у руководству Мађарске (1956).²⁵

²¹ Lj. Dimić. A. Životić. н.д., 235.

²² Бранко Петрановић. Југославија на размеђу (1945-1950). (Подгорица: ЦАНУ. 1998) 455.

²³ Dragomir Bondzic, Izmedju ambicija I iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945-1990. Beograd, 2016, 91-98.

²⁴ Berend Ivan. Centralna i istočna Evrope 1944-1993: iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju. (Podgorica: CID. 2001), 122-125.

²⁵ Berend Ivan. Centralna i istočna Evrope 1944-1993: iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju. (Podgorica: CID. 2001), 135-137.

Након Стаљинове смрти марта 1953. године, ново совјетско руководство олично у Никити Сергејевичу Хрушчову је жељу да нормализује односе са југословенским комунистима изнео у писму које је упутио Јосипу Броз, јуна месеца 1954. године. Писмо је садржало критику чињења Стаљина према Југославији. Јосип Броз је совјетско писмо схватио као победу југословенског руководства, али је тек на V пленуму ЦК КПЈ (новембра, 1954) упознао уже партијско руководство са садржајем писма.²⁶ Пре одласка на пут у Индију и Бурму крајем 1954. Јосип Броз је послао одговор Хрушчову совјетском лидеру који је слањем писма Броз своју политичку судбину везао за успешност нормализације односа са Београдом.²⁷

Совјетски Савез је у периоду након нормализације односа, желео међудржавно и међупартијско јединство у склопу обновљеног „источног монолита“, док је Југославија желела међудржавне и међупартијске односе засноване на једнакости, независности, и праву сваке од стране на свој пут и форму социјализма. Економски односи две државе обновљени су потписивањем трговинског уговора крајем 1954. године, да би до краја 1956. поред трговинских уговора СССР је кредитирао даљи индустријски развој Југославије. На позив југословенског руководства совјетска делегација на челу са Никитом Хрушчовим је дошла у вишедневну посету Југославији током јуна 1955. године. Сврха посете огледала се у чину потписивања Београдске декларације (2. јун 1955), којом су се обе стране сагласиле да ће поштовати територијални интегритет и независност држава, али мирољубиву коегзистенцију међу народима без обзира на идеолошку опредељеност.²⁸

У периоду између узвратне посете југословенског председника Москви, две државе су потписале споразуме о научно-техничној и културној сарадњи. Јосип Броз је поздравио одлуке XX конгреса, сматрајући да се њима означава крај стаљинистичким принципима у односима међу државама и пружа добра основа за равноправнији однос међу државама. Узвратна посета Јосипа Броза Совјетском Савезу (1-23. јуна 1956), током које су две делегације размениле политичка гледишта и изразили намере за продубљењем економске сарадње новим совјетским кредитима за индустрију. Током званичних

²⁶ Dimić Ljubodrag , Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974), (Beograd: Arhipelag 2014), 127-128.

²⁷ Исто, 139; 189-190.

²⁸ Исто, 192-198; Djoko Tripković, Jugoslavija i SSSR 1956-1971, (Beograd: ISI, 2013), 18-20.

разговора Хрушчов је говорио о ситуацији у Мађарској, док је Јосип Броз избегавао да говори о односима са Мађарском, због политичке нестабилности у Будимпешти која се тренутно одвијала, односно Броз није желео да доводи у питање успех састанка због неслагања са Хрушчовим око процеса који се одвија у Мађарској. Исход необично дуге посете огледао се у потписивању Московске декларације (1956). Велика компромисност састављању декларације је карактеристика преговора. На крају, усвојен је југословенски захтев да се декларација односи на партијске односе СКЈ и КПСС, истовремено је избачен део око осуде колонијализма и империјализма – што сведочи да су обе стране желеле да се односи Москве и Београде нормализују. Ставове Хрушчова у односу на дешавања у Мађарској, Јосипу Брозу је редовно преносио Вељко Мићуновић југословенски амбасадор у Москви, поготово интимну исповест Хрушчова амбасадору, да ће СССР урадити све да спречи „контрареволуцију“ и „реакцију“ у Мађарској. Током трајања немира у мађарској престоници Хрушчов је у разговору са Брозом у Београду и касније на Брионима, инстинктирао на речи „лагер“ и његово јединство.²⁹

Након Московске декларације наступио је период у коме је неповерење према југословенском руководству, била је главна карактеристика у односима Београда са социјалистичким лагером до 1961. године. Узроци кризе у односима су: критичко иступање југословенског руководства према совјетској интервенцији у Мађарској (1956), криза је продубљена совјетским оптужбама за ревизионалним и одустајање од правог пута у социјализам, доношењем Програма СКЈ (1958). Нарушавање односа, Југославију је највише погодило у економској сфери, јер је Москва одустала од трговских уговора и кредитирања пројеката индустријализације, што је поништило намеру југословенског руководства да ослањањем на Исток смањи економску зависност од Запада.

Општа карактеристика совјетске политике у почетком 1950-тих је стварање страха који је лебдео над Европом, због спровођења изолационистичке политике ка Југославији и агресивне политике ка Западној Европи која је дефинисана на јануарском саветовању у Кремљу (1951). На XIX конгресу КПСС (1952), Стаљин је у свом реферату *подршку и верност* партија лагера светоназорима КПСС поистоветио са интересима народа

²⁹ Djoko Tripković, *Jugoslavija i SSSR 1956-1971*, (Beograd: ISI, 2013), 28-37; Dimić Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, (Beograd: Arhipelag 2014), 202-213.

лагерских држава. Након конгреса, по Стаљиновој наредби у СССР-у и земљама лагера започета су хапшења и ислеђивања високих државних и партијских дужносника под оптужбама за антипартијско деловање, блискост титоизму и ционистичко-империјаличкој струји.³⁰

У културној сфери у периоду 1948-1952, била је присутна дуалност југословенске културе, односно паралелно егзистирање, тзв „реалиста” уметника који нису направили радикалан отклон према соцреализму који су ранијих година уграђивали у свој израз, с друге стране „модернисти” су уметници наклоњенији западним узорима и плурализму израза.³¹ Након доношења Друге резолуције ИБ-а (1949), раскид са стаљинизмом је био реалност, партијске комисије предлагале начине за афирмисање аутентичних НОБ-их узора у култури. Сходно спољнополитичком заокрету ка Западу, на Трећем пленуму ЦК КПЈ (1949), начињен је раскид са совјетским узорима у културној и просветној политици, када је стварање „*свестрано одгојених слободних социјалистичких људи који смело и одважно мисле и раде (...)*” наведен као циљ образовања, у културној сфери подржан је прекид са соцреализмом и преузимање западних културних утицаја. Закључци пленума, унесени су у реферате учесника Другог конгреса књижевника у Загребу (1949), у којима су наглашене су две ствари, отпор који су југословенски књижевници и критичари пружали некртитичкој примени совјетских утицаја, с друге стране да би се одржали идеолошка приврженост у рефератима је поновљена Лењинова мисао да књижевност „не може бити независна од општепролетерске ствари”. Посебно је значајан реферат Петра Шегедина који је у име Партије пренео поруку да партијска цензура у наредном периоду, неће бити фокусисана на остваривању партијског догматизма.³² Крлежиним рефератом на конгресу Савеза књижевника у Љубљани (1952) одбачен је соцреализам и државном интервенцијом културна сцена у Југославији је у највећој мери „очишћена“ од совјетских тенденција. У периоду након раскида са совјетским утицајима, културна сцена је била прожета различитим утицајима и тенденцијама, због тога је уместо појма „југословенска уметност“ тачније користити појам „југословенски уметнички простор“ којим се „уважава

³⁰ Михаил Гелер, Александар Некрич. Утопија на власти. (Подгорица: ЦИД, 2000) 466-471.

³¹ Горан Милорадовић. Лепота под надзором, Совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955. (Београд: ИСИ. 2012) 178-180;

³² Горан Милорадовић. Лепота под надзором, Совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955. (Београд: ИСИ. 2012) 150-153; Dimić Ljubodrag. Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952. (Београд: Rad. 1988) 185-186.

својства и специфичности националних и културних организама“ који су чинили Југославију.³³

Генеа југословенско-совјетских односа (1958-1968)

У склопу прославе 40-годишњице Октобарске револуције (1957) Хрушчов и совјетско руководство су позивањем југословенског руководства желели да пред светском јавношћу покажу јединство комуниста Европе. Наравно, југословенско руководство није било задовољно стално израженом жељом Хрушчова да Југославију врати у лагерски положај према Москви као пре резолуције Информбироа, прилог томе представља одбијање југословенске делегације да присуствује конференцији на којој је усвојена *Декларација 12 комунистичких партија (1957)* за време прославе 40-годишњице Октобра, јер је декларација обиловала ставовима који су супротни ставовима Београдске и Московске декларације. На фону међупартијских односа који произилазе из Московске декларације, Јосип Броз је одбио да југословенска делегације учествује на оснивачком састанку међународног комунистичког часописа.³⁴

Током 1958. КПСС је нацрт Програма СКЈ сматрала „корак у назад“ у односу праксу Програма комунистичких партија Европе. Приговор у писму које је упутио лично Хрушчов односио се на сегмент Програма СКЈ о односу према и да третутним нацртом Програма иступа против МРП односно према социјалистичкој заједници. Након примедби југословенска страна је измењен предлог доставила совјетској страни која замерала што се Програмом СКЈ исказује „водећа“ а не као што совјетска страна сматрала да треба „руководећа“ функција у друштву, све ово довело је до захлађења односа и прекида међупартијске сарадње у периоду 1958-1961. године. Критика СКЈ тиме и југословенског руководства је посебно изражена на саветовању КП Европе у Москви

³³ Ješa Denegri, Posleratni modernizam neoavangarde / postmodernizam, Ogleđi o jugoslovenskom umetničkom prostoru 1950-1990. (Beograd:Službeni glasnik, 2016) 11-12.

³⁴ Djoko Tripković, Jugoslavija i SSSR 1956-1971, (Beograd: ISI, 2013), 73-77

(Изјава 81 партије, 1960), у критици су предњачили КП Албаније и КП Кине који су чињење СКЈ окарактерисли југословенским ревизионизмом.³⁵

Прва званична посета високог совјетског званичника била је А. Громика шефа совјетске дипломатије (1962), исте године је Јосип Броз Москви први пут након 1956. разговарао са совјетским руководством предвођеним Хрушчовим, који следеће године посетио Југославију (1963). Посета совјетског лидера у августу и одлазак Јосипа Броза септембра месеца (1963) на разговоре са Кенедијем (*John F. Kennedy*) у Вашингтону, била је потврда баланса у међународној политици југословенског руководства.

Првобитна забринутост југословенског руководства како ће након смене Хрушчова са свих позиција (1964), изгледати југословенско-совјетски односи посебно у области привредне сарадње у јеку спровођења привредне реформе у Југославији, брзо је отклоњена јер су добијене гаранције да ће ново совјетско руководство наставити са курсом сарадње са Београдом. Ново руководство Леонид Брежњев генерални секретар КПСС, Алексеј Косигин председник Савета министара СССР, и Николај Подгорњи председник Президијума Врховног совјета СССР је наставило да подржава развој односа са Југославијом. Током 1965. југословенска делегација предвођена Борисом Крајгером је склопила у Москви дугорочан трговински споразум, убрзо је Јосип Броз боравио у двонедељној посети Москви (1965), што је била потврда жеља два руководства да наставе са развијањем сарадње.³⁶

У разговорима Јосипа Броза са Брежњевим и Алексејем Косигином (1965), две делегације су размениле мишљења о билатералним и међународним темама. Разлике и неслагања две стране испољене су у области југословенског привредног развоја самоуправни социјализам, партијске сарадње Програм СКЈ, и спољне политике Југославије, наиме из совјетске перспективе југословенско руководство је преувеличавало значај несврстаних, спорни су били кинеско-совјетски односи итд). Епилог разговора је размена мишљења, усаглашено интензивирање економских (привредних и трговинских)

³⁵ Исто, 78-82.

³⁶ Ђоко Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског Савеза 1965-1967“, *Историја 20. века* 1/2010, 134.

односа у наредном периоду и почетак међупартијских разговора који су захладнели након Мађарске револуције (1956) и готово прекинути након усвајања Програма СКЈ (1958).³⁷

Све време након 1955/56. нормализацијом односа Београда и Москве, совјетска страна је настојала да преко партијске сарадње КПСС са СКЈ утиче на политику Југославије. Прилог томе представља званично упућен захтев ЦК КПСС да са СКЈ продуби сарадњу у области издавачке делатности, филма, културе, наука, информативни сектор), што је СКЈ одбила, с образложењем да СКЈ нема исту функцију у југословенском друштву као КПСС у совјетском друштву. На XXIII конгресу КПСС (1966) југословенску делегацију је предводио Александар Ранковић, који је одржао добро примљен говор.³⁸

Четврти пленум (1966) и смена Ранковића (који је неколико месеци пре тога био на конгресу КПСС) била је изненађење за совјетску страну, која је совјетском амбасадору у Београду саветовала да у разговорима са југословенским званичницима буде опрезан у коментарисању пленума. Два дана након пленума, А. Пузанов је затражио састанак са Јосипом Брозом. У истом периоду, Добривоје Видић амбасадор у Москви је у разговору Брежњеву саопштио да су разлози за смену Александра Ранковића и Светислава Стефановића злоупотребе у њиховом ресору - Служби државне безбедности. Генерални секретар КПСС-а је током разговора исказао задовољство исказаним јединством СКЈ на пленуму и добрим опхођењем према Ранковићу. Дан након разговора Брежњев-Видић, Јосип Броз је у разговору са Пузановом амбасадором СССР-а изнео ток и одлуке пленума, совјетског амбасадора је једино интересовало да ли ће смена Ранковића утицати на спољнополитички курс Југославије. Неколико месеци након пленума, Леонид Брежњев је посетио Југославију, у званичним разговорима тему смене Ранковића, совјетски лидер је окарактерисао као унутрашње питање Југославије.³⁹

На III пленуму КПЧ (1967/8) за секретара ЦК КПЧ изабран је Александар Дубчек, сам ток пленума наговештавао је промене у односу Партије према привредним токовима у држави и у односу Прага према источном лагеру. Нови курс чехословачких комуниста предвођених Дубчеком садржан је у Акционом плану КПЧ, мере у плану су благонаклоно

³⁷ Ђоко Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског Saveza 1965-1967“, Историја 20. века 1/2010, 136-137.

³⁸ Исто, 138-139.

³⁹ Andrej Borisovič Edemski, „Iza kulisa sovjetsko-jugoslovenskih odnosa (jul-decembar 1966)“, Tokovi istorije, 2/2012, 17-34.

посматране од југословенског руководства. Непосредно пре дестабилизације прилика у Прагу, Јосип Броз је боравио у званичној посети Чехословачкој и Совјетском Савезу. Непосредно након интервенције Варшавског пакта (сем Румуније) против новог политичког курса у Чехословачкој (20/21. август 1968), Јосип Броз је сазвао вандредну седницу Председништва Извршног комитета ЦК СКЈ на Брионима (21. август). Јосип Броз и целокупно руководство је осудило војну интервенцију која је умерена да би срушила ново руководство КПЧ, Броз није прихватио образложење совјетске стране да је интервенција у функцији заштите социјализма и комунизма у Европи.⁴⁰

Позиција југословенског руководства: осуда војне интервенције у Чехословачкој, под образложењем повреде суверенитета и мешања у унутрашње политичке прилике друге државе и с друге стране одбрана права чехословачких комуниста предвођених Дубчеком да независно обављају дужност – суштински је била на линији одбране југословенске несврстане позиције и југословенског режима који је 1948. формирао југословенски преседан на који се угледао А. Дубчек.⁴¹ Војна интервенција земаља Варшавског пакта у Прагу (1968) која је за последицу имала успостављање просовјетског режима у Чехословачкој и очување политичке структуре у источној Европи која је подложна Москви, оставила је дубок траг на будућност југословенско-совјетских односа, јер је југословенска страна све предлоге совјетске страна разматрала кроз призму догађаја из августа 1968. године. Нормализација односа Београда и Москве успостављена је посетом Леонида Брежњева генералног секретара КПСС Југославији (септембра, 1971).⁴²

⁴⁰ Dimić Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, (Beograd: Arhipelag 2014), 335-347.

⁴¹ Љубодраг Димић. „Јосип Броз Тито и југословенски поглед на Европу“. у: *Југославија у Хладном рату*. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010), 184-185.

⁴² Djoko Tripković, *Jugoslavija i SSSR 1956-1971.*, (Beograd: ISI, 2013), 281-284.

Индикатори стања у Југославији у другој половини 1970-тих

1974. Донет је нови Устав СФРЈ, којим је успостављена нова управно-територијална организација федерације. Устав је створио нови политички оквир деловања република у СФРЈ.

1975. Завршним актом из Хелсинкија (КЕБС), међународно су признате границе држава у Европи. Осимским споразумом (1975) завршен је гранични спор СФРЈ са Италијом. СФРЈ је тиме заокружила своју државност и територијални суверенитет и интегритет.

- Окружење

Непризнавање територијалног интегритета и суверенитета Југославије, (питање граница) од комшијских држава, било је претња међународној позицији Југославије. Бугарска (подржавала пробугарски фактор у СР Македонији и СР Србији)⁴³, Албанија (мењала идеолошке заштитнике и финансијере, у прво време Москва, затим Кина, и на крају се окренула себи), Грчка (незадовољна због брошура у Солуну којима се пропагирају границе историјске области Македонија) и Италија (тзк тршћанско питање, договорном решено 1975.).

У билатералним односима са комшијским државама Бугарском, Грчком, Албанијом, Италијом и Аустријом, Југославија је поред граничног била оптерећена тзк мањинским питањем (положај и уживање грађанских права југословенских народа, Срба, Хрвата, Словенаца и Македонаца). Питање положаја мањина је била непремостива препрека у развијању економских и културних веза СФРЈ са Бугарском и Албанијом која

⁴³ „Ми знамо да иза тога (антијугословенске пропагандне активности – додао Н. Д.) стоји и СССР, да СССР нема такав став као што имају Бугари, онда не би они могли нападати тако.“ – у наставку Јосип Броз је додао да је циљ совјетске подршке бугарском антијугословенском деловању, жеља СССР-а да преко Македоније дођу до Јадранског мора, што ће бити тешко остварити. (АЈ, фонд 507, Председништво СК СКЈ, III/225, Magnetofonske beleške sa IV sednice Predsedništva СК СКЈ, одржане у Karadjordjevu, 19. septembra 1978.)

је подржавала великоалбански национализам у СР Македонији и покрајини Косово и Метохија (прослава 100-шњице Призренске лиге 1978).

- СФРЈ је била војно слаба, није члан нити једног војног савеза НАТО ни ВУ.

- **Привредно и економски недовољна развијена**

Југославија се налазила у групи земаља у развоју (ЗУР). Југославија је током 1970-тих стално преговарала са ЕЕЗ, не да би послала члан заједнице, већ да подстакне економску сарадњу. У преговорима са ЕЕЗ, СФРЈ се залагала да све земље у развоју имају право на равноправан приступ на тржиште ЕЕЗ. Наравно, став Југославије је последица чињења ЕЕЗ која је током 70-тих Југославију ставила у групу земаља са ограничењима у извозу конкурентских производа на тржиште ЕЕЗ.

У економским односима, Југославија је сматрала погрешним да се државе економски интегришу унутар блокова, већ се залагала са елиминисање свих царинских и другим баријера у економским односима између држава.⁴⁴ Девалвација динара у односу на долар била је назнака привредне кризе у СФРЈ током осме деценије XX века. Нагли пад вредности динара, са 15 на 17 динара за један долар који се догодио 1971., приморао је државу да у наредним годинама циљаном депресијацијом динара, стабилизује динар на вредност 19,15 динара (1979) за један амерички долар.⁴⁵ Привреда СФРЈ је била одржавана великим инвестиционим улагањем које није било довољно за завршетак или технолошко унапређење виталних индустријских комплекса, с друге стране на привреде токове је утицала висока инфлација (1978. - 15,7%, 1979. пројектовано 13% са могућношћу раста до 20%)⁴⁶ и пораст цена који је пренашивао предвиђене оквири. У периоду привредне стабилизације, велики проблем је представљао недовољна расподела финансијских средстава за неиндустријски сектор.⁴⁷

⁴⁴ АЈ, фонд-803, Председништво СФРЈ, ф-28. Стенографске beleške са 36. седнице Председништва СФРЈ, одржана 11. 07. 1975. на Брионима

⁴⁵ АЈ, фонд-803, Председништво СФРЈ, ф-63. Стенографске beleške са 111. седнице Председништва СФРЈ, која је одржана 6. фебруара 1979., излагање Веселина Дјурановића, 17-19.

⁴⁶ АЈ, фонд-803, Председништво СФРЈ, ф-63. Стенографске beleške са 111. седнице Председништва СФРЈ, која је одржана 6. фебруара 1979., излагање Веселина Дјурановића, 27.

⁴⁷ АЈ, фонд-803, Председништво СФРЈ, ф-63. Стенографске beleške са 111. седнице Председништва СФРЈ, која је одржана 6. фебруара 1979., излагање Веселина Дјурановића, 26-32.

Унутрашња привредна ситуација одржавана је скоковитим задуживањем - спољни дуг је **1972.** износио **3,933 милиона долара, 1976.** је достигао **7,932 милиона долара,** да би се **1978.** дуг попео на **11,6 милијарди долара**⁴⁸ с тим да је краја до краја 1980. године било предвиђено задуживање од 13, 650 милиона долара.⁴⁹ Неповољна ствар је била лоша сразмерност краткорочних, средњорочних и дугорочних кредита који су у добијани од САД, СР Немачке, Француске, СССР, и међународних банкарских институција.

Посебно је забрињавајућа ствар у вези задуживања била је да је током 1970-тих спољно задуживање било веће од девизног прилива у СФРЈ.⁵⁰ Задуживање је пратило пораст дефицита у трговинској размени, једина светла тачка биле су новчане дотације југословенске емиграције, која се стално повећавала, јер је активно становништво све теже проналазило запослење у СФРЈ. Током 1978. и 1979. дошло је до несташице течних горива и повећања цене нафтних деривата, те је држава доносила законе и уредбе о ограничењу потрошње (*Уредба о мерама за смањење потрошње и штедњу течних горива у 1979; Уредба о ограничењу брзине, коришћења и кретања путничних и других возила у 1979. године*).⁵¹

На састанцима Председништва ЦК СКЈ, дискусанти су износили аларматне податке да се број обустава рада и штрајкова сваке године повећава, јер су радници незадовољни материјалним положајем, односно да 35 % становника СФРЈ прима доходак за 50% нижи од федералног просека.⁵²⁵³ Наведено стање у привреди за југословенско руководство представљало је погодно тле за развијање „антисамоуправно и антисоцијалистичко понашање“. У вези стим Стане Долонац члан Представништва ЦК СКЈ је претњу по

⁴⁸ Структура дуга : 54 % (6,2 милијарди долара) за куповину технологије и опреме, а остатак за куповину репроматеријала и додатна финансијска средства.

⁴⁹ АЈ, СИВ (130), ф-7819, Политика задуживања и неки проблеми остваривања кредитних односа Југославије са иностранством, 6. април 1979.

⁵⁰ АЈ, фонд 130, СИВ, ф-7819, Информација о задужености СФРЈ према иноземству, 26. март 1979.

⁵¹ АЈ, фонд 130, СИВ, ф-7819, Материјали са 71. седнице СИВ-а, одржане 12. априла 1979.

⁵² АЈ, фонд 507, Председништво ЦК СКЈ, III/246, XXV седница Председништва, 8. V 1979.

⁵³ Током званичне посете Мађарској, у разговору Јосипа Броза са Јаношем Кадром (априла, 1974), југословенски председник је изнео износе националног доходака по републикама, у Словенији 1800 долара, у Хрватској 1250 долара, у Србији нешто нижи, док је у осталим републикама знатно нижи (АЈ, фонд 837, КРР I-2, Zabeleška о разговорима делегација СКЈ I MSRP на челу са другом Ј. В. Титом I другом Јаношем Кадром, дана 27. априла 1974. у Будимпешти)

систем представљао⁵⁴ (национализам, либерализам, технобирократе), али да систем може угрозити и „радничка класа ако се наставе лоше економске тенденције“. Мика Шпиљак члан Представништва ЦК СКЈ је изнео податак да је 720,000 људи на заводу за незапослене који су квалификовани за непроизводно занимање, док привреда тражи раднике у производњи. Сходно реченом Шпиљак је закључио: „Почиње се јављати сумња у нашу способност јесмо ли способни да мењамо стање“.⁵⁵

Културна сарадња (1974-1979)

У хронолошком оквиру рада (1976-1979), културна сарадња између Совјетског Савеза и Југославије је била дефинисана трогодишњим Програмом културне сарадње првим (1974-1976) и другим (1977-1979). Документ Програм културне сарадње је усаглашаван на преговорима делегација две стране. Програм се састоји од више десетина страна на којима су наведене области сарадње: музичко-сценска област (хорови, фолклори, позоришта, опере, солисти, симфонијски и други оркестри, итд), ликовна уметност, сарадња библиотека и архива, издавачка делатност, филмска уметност, (...) као и начин финансирања културне размене.

Оба усаглашена Програма културне сарадње (1974-1979) су одржавала максимум културних потенцијала југословенске стране у том периоду, иако је совјетска страна у преговорима инсистирала на додатним културним садржајима. Највећа билатерна југословенска културна размена и сарадња била је са Совјетским Савезом, док су највећи културни партнери Совјетског Савеза биле земље источне Европе и неке западне државе.⁵⁶ У поглављу које је пред вама нећемо реконструисати целокупну културну сарадњу и

⁵⁴ У свом излагању С. Долонац посебно наводи Михаилова и Тиласа који желе успостати демократски поредак у Југославији.

⁵⁵ АЈ, фонд 507, Председништво СК СКЈ, III/246, XXV седница Председништва, 8. V 1979.

⁵⁶ АЈ, f-130, SIV, f-7819, Информација о сарадњи СФРЈ –СССР у области информисања, културе, уметности, науке и проsvete с посебним освртом на информативно-пропагандно присуство СССР у СФРЈ, 21. 03. 1979., 8.

размену, већ само део сегмента ликовне уметности – совјетске реакције на савремену ликовну уметност из Југославије.

У периоду нормализације односа Београда и Москве, потписан је *Споразум о сарадњи у области културе, науке и образовања* (1956), који је био оквирни документ за сарадњу две државе, све до потписивања новог споразума о културној сарадњи (1974). Почетком седамдесетих година учестали сусрети и разговори највиших руководиоца две државе били су јасни показатељ да се односи Београда и Москве налазе у узлазној путањи. Након сусрета Јосипа Броза и Брежњева у Кијеву (1973), дошло је до интензивирања просветно-културне и техничке сарадње.⁵⁷

Новембра месеца 1973. Крсто Булајић, генерални директор Савезног завода за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу је разговорао са И. Л. Земсковим, помоћником министра иностраних послова СССР. Исход разговора је био нацрт споразума о културној сарадњи СФРЈ и СССР за период 1974-1976.⁵⁸

У периоду од 18. до 25. фебруара 1974. године у Београду су одржани преговори југословенске делегације коју је предводио Ото Донеш и совјетске на челу са Јуријем Ивановичем Вољским, с циљем усаглашавања текста два темељна документа за културну сарадњу: Програм културне сарадње за период 1974. 1975. и 1976. и Споразум о културној сарадњи.⁵⁹ Првог дана фебруарских преговара Вољски је Донешу, предао совјетски предлог споразум о културној сарадњи, који се разликовао од договореног нацрта споразума са преговара Крсте Бујалића у Москви (1973). На садржај совјетског предлога споразума југословенска страна је имала два приговора. Први на садржај *члана 1.* којим је предвиђено да се међусобна културна сарадња одвија на „*принципима марксизма лењинизма и социјалистичког интернационализма*“. Други приговор се односио на раније договорени *члан 15.* о информативној делатности, који није наведен у совјетском предлогу споразума.⁶⁰

⁵⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 4568783, Informacija o jugoslovensko-sovjetskim odnosima, 21. 10. 1976.

⁵⁸ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132,426495, Savezni zavod za medjunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju, 6. jun 1974.

⁵⁹ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 48832, Šifrovani telegram SSIP-a za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 26.02.1974.

⁶⁰ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 410344, Zabeleška o razgovoru Oto Doneša, zamenika generalnog direktora Saveznog zavoda za medjunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju i Voljskog Jurija Ivanoviča,

Промена усаглашеног нацрта споразума (1973), без предходних консултација приморао је југословенску делегацију да напомене совјетској страни, да је преговоре о садржају споразума свршио Крсто Булајић у Москви (1973). Наставак преговора о Споразума, укључује једино „*питање финансија и одредбе за информативну делатност*“ и редакцију текста споразума. У супротном, југословенска делегација ће морати да затражи дозволу југословенске владе за нове преговоре о споразуму о културној сарадњи.⁶¹

Шеф совјетске делегације Ј. И. Вољски је одговорио да решење види „*да све остане како они дају у новој верзији или да се изоставе и они принципи који су раније укључени*“. Не уношење информативне делатности (члан 15) у предлог споразума, совјетска страна је правдала тренутним преговорима две земље о споразуму о информативној делатности, којим ће се отклонити недостаци *Конвенције (1956)*. Сходно томе, совјетска страна је сматрала да једну област – информативну делатност, не треба уносити у два споразума, споразум о културној сарадњи и споразум о информативној делатности.⁶²

Усаглашавање Програма културне сарадње, се одвијало с већим степеном разумевања двеју страна, него преговори о Споразуму. Наиме, пре фебруарских преговора југословенска страна је на страницама совјетског предлога Програма о културној сарадњи, препознала намеру да се културна сарадња одвија као међу земљама „*социјалистичке заједнице*“ на шта посебно упућује предлог о састанцима социјалистичких земаља. Поред неприхватљиве идеолошке одређености, југословенска страна је имала приговор на садржај преамбуле, уношење „*совјетских естетских критеријума*“ и области (здравство, наука, сарадња градова, итд), које природно не припадају културној сарадњи.⁶³

Исход фебруарских преговора је био половичан, усаглашен је текст Програма о културној сарадњи за период 1974, 1975. и 1976. који је због превисоких финансијских издатака која је захтевала његова реализација био знатно садржајно смањен у односу на

rukovodioca Odeljenja za kulturne veze sa inostranstvom Ministarstva inostranih poslova SSSR-a, 25. februara 1974.

⁶¹ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 48832, Šifrovani telegram SSIP-a za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 26.02.1974.

⁶² DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 410344, Zabeleška o razgovoru Oto Doneša, zamenika generalnog direktora Saveznog zavoda za međunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju i Voljskog Jurija Ivanoviča, rukovodioca Odeljenja za kulturne veze sa inostranstvom Ministarstva inostranih poslova SSSR-a, 25. februara 1974.

⁶³ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 46003, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 08.02. 1974.

совјетски предлог Програма. Узевши у обзир све наведене импликације, Ј. И. Вољски је на крају закључио да „усаглашени програм није лош, мада је могао бити и бољи.“⁶⁴

Приликом предавања предлога споразума крајем јануара месеца 1974. југословенској страни је напоменуто да би након успешних преговора о Програму, две страни могле потписати и споразум о културној сарадњи.⁶⁵ Међутим након усаглашавања Програма о културној сарадњи није дошло до званичног потписивања Програма, већ само Протокола о вођеним разговорима у Београду. Разлог за одлагање потписивања Програма, Вољски је навео да прво треба потписати Споразум о културној сарадњи на високом нивоу, као и да је Програм у току преговора доживео велике промене које је потребно да потврде совјетска стручна тела и установе.⁶⁶

Преговори о кровном документу сарадње Споразум (Конвенција) о културној сарадњи су остали замрзнути на позицијама са београдских разговора, јер је југословенска страна мислила да је Споразум о културној сарадњи договорен новембра 1973. и да се може преговорати о финансијском сегменту.⁶⁷ Након неуспешних фебруарских преговора о споразуму о културној сарадњи, Амбасада СФРЈ у Москви је наставила преговоре са Ј. И. Вољским, држећи се ставова о преамбули и финансијским одредбама са фебруарских преговора. Преговора представника Амбасаде СФРЈ са Вољским, нису се превише разликовали од београдских, након што би саслушао ставове о преамбули Вољски би „само одмахнуо руком“, док је за финансијски сегмент споразума, поновио став са београдских преговора да је совјетску страну неприхватљиво да се у споразуму о културној сарадњи појављује сегмент који има карактеристике платног споразума. Међутим, Вољски је наговестио спремност да се преговорима пронађе обострано прихватљиво решење финансијског сегмента Споразума.⁶⁸

⁶⁴ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 410344, Zabeleška o razgovoru Oto Doneša, zamenika generalnog direktora Saveznog zavoda za međunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju i Voljskog Jurija Ivanoviča, rukovodioca Odeljenja za kulturne veze sa inostranstvom Ministarstva inostranih poslova SSSR-a, 25. februara 1974.

⁶⁵ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 45102, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 01.02. 1974.

⁶⁶ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 412385, Informacija i razgovoru T. Lipkovskog, načelnika II Uprave sa L. Voljskim, šefom sovjetske delegacije na pregovorima o programu kulturne saradnje, 25. februar 1974. godine

⁶⁷ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 412726, Šifrovani telegram SSIP-a za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 28.03.1974.

⁶⁸ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 413726, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 1. aprila 1974.

На крају, споразум о културној сарадњи је усаглашен (*изузев финансијског сегмента који ће све време реализације Програма генерисати неспоразуме у односима*). Коначна верзија Програма о културној сарадњи за период 1974-1976. (*у односу на разговоре у Београду, у потписаној верзији унети су југословенски предлози о сарадњи универзитета у Титовграду и Москви и одредба о македонском језику*). На крају, два кровна документа културне сарадње су потписали И. Н. Земски и Крсто Бујалић, 24. маја 1974. у Београду.⁶⁹ Потписивањем Споразума, престала је да важи Конвенција (1956) којим је до тада регулисана културна сарадња. Споразум о културној сарадњи ступио је на снагу разменом ратификационих инструмената у Москви 9. октобра 1975.⁷⁰

Реализација Програма и проблеми културне сарадње

Током 1975. године у бројним разговорима југословенско-совјетских делегација, реализација Програма културне сарадње је оцењена позитивно⁷¹ с тим да је „*Совјетски Савез (је) офанзивнији у наметању свог концепта сарадње и своје интерпретације културе*“.⁷² Културна сарадња и размена је успешно реализована на пољима превођења значајних дела, размене позоришних група, уметничких ансамбала, сарадња универзитета, института и музеја. Међутим, примећено је да совјетска страна прави оштру диференцијацију културних садржаја, наиме југословенско стваралаштво обликовало по моделу „социјалистичке заједнице“ пропагирано је у јавности. С друге стране, савремена југословенска уметност, сарадња уметничких савеза и откуп југословенских филмова, представљао је садржај који се „*не uklapa у потпуности у совјетске идејне и естетске критеријуме*“ и недовољно је био заступљен у совјетским јавним гласилима.⁷³⁷⁴

⁶⁹ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 426075, Šifrovani telegram SSIP-a za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 29.05. 1974.

⁷⁰ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-132, 449100, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 16. 10. 1975.

⁷¹ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-131, 45832, Zabeleška o razgovoru D. Zimić načelnika Odeljenja za kulturnu saradnju sa L. Kerestedžijancem, savetnikom ambasade SSSR, dana 5. februara 1975.

⁷² DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-131, 415473, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 28.03.1975.

⁷³ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-131, 415473, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 28.03.1975.

⁷⁴ Цензуру непожељне уметности применљивале су обе стране. У организацији „Недеље Москве у Београду“ јула 1974. године, која је оцењена као „крупна политичко-пропагодна манифестација“ југословенска страна

При реализацији Програма детектовани су проблеми и недостаци. Главни проблеми су били везани за финансијски сегмент споразума, који је био главна кочница током преговора. Проблем су представљале стипендије које је совјетска страна пружала искључиво преко универзитета, док су југословенски научни радници тражили да се укључе и институти. Такође, из финансијског сегмента споразума проблем су представљали и недовољни износи хонорара и дневница који су били „*кочница у реализацији акција*“. У односу на вид активности и број учесника Дана културе, евидентна је несразмерност односно (пре)велики број југословенских естрадних извођача, без обзира што представљају најпопуларније југословенске „културне представнике“ у СССР-у.⁷⁵

У спровођењу Програма културне сарадње, били су присутни и организациони проблеми. Наиме, протоком времена пракса да се Амбасада СФРЈ у Москви, у последњем тренутку обавештава о доласку југословенских представника постала је учесталија, што се одразило на неизванредан третман и комфор. Сложеније организационе проблеме представљале су одлуке совјетске стране да у последњем тренутку помере термин или откажу Програмом предвиђену активност.⁷⁶

Почетком 1976, је тенденциозно или оправдано уведена прикривена цензура садржаја, коју је Л. И. Супагин директор Госконцерта⁷⁷ у разговору са Дубајићем отравником послова Амбасаде СФРЈ у Москви, оправдао падом квалитета југословенских естрадних извођача који гостују у СССР-у. Новоустановљену проверу квалитета свих југословенских извођача (естрадних, ансамбала и др.) пре њиховог гостовања у СССР-у, совјетска страна није забрањивала југословенској страни.⁷⁸

У извештају у коме се третирају југословенско-совјетски односи, тиме и сама реализација Програма културне сарадње за 1974, 1975, и 1976. константовано је да културно-просветна сарадња представља „*један од најразвијених облика билатералне*

је одбила да прикаже непожељно совјетско филмско и ликовно стваралаштво. (DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 431465, Zabeleška sa sastanka na kome su razmatrani predlozi za organizovanje „Nedelje Moskve u Beogradu“ /2-9. VII 1974/ i proslave u Moskvi 30-godišnjice oslobadjanja Beograda, 28. jun 1974.)

⁷⁵ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-131, 45832, Zabeleška o razgovoru D. Zimić načelnika Odeljenja za kulturnu saradnju sa L. Kerestedžijancem, savetnikom ambasade SSSR, dana 5. februara 1975.

⁷⁶ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-132, 454364, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 12.11.1975.

⁷⁷ Госконцерт је установа која је организатор већине југословенских активности у СССР-у које су предвиђене Програмом о културној сарадњи.

⁷⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 42089, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 13. januara 1976.

сарадње“. С напоменом да је СФРЈ у „*подређеном положају*“ у односу на СССР који има већи утицај у СФРЈ, него СФРЈ у СССР-у.⁷⁹

Недеља / Дани културе⁸⁰

Манифестација Дани културе (1976) представља један сегмент укупне културне сарадње СФРЈ и СССР, који је договорен Програмом културне сарадње (1974-1976). Наш избор да у оквиру Недеља /Дана културе реконструирамо сегмент ликовне уметности, проистиче из чињенице да нам примарни циљ истраживања није представљање целокупних политичких и културних односа, већ на изворима утемељен пресек југословенско-совјетских односа (1976-1979).

„ Две Стране ће испитати могућност да се у 1976. години организују Дани културе југословенских народа у СССР и Дани совјетске културе у СФРЈ од акције предвиђених овим Програмом, као и од других акција“ – (члан 32. Програма о културној сарадњи).⁸¹ Током трогодишњег периода културне сарадње, совјетска страна је стално преузимала иницијативу у циљу реализације чланова Програма (члан 13. формирање Мешовите комисије које треба да надзире спровођење Програма, члан 32. одржавање Дана културе, члан 100. саветовање двеју страна о реализацији Програма, итд).

У предходно цитираном *члану 32.* Програма наведена је само могућност одржавања Дана културе, усаглашавање основног документа манифестације - Програм Дана културе (1976), оставарено је преговорима и на крају компромисом две стране. У организационом периоду који је трајао све до почетка Дана културе, на састанцима југословенског Одбора су разматрани предлози и приговори совјетске делегације и текући недостаци. Све време припремног периода, совјетска страна је исказивала „*забринутост*“ третманом Дана

⁷⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 4568783, Информација о југословенско-совјетским односима, 21. 10. 1976.

⁸⁰ Совјетска делегација у преговорима је за културну манифестацију користила назив „Дани“, док је југословенска делегација користила „Недеља“ културе.

⁸¹ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 418968, Програм културне сарадње између СФРЈ и СССР за 1974, 1975. и 1976. годину

културе код југословенске стране, која у предвиђеним роковима није известила о овлашћеној институцији за преговоре са совјетском страном, као ни доставила предлоге програма активности и термин за Дане културе у СССР-у.⁸² Разлог неадекватног третмана код југословенске стране, можемо предпоставити у чињеници да је манифестација Дани културе између СССР и СФРЈ, по први пут организована. Прилог предпоставци проналазимо у телеграмима Амбасаде СФРЈ из Москве у којима се наводе совјетска искуства са ранијих манифестација, на пример: Дани културе немају ограничења у броју учесника и градова у којима се манифестација организује.⁸³ С друге стране ни југословенска страна није била задовољна (не)чињењем совјетске стране по питању одређивања простора за ликовну изложбу, достављања каталога манифестације и друго.

Предлог за одржавање припремних разговора за Дане културе, совјетска страна је истакла током 1974. године. Средином маја месеца 1975. на XXI седници Међурепубличког координационог одбора за просветно-културну сарадњу са иностранством је формиран *Организациони одбор за спровођење манифестације Недеља Југословенске културе у СССР-у*, који се бринуо о *концепцији* Дана културе. Одбор су чинили представници свих република и покрајина, ССИП-а и стручних установа и завода.⁸⁴ Заједничком активношћу Одбора и стручног тела МКО (за музичко-сценску, ликовну и филмску уметност) утврђен је садржај Дана југословенске културе у СССР-у, који одржава достигнућа и умећа југословенских народа у свим послератним фазама. У припремном периоду Одбор је одржао 12. седница на којима су разматрани предлози и приговори совјетске стране. Средином октобра 1975, на седници Међурепубличког координационог одбора је одлучено да *непосредни координатор* Дана културе у СССР-у буде *Савезни завод за научну, просветно-културну и техничку сарадњу*. Предходно је совјетска страна известила да ће Министарство културе за преговарача одредити *Кордонациони комитет* на челу са замеником министра културе. *Непосредни реализатори* активности Дана култура у СССР-у су биле институције и установе из различитих области : Музеј савремене уметности, СНИНФ, Југословенска кинотека,

⁸² DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-132, 450404, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 20. 10. 1975; DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 443209, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 24. 08. 1976.

⁸³ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-132, 451565, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 30. 10. 1975.

⁸⁴ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-131, 425547, Савезни завод за научну, просветно-културну и техничку сарадњу, 23. 05. 1975.

Удружење издавача и књижара, Савез књижевника Југославије, Концертна дирекција Загреб и многе друге.⁸⁵

Југословенска страна је Дане културе сматрала политичко-пропагандном приликом да се совјетској јавности представи аутентична југословенска култура, која до тада није била представљена у мери као совјетска култура у СФРЈ. Поред културних ефеката, закључено је да ће организовање Дана културе у СССР-у обезбедити појачано присуство југословенске културе у СССР-у и утицати на друге социјаличке државе да затраже културну сарадњу.⁸⁶ Све време преговора две стране присутна је била намера Кремља да уведе СФРЈ у „социјалистичку заједницу“ што је приморало југословенске преговараче да у одбију сваку предложену активност која садржи „*празну манифестивност, лагерске форме*“ и тиме очувају несврстану југословенску позицију.⁸⁷

Током Дана културе у СССР-у (1976), реализовано је више десетина активности (ликовна уметност, музичка уметност, филмски фестивал, сајмови књига, размена студената, позоришни фестивали и др.) са неколико стотина извођача. Током припремних преговора за Дане југословенске културе у СССР-у, две стране су вођене политичким интересима индуковале спорне сегменте. Први спорни сегмент је забрана одржавања изложбе југословенске савремене уметности у Совјетском Савезу. Други спорни сегмент припада тзв македонском питању, забрана приказивања документарног филма „*Ђурило и Методије*“, неколико дана пре отварања манифестације, с образложењем неисторијског садржаја у филму.⁸⁸ Наравно, праве мотиве и разлоге за забрану приказивања филма, треба тражити у жељи за очувањем добрих совјетско-бугарских односа.⁸⁹

⁸⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 422602, Izveštaj o Danima kulture jugoslovenskih naroda i narodnosti u Sovjetskom Savezu i Danima sovjetske kulture u SFRJ Jugoslaviji, 21. 04. 1977.

⁸⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 422602, Izveštaj o Danima kulture jugoslovenskih naroda i narodnosti u Sovjetskom Savezu i Danima sovjetske kulture u SFRJ Jugoslaviji, 21. 04. 1977.

⁸⁷ Избегавање да Недеља / Дани културе постану форма лагерске манифестације, била је стална напомена у извештајима Савезног завода, ССИП-а и Амбасаде СФРЈ у СССР-у. У једном телеграму Амбасаде, напоменуто да је Кузин током разговора упитао Дубајића: *Да ли ће дани културе организовати по моделу који постоји у социјалистичким земљама ?*, Дубајић је одговорио да се мора узети у обзир „*југословенска позиција*“. (DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 41521, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 13. januara 1976.)

⁸⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 467202, Izveštaj o Danima kulture naroda i narodnosti SFRJ u Sovjetskom Savezu od 21. decembra 1976.

⁸⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 46313, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 26. 11.1976.

Верујемо да бисмо реконструкцијом оба политички индукована спорна сегмента у оквиру Дана југословенске културе у СССР-у, разводнили одговор на централно питање: *Какви су југословенско-совјетски односи у периоду 1976-1979 ?*. Стога смо одлучили да у наставку рада реконструишемо само (не)одржавање изложбе југословенске савремене уметности у СССР-у. Ставови са преговора југословенско-совјетских Одбора, ставови високих совјетских руководилаца и на крају судбина изложбе савремене уметности, представља добру основу за разумевање културних односа и спорних тачака југословенско-совјетске културне сарадње.

Забрана одржавање изложбе југословенске савремене уметности у оквиру Дана југословенске културе у СССР-у, има корене у прошлости. Наиме, у периоду до 1950/52. године у свим сегментима културног живота у Југославији били су присутни узор и модели прве земље социјализма. Државно спозорисана и једина прихватљива уметност била је соцреализам⁹⁰ који обилује садржајима „у духу колективизма и егалитаризма“.⁹¹ Након резолуција Информбироа (1948 и 1949), југословенско руководство је у свим областима друштвеног стваралаштва трасирало нову политику.

Ликовно стваралаштво у Југославији се током XX века може поделити на три целине: Први „нормални период“ (1918-1945), затим период соцреализма (1945-1950/2) и на крају Други нормалан период (1952-1990). Промени курса у културној политици који започиње са другим нормалним периодом подједнако су допринела три фактора: Политичке околности; Иницијатива уметника да културној сфери удахну различите тенденције послератног модернизма; и Међународна културна размена односно гостовање реномираних изложби са Запада у Југославији и обрнуто.⁹²

⁹⁰ На V конгресу КПЈ (1948) непосредно пре раскида односа са СССР-ом, соцреализам је „канонизован“ као једина прихватљива уметност. На V конгресу КПЈ (1948), у реферату Милован Ђилас је истакао да је Партија успешно преусмерила књижевно, ликовно и позоришно стваралаштво на марксистичко-лењинистички пут, али да постоје тенденције обнављања савремене буржуарске уметности које треба искоренити. Својим рефератом Ђилас је успоставио темеље соцреалистичке уметничке критике. (Lidija Merenik, *Umetnost i vlast. Srpsko slikarstvo 1945-1968*. (Beograd: Fond Vujičić i kolekcija, 2010), 26-28.)

⁹¹ Lidija Merenik, *Umetnost i vlast. Srpsko slikarstvo 1945-1968*. (Beograd: Fond Vujičić i kolekcija, 2010), 34.

⁹² Ješa Denegri, *Posleratni modernizam neoavangarde / postmodernizam. Ogleđi o jugoslovenskom umetničkom prostoru 1950-1990*. (Beograd: Службени гласник, 2016) 28-30.

Током 50-тих и 60-тих година XX века, интензивирање односа Југославије са идеолошким западом допринело је „укриштању својства источног и западног уметничког модела“ што је формирало јединствену уметничку форму у Југославији - социјалистички модернизам. На социјалистички модернизам као „хомоген идеолошки склоп“ југословенске власти су гледале позитивно, јер је доприносио креирању „прихватљиве слике о владајућем друштвено-партијском поретку на Западу“.⁹³ Не постојање пожељне или званичне државне уметности у Југославији, није значило потпуну слободу стваралаштва, ограничења су била присутна у материјалном сегменту (откуп слика) и додели привилегија, око оба је одлучивала држава.

Валоризација уметности у јавним иступањима високих партијских и државних руководилаца иако није била учестала, али је значајно споменути „политички напад на апстрактну уметност почетком 1963.“⁹⁴ Наиме, Јосип Броз је јануара и фебруара месеца 1963. у својству председника Републике и Генералног секретара СКЈ, одржао два говора у којима је критиковао тренутне тенденције у сликарству. Наступ и чињење Јосип Броз је правдао одговорношћу „пред историјом и народом за правилан курс развита наше земље“. У својим говорима, Броз се критички осврнуо на апстрактне тенденције у сликарству наводећи : „Зар наша стварност не пружа довољно богат материјал за стваралачки уметнички рад ? А баш њој најмање посвећује пажње велики део младих уметника. Бјежи се у апстракцију, уместо да се обликује наша стварност“. У критици Броз није заобишао (не)чињење Партије, износећи: „Реалисти су помало потискивани, а награде су додијелене претежно апстрактним уметницима. За то наравно нису криви уметници, већ они одговорни комунисти којима је било повјерено располагање средствима и који су давали награде и онима којима их нису смјели давати.“⁹⁵

Споменуте критичке тонове можемо посматрати различито као „епизоду“ или „кампању“ против стваралачких слобода освојених током 50-тих година. Узроци и поводи изречених критика још увек нису детаљно истражени, међутим три аутора су

⁹³ Ješa Denegri, Posleratni modernizam neoavangarde / postmodernizam. Ogledi o jugoslovenskom umetničkom prostoru 1950-1990. (Beograd: Службени гласник, 2016) 31-33.

⁹⁴ Цитат представља наслов поглавља у књизи „Послератни модернизам неоавангарде / постмодернизам. Огледи о југословенском уметничком простору 1950-1990.“ аутора Јеше Денегрија

⁹⁵ Ješa Denegri, Posleratni modernizam neoavangarde / postmodernizam. Ogledi o jugoslovenskom umetničkom prostoru 1950-1990. (Beograd: Службени гласник, 2016) 109-110.

постављањем Брозових критика у историјски контекст, исказали своје интерпретације. Миодраг Б. Протић, сликар, ликовни критичар, директор Музеја савремене уметности и савременик наведене „епизоде“ у својој књизи „Нојева барка. Поглед с краја века“, наводи три могућа разлога Брозове критике: *„Уступак СССР-у (Хрушчову) у релативно споредном да би се ускратило у нечем битном ? Или психолошка диверзија – буком у једној херметичкој, области покрити покрити потез у некој другој, виталнијом ? Или утицај неке групе ?“*.

Јеша Денегри и Твртко Јаковина, историчар уметности и историчар, нису савременици „епизоде“, међутим Брозову критику доводе у везу са Совјетским Савезом. Наиме, током децембра 1962. Броз и Ранковић су посетили Москву, исход разговора је био продубљивање разумевања две стране, које је обновљено 1955/56. године. Други важан моменат који предходи Брозовим критикама је Хрушчовљева критика апстрактне уметности изречена током сусрета са совјетским уметницима, крајем децембра 1962. године, (у сличном тону Хрушчов ће критику апстрактне уметности поновити у московском Мањежу, децембра 1963. године). Хрушчовљеву критику апстрактне уметности наведени аутори доводе у везу са идеолошком линијом КПСС-а, док једним од узорка Брозовог наступа, аутори сматрају хладноратовску напетост с почетка 60-тих. Повезаност критичких наступа Хрушчова децембра 1962. и Броза јануара и фебруара 1963. интерпретирају на следећи начин, Твртко Јаковина сматра да *„критика апстракције била је најјефтинија точка сугласја с Хрушчовом“*, док Јеша Денегри наведену „епизоду“ сматра примером како је југословенско руководство искористило спољнополитички тренутак, да спорне теме решава применом метода с Истока, јер би *„према западном моделу таква кампања била потпуна сувишна и напросто незамислива“*.⁹⁶ Током 70-тих година, совјетски апарат је наставио са цензуром ликовних садржаја, јуна 1977. пред отварање изложбе повлашћеног сликара Илије Глазунова, изложба је забрањена због великоруских, националистичких, пансловенских и антисемитистичких садржаја. Чињење совјетског апарата, јасно упућује да је оштрица

⁹⁶ Јеша Денегри, *Posleratni modernizam neoavangarde / postmodernizam. Ogledi o jugoslovenskom umetničkom prostoru 1950-1990.* (Београд: Службени гласник, 2016) 111-116.

борбе била усмерена против свих фактора за које процењено да негативно утичу на друштво, без обзира да ли долазе изнутра или споља.⁹⁷

На основу Белешке са разговора о унутрашњој декорацији Палате федерације, одржаног 21. децембра 1961. у хотелу Нептун на Брионима, спознајемо став југословенских руководиоца према ликовном опусу и стваралациома уопште, чија су дела увршћена у садржај изложбе савремене југословенске уметности. У наведеном разговору поред Јосипа Броза присуствовали су Ото Бихаљи Мерин, протагониста апстрактне уметности, Родољуб Чолаковић и Светозар Вукмановић–Темпо. Разговор је обављен у холу хотела, где су биле изложене уметничке слике Марија Прегеља, Младена Србиновића, Крсте Хегедушића, Петра Лубарде и других истакнутих југословенских сликара.

У наставку анализом и преношењем Брозових коментара изречених током посматрања уметничких слика покушаћемо да реконструишемо и предпоставимо која је жељена умртност Јосипа Броза. На самом почетку треба пренети Брозове речи: „*Ја избјегавам да идем на изложбе, јер ми је понекад неугодно да кажем оно што мислим*“ и „*Мислим да је апстрактна умјетност донекле израз и идеолошког страха буржоазије којој није у интересу огољавање социјалних мотива (...)*“⁹⁸

Коментаром Прегељеве слике „Сутјеска“, „*то је велика слика наше борбе. Одражава колективну драму – и патње и побједу*“. Преласком на Лубардине слике, Јосип Броз је коментарисао: „*Е то је већ екстремодернизам*“, након покушаја Бихаљија да приближи садржај слике, Броз је прокоментарисао: „*На слици видим само боју. Али од неких кола и коња – ни бијелу назнаку. (...) Лубарда је добар умјетник. (...) Требало би, надам се да није тврдоглав, да се мало ослободи превелике апстракције.*“ Међутим након Темповог и посебно Чолаковићевог коментара да у Лубардиним сликама види „*(...) одражава стремљење у оном узвишеном смислу: стићи и престићи. Друга симболизира снагу, љепоту и ширину наше земље.*“ Броз је допунио своје мишљење о Лубардином

⁹⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 437161, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve, 30. 06. 1977.

⁹⁸ Електронски извор: http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:696744-Против-моловања-и-прављења-икона, Приступљено: 25. јула 2019; Фељтон у *Вечерњим Новостима* од 19. новембра 2017. У наведеном разговору Јосип Броз је открио да по њему „*Кун (Борђе Андрејић – додао Н. Д.) умјетник на нивоу свога времена*“. „*(...) његово сликарство, његова графика (...) остаће значајна уметничка документација наше борбе, чији је био и активни учесник*“.

ствралаштву: „Добро, разговарајте са Лубардом да ту нешто доради. Ја бих хтео да видим та стремљења. Коњ, сам по себи оличава стремљење. (...), Добра му је слика Косовски бој. Нек направи нешто и са инспирацијом на оно што је било недовно.“ С друге стране Јосип Броз је имао позивно мишљење о ствралаштву Крсте Хегедушића за кога је навео „да има изражено осјећање за социјалне мотиве.“⁹⁹

Приликом читања предходних пасуса треба уважити напомену да су коришћени извори: Белешка са разговора из децембра 1961. године, говор у Сплиту (1962) у коме је говорио о политичким, економским и културним „слабостима“ и „аномалијама“¹⁰⁰ затим Брозову критику уметничких тенденција у Југославији из јануара и фебруара (1963) и на крају „запљустивање западних тенденција“ фразу коју је на Трећем пленуму 1966. изрекао Јосип Броз, одражавају мишљење и став високих југословенских руководиоца десет до петнаест година пре избијања спора око изложбе савремене уметности у оквиру Дана културе (1976). Међутим разговор о декорацији Палате федерације и критика сликарских тенденција, недвосмислено нам казују да је пожељна уметност Јосипа Броза била блиска напуштеном (соц)реализму. Пожељна уметност лидера СФРЈ, није се одразила на сликарско стваралаштво које наставило да развија соцмодернистички опус који је излаган по европским уметничким манифестацијама, због чега је и вредновано као пожељно за Дане културе у СССР-у.

Концепт изложбе савремене југословенске уметности

На основу одлуке МКО Комисије за ликовне уметности, припрема изложбе савремене југословенске уметности за Дане културе у СССР-у, поверена је Музеју савремене уметности у Београду као непосредном организатору. Изложбом је било предвиђено да се совјетској јавности прикаже 252 дела, од тога 140 слика, 40 скулптура, 66 графика и 6 таписерија. При селекцији дела у обзир је узета „стилска концептуална

⁹⁹ Електронски извор: http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:696627-Tito-izmedju-realizma-i-apstrakcije, приступљено: 25. јула 2019; Извор је фељтон „Tito izmedju realizma i apstrakcije“ објављена 18. новембра 2017. у *Вечерњим Новостима*. У фељтону је изнета Белешка са разговора од 21. децембра 1961.

¹⁰⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=Frr4VSC3-pA>, Говор Јосипа Броза у Сплиту 1962. године

разуђеност наше уметности“ од међуратног експресионизма, нових тенденција и нове фигурације закључно са таписеријама и скулптурама. Наведену концепцију Музеја је прихватила МКО за ликовну уметност. Изложба је требало да представља једну од централних пропагандних активности на манифестацији Дани културе СФРЈ у СССР-у.¹⁰¹

Наивна уметност је једини значајан покрет сликарства у СФРЈ који је био изостављен са изложбе. Разлози изостављања нису идеолошки већ практични, превелики број уметничких дела у односу на површину изложбеног простора и пракса да се наивна уметност самостално излаже. У складу са политичко-пропагандним карактером Дана културе, Одбор за припрему Дана југословенске културе је желео да се југословенска уметност представи као „*последица стваралачке слободе југословенских народа*“ и „*самоуправног социјалистичког друштва*“, а не искључиво кроз призму „*остварења на тему НОБ-а*“.¹⁰²

У припремним документима изложбе, било је предвиђено да се излажу дела аутора свих генерација, од најстаријих генерација Оскар Херман, Божидар Јакац и Милан Коњовић, па до симбола појединих историјских тренутака и покрета Коњи Петра Лубарде, Мртво море Крсте Хегедушића, Невеста Габријела Ступице, и други.

Преговори о изложби савремене југословенске уметности

У складу са роковима који су предвиђени Програмом, крајем јануара 1976. А. М. Дјузев¹⁰³ је Дубајићу¹⁰⁴ предао совјетски предлог Програма Дана совјетске културе у СФРЈ за предстојеће преговоре. У разговору совјетски представник је саопштио да Програмом желе да совјетску културу прикажу „*у свим републикама*“, као што желе да се

¹⁰¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 422602, Izveštaj o Danima kulture jugoslovenskih naroda i narodnosti u Sovjetskom Savezu i Danima sovjetske kulture u SFR Jugoslaviji, 21. 04. 1977.

¹⁰² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 43262, Informacija sa IV sastanka Odbora za pripremu Jugoslovenske nedelje u Sovjetskom Savezu, 16. januar 1976

¹⁰³ начелник управе за међународне односе Министарства културе

¹⁰⁴ отравнику послова Амбасаде СФРЈ у Москви, међутим под именом Никола Дубајић у телеграмима назначен је и као трећи саветник Амбасаде СФРЈ у Москви. У овом телеграму је наведено само Дубајић.

са југословенском културом упозна читав СССР. У разговору Дјузев није крио незадовољство совјетске стране чињеницом да југословенска страна није у предвиђеном року доставила свој предлог програма Дана културе у СССР-у. Неадекватан однос југословенске стране, није спречио Дјузева да нагласи да совјетска страна очекује да ће југословенска страна у свом Програму приказати „*највећа достигнућа социјалистичке културе која су оставарена у току комунистичке изградње*“.¹⁰⁵

Не поштовање рокова при достављању предлога програма совјетским представницима, последица је неадекватног третмана манифестације код појединих република, покрајина и установа које нису у дефинисаним роковима доставиле предлоге *Одбору за организовање Недеље Југословенске културе у СССР-у*. Наведени проблем – неадекватни третман код чланова Одбора, разматран је на седницама Одбора.¹⁰⁶ Достављени предлог Програма совјетске стране је информативно-пропагативног карактера и „*толико је уопштен, да се из њега не види која дела и које садржаје ће желети да презентују, у току Недеље културе*“. Совјетски предлог термина Дана совјетске културе у СФРЈ од 26. октобра до 4. новембра, био је срачунато одабран, јер непосредно након тога следи совјетски национални празник (7. и 8. новембар). Избор термина упућује да је совјетска страна желела да продужи трајање манифестације, очекујући да ће југословенска страна совјетски национални празник обележити свечаностима у којима ће бити приказана совјетска култура.¹⁰⁷ Због трајног одређења југословенског руководства да спроводи несврстану политику, југословенска страна је инсистирала да се термини одржавања Дана културе не смеју везивати за значајне празнике или прославе, међутим ово питање совјетска страна је сматрала политичким. Конкретно Дани совјетске културе у СФРЈ се не смеју везивати за прославу Октобарске револуције (7. новембар).¹⁰⁸ Амбасада СФРЈ из Москве је по питању термина сугерисала реципроцитет, ако се

¹⁰⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 45453, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 02.02. 1976.

¹⁰⁶ На IV састанку Одбора за организовање *Недеље Југословенске културе у СССР-у* одржаном 16. јануара 1976. константовано је да су предлоге активности за Недељу културе до предвиђеног рока 10. јануара, доставиле СР Македонија, СР Босна и Херцеговина и СР Хрватска као и Музеј савремене уметности у Београду, Удружење књижара и издавача Југославије, СКИНФ, Југословенска кинотека, *док преосталим републикама, покрајинама, Савезу књижевника Југославије и ЈРТВ који нису доставили предлоге, дат је рок до 23. јануара*. (DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 43262, Informacija sa IV sastanka Odbora za pripremu Jugoslovenske nedelje u Sovjetskom Savezu, 16. januar 1976.)

¹⁰⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 45453, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 02.02. 1976.

¹⁰⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 435869, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 29. 06. 1976.

совјетској страни одобри 7. новембар (државни празник) као један дан у периоду одржавања Дана совјетске културе у СФРЈ, југословенска страна треба да инсистира да у термин Дана југословенске културе у СССР-у, буде 29. новембар (државни празник).¹⁰⁹

Први састанак југословенско-совјетских организационих Одбора за Дане културе, одржан је од 3. до 6. фебруара 1976. у Београду. Током разговора две стране су предлагале, примале к знању и разматрале предлоге друге стране. Термин и место одржавања манифестације је била једна од тема преговора. Прихваћен је совјетски предлог да се Дани совјетске културе у СФРЈ одрже од 26. октобра до 4. новембра текуће године. Након фебруарских преговора, термин одржавања Дана југословенске културе у СССР-у је остао отворен, због немогућности договора две стране. Предложени термин југословенске стране је био од 22. до 28. новембра, док је совјетска страна предложила термин од 24. новембра до 3. децембра 1976. године. Пре одржавања фебруарских преговора југословенска страна је одбила совјетски предлог да се Дани југословенске културе у СССР-у одрже у термину Дан бораца (4. јул 1976), јер је сматрала да је термин срачунато одабран да би југословенски наступ у СССР имао најмањи пропагандни утицај. Сличан став југословенска страна је заузела за евентуални предлог термина у септембру и октобру, због годишњих одмора у СССР-у. На фебруарским преговорима југословенска страна је предложила да Москва, Лењинград и Кијев буду градови домаћини Дана културе у СССР-у што је совјетска страна примила к знању, док совјетска страна није доставила списак градова у којима намерава да одржи Дане културе у СФРЈ.¹¹⁰

Исход фебруарских преговора је био усаглашен став да припреме и реализацију Дана културе, не сме да угрози одвијање других активности предвиђених Програмом о културној сарадњи (1974-1976).¹¹¹ Најконкретнији исход фебруарских преговора је био прихватање совјетског и југословенског предлога Програма за Дане културе који је подразумевао активности у области: музичко-сценске уметности; филмски фестивал; изложбе ликовне уметности (у прихваћеном југословенском предлогу Програма стајала је

¹⁰⁹ DAMSP, PA, 1975, SSSR, f-132, 446972, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 29.10. 1975.

¹¹⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 410612, Protokol o sovjetskim-jugoslovenskim razgovorima o uzajamnom organizovanju „Dana kulture“ u 1976. godini

¹¹¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 47307, Šifrovani telegram SSIP-a za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 12. 2. 1976.

изложба југословенске савремене уметности); изложбе књига; предавања и семинаре; књижевност и издавачку делатност; итд.¹¹²

Након званичних фебруарских преговора, совјетска делегација је посетила Музеј савремене уметности у Београду, и на крају радне посете разговарала са делегацијом Савезног завода за научну, просветно-културну и техничку сарадњу. У разговору, совјетска страна је указала да поставка Музеја савремене уметности у Београду обилује апстрактним садржајима. С намером да предухитри неспоразум јер је Музеј организатор изложбе југословенске савремене уметности у оквиру Дана културе у СССР-у, совјетска делегација је напоменула да би концепт изложбе требало подредити „*укусу совјетског посетиоца*“ односно да поставка буде „*реалистична*“.¹¹³ Наведена напомена о концепту изложбе савремене уметности је испоставиће се означила почетак неспоразума две стране који ће ескалирати током даљих преговора. Напомена совјетске делегације, ће ускоро пред југословенску делегацију поставити питање: Да ли одржати Недељу културе у СССР-у ?

У периоду између два састанка југословенско-совјетских делегација, југословенски амбасадор је у разговорима са совјетским руководиоцима безуспешно покушавао да премости примедбу совјетске делегације на апстрактан садржај изложбе. Непосредно пре априлских преговора Смоле југословенски амбасадор је А. Н. Демичеву министру културе СССР и кандидату за члана Политбироа ЦК КПСС-а, изложио да је југословенска страна код свих домаћина својих изложби инсистирала да прикаже „*целину нашег уметничког стваралаштва*.“ Демичев је одговорио да се не противи да се совјетској публици прикаже савремена уметност али да је „*КПСС одлучно против апстрактне уметности*“. У наставку, Демичев је саопштио закључке са последњег конгреса КПСС-а, „*да је Партија против администрања у култури*“ али је додао да ће Партија идејно и политички остати арбитар у културној сфери.¹¹⁴ На основу утисака са

¹¹² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 410612, Protokol o sovjetskim-jugoslovenskim razgovorima o uzajamnom organizovanju „Dana kulture“ u 1976. godini

¹¹³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 47307, Šifrovani telegram SSIP-a za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 12. 2. 1976.

¹¹⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 418633, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03. 04. 1976.

разговора Амбасада СФРЈ је у телеграму навела да совјетска страна има „еластичнији став према остварењима наше савремене ликовне уметности“.¹¹⁵

Други састанак југословенско-совјетских организационих Одбора, одржан је од 25. до 30. априла 1976. у Москви.¹¹⁶ Непосредно пре одржавања преговора Амбасада СФРЈ из Москве је сугерисала да се током преговора не доведу у питање активности предвиђене Програмом културне сарадње; да се затраже гаранције да ће Недеља Југословенска културе на адекватан начин бити представљена у совјетским јавним гласилима; да се Недеља културе одржи у Москви, Лењинграду и Кијеву.¹¹⁷ Преговарачка позиција југословенске делегације је била усмерена да исход преговора буду прецизно одређени термини одржавања активности, наведене фазе и технички детаљи за реализацију активности као и назначени носиоци активности. У „*полазним основама*“ југословенске делегације за московске преговоре, посебна одредба је била да се не дозволи било какво мешање у концепт југословенских ликовних изложби и обезбедити „*адекватан третман*“ учесницима и „*најугледнији*“ амбијент за одржавање активности Дана културе.¹¹⁸ Утисак са московских преговора је био да совјетска делегација није била „*довољно припремљена*“ и „*није очекивала активно учествовање*“ југословенске стране.¹¹⁹

Током априлских разговора, поново је разматрано питање које није усаглашено на фебруарским разговорима: назив и термин одржавања манифестације. Назив *Дани совјетске културе у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији поводом 59-годишњице Октобарске револуције*, био је предлог совјетске делегације који је на састанку само примљен к знању.¹²⁰ Почетком јула месеца Д. Зимих представник Савезног завода је Логачову из Амбасаде СССР-а у Београду, саопштила да се совјетски предлог назива не

¹¹⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 421165, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 16. 04. 1976.

¹¹⁶ Делегацију СФРЈ на преговорима су чинили : инж. Марко Кисић (шеф делегације), Марко Козман, Божидар Перковић, Др Орде Ивановски, Даница Ђурчић, Никола Дубајић као и експерти Миодраг Протић и Мирон Ђекић; Делегацију СССР-а су чинили : Дјужев Анатолиј Михајлович (начелник Управе за међународне везе Министарства културе), Јаковлев В. Н., Ликов Н. И., Логачев К. В. и други.

¹¹⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 421165, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 16. 04. 1976.

¹¹⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

¹¹⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 424615, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 5. maja 1976.

¹²⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

прихвата, и да је најадекватније да се остане при програмом утврђеним називима: *Дани совјетске културе у СССР-у* и *Дани културе југословенских народа и народности*, што је совјетска страна прихватила.¹²¹

Током априлских преговора питању термина одржавања манифестације је посвећена велика пажња. На фебруарским преговорима усаглашен термин одржавања Дана совјетске културе у СФРЈ (26. X - 4. XI), допуњен је информацијом да ће се конференција за штампу одржати 26. октобра, док ће отварање Дана совјетске културе бити 27. октобра свечаним концертном у Дому синдиката у Београду. На преговорима је договорено да 22. новембар буде термин отварања Дана југословенске културе у СССР.¹²²

Ново спорно питање – термин и начин затварања Дана културе ? - совјетска страна је отворила својим предлогом на априлском састанку. Наиме, совјетска делегација је предложила да се затварање Дана југословенске културе у СССР-у обави 1. децембра. По устаљеној пракси, југословенска делегација је сваки совјетски предлог примила к знању. Други предлог да се затварање Дана културе свечано обележи концертном, југословенска делегација није прихватила с образложењем да би се тиме активности (изложбе књига и ликовне изложбе) које се одржавају након Недеље културе „вештачки прекинуле“.¹²³ Након априлских преговора у разговорима југословенско-совјетских представника југословенска страна је саопштила да не прихвата да се Дани југословенске културе у СССР-у одрже до 1. децембра 1976, односно продуже трајање на 10 дана, већ да остају при ставу да се одрже у договореном термину од 22. до 28. новембра 1976. године.¹²⁴ У међувремену совјетски представници су поднели захтев да им југословенски домаћин дозволи да „пригодном манифестацијом“ обележи завршетак Дана совјетске културе у СФРЈ, што такође није прихваћено.¹²⁵

¹²¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 433248, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUYAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logačović, dana 11. jula 1976. godine; DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 445487, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUYAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logačović, dana 19. avgusta 1976. godine

¹²² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

¹²³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

¹²⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 433248, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUYAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logučović, dana 11. jula 1976. godine

¹²⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 435869, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 29. 06. 1976.

Област ликовне уметности је била тема априлских разговора, којој су две стране приступиле са различитих позиција. Због фебруарских „напомена“ о апстрактном садржају слика у Музеју савремене уметности, непропорционално много времена у односу на друге теме априлских преговора југословенска делегација је посветила „одбрани“ права на сопствени концепт изложбе југословенске савремене уметности. Наводећи да ће изложба бити састављена од „*покрета и вредности које је југословенско друштво прихватило*“ и да ће у концепт изложбе бити уврштене само „*усвојене а изостављене најновије појаве које још нису добиле коначне видове*“.¹²⁶ Непосредно пре одржавања априлских преговора совјетској страни је предата документација која је садржала концепт изложбе са називима дела и аутора као и фотографије.¹²⁷ Међутим, совјетска страна је остала непоколебљива у одбрани соцреалистичких погледа на ликовну уметност, у вези стим совјетска страна је предложила да совјетски стручњаци учествују у „*тематском проширењу изложбе*“ пре одржавања изложбе савремене уметности. Наведене предлоге и условљавања југословенска делегација није прихватила, напомињујући да изложба представља значајан део Дана југословенске културе.¹²⁸ Неизвесност одржавања изложбе југословенске савремене уметности био је закључак са априлских разговора.

Одуговлачењем у додељивању изложбеног простора (дворане) за приказивање дела југословенске савремене уметности, совјетска страна је индиректно негодовала против изложбе. Наиме на априлским преговорима југословенска страна је предложила да се за изложбу додели „*Мањеж као најпогоднији простор или одговарајуће просторије у Пушкиновом музеју.*“¹²⁹ Изложбени простор Мањеж није прихваћен због реконструкције.¹³⁰ Последњих дана јуна месеца 1976., А. М. Дјузев начелник управе за међународне односе Министарства културе је навео да је недостављање тражених техничких података о изложби у предвиђеном року, разлог због чега совјетска страна није у могућности да одреди изложбену дворану у Москви, Лењинграду и Кијеву.¹³¹ Почетком јула месеца

¹²⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

¹²⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137,452025, Informacija o pripremama Dana kulture u jugoslovenskih naroda i narodnosti u SSSR-u i Dana sovjetske kulture u SFR Jugoslaviji, 29. 09.1976.

¹²⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 424615, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 5. maja 1976.

¹²⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

¹³⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 446210, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 24. 08. 1976.

¹³¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 435869, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 29. 06. 1976.

1976., десетак дана након саопштења да је недостављање података разлог недодељивања изложбеног простора, у разговору Логачева саветника у Амбасади СССР-а у СФРЈ са Д. Зимић начелником Одељења за културно-просветну сарадњу на питање да ли совјетска страна одредила изложбени простор за изложбу савремене уметности ?, совјетски саговорник је одговорио да је за изложбу предвиђена дворана Академије ликовних уметности у Москви.¹³² У разговору истих саговорника средином августа месеца 1976., Логачев је Зимић на исто питање одговорио да је за изложбу резервисан Пушкинов музеј у Москви.¹³³

На IX састанку Одбора за припрему Дана културе у СССР-у, одржаном 9. јула 1976. расправљано је о совјетским предлозима са априлских разговора и примедбама које је саопштио Дјузев начелник управе за међународне односе Министарства културе. На састанку је Миодраг Б. Протић представник Музеја савремене уметности који је организатор изложбе савремене југословенске уметности, изнео да су притужбе о непоштовању рокова неутемељене. Наводећи притом да је југословенска страна још током априлских преговора доставила „информативни материјал“ који је садржао попис дела са именима сликара и фотографије дела. Дан пре предвиђеног рока у телеграму Министарству културе СССР-а од 14. маја 1976., наведено је да ће на изложби бити изложено укупно 210 дела (слика, графика и таписерија), за шта је потребна дворана од 500 дужних метара. У телеграму је наведена спецификација дела, без навођења тежине 40 скулптура које су биле предвиђене за излагање. Првих дана јуна месеца 1976, у два наврата Министарству културе СССР-а, је послат каталог у коме је наведена спецификација дела и фотодокументација. Једино закашњење југословенска страна је учинила у достављању укупног материјала, који је достављен 9. јула а не као што је било предвиђено до 1. јула 1976. С друге стране, совјетска страна није испоштовала предвиђене

¹³² Наведене напомене је изрекао Дјузев. Амбасада СФРЈ из Москве је сугерисала да се Дјузеве напомене схвате озбиљно, јер совјетска страна „непоштовање рокова“ може да искористи да „за прављење сметњи“ при спровођењу за југословенску страну значајних активности попут изложбе савремене југословенске уметности. (DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 433248, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUZAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logučovim, dana 11. jula 1976. godine)

¹³³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 445487, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUYAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logačovim, dana 19. avgusta 1976. godine

рокове, јер није доставила комплетне информације са садржајем изложбе ремек дела до 1. јула, и назив дворане за изложбу савремене уметности до 1. јуна.¹³⁴

Прве директне критике југословенске савремене уметности

До августа месеца 1976. главна препрека одржавања изложбе је била наводно совјетско непроналажење одговарајућег изложбеног простора, али је током августа месеца у први план иступио стварни проблем - концепт изложбе савремене уметности. Прву директну критику концепта изложбе савремене уметности изрекао је Кондрасов начелник Одељења за социјалистичке земље Министарства културе СССР-а у разговору са Дубајићем представником Амбасаде СФРЈ, крајем августа месеца у Москви. Критички садржај Кондрасова пренет је у телеграму: „*садржина изложбе у потпуности не одговара укусу нашег народа*“ затим „*80 посто изложбе је авангардизам у најлошијем смислу речи*“, и на крају да концепт изложбе не одражава „*празник пријатељства наших народа*“. Наравно, у разговору је поновљена ранија аргументација, да апстрактна уметност није разумљива совјетским грађанима, који ће због тога у књизи утисака уписати негативне коментаре.¹³⁵

У складу са нерешеним питањима, тема разговора је била изложбена дворана, Кондрасов је саопштио да изложбени простор „није одређен“¹³⁶ што је супротно ономе што је неколико дана раније Логачев саопштио Д.Зимић, да је одређен Пушкинов музеј у Москви.¹³⁷ У недоследности ставова совјетске стране по питању додељивања изложбеног простора, југословенска страна је наслућивала проблеме око одржавања изложбе савремене уметности у Совјетском Савезу.¹³⁸

¹³⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 441338, Izveštaj sa IX sednice Odbora za pripremu Dana kulture u SSSR i SFRJ održan 9. jula 1976.

¹³⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 446269, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 25. 08. 1976.

¹³⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 446210, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 24. 08. 1976.

¹³⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 445487, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUYAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logačović, dana 19. avgusta 1976. godine

¹³⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137,452025, Informacija o pripremanama Dana kulture u jugoslovenskih naroda i narodnosti u SSSR-u i Dana sovjetske kulture u SFR Jugoslaviji, 29. 09.1976.

Крајем августа месеца 1976., у данима након Кондрасових критика, Амбасада СФРЈ је констатовала да је изложба југословенске савремене уметности „*преокупација идејног и политичког карактера*“ и „*централни проблем*“ Дана културе. Неспоразум две стране је постао очигледан када је изложба постала део изјава високих совјетских руководиоца у којима је оцењена као „*чист модернизам*“. Амбасада СФРЈ је кампању против изложбе југословенске савремене уметности објашњавала намером да се совјетској јавности укаже да је апстрактна уметност супротна пожељној уметности у СССР-у.¹³⁹

Дани југословенске културе у СССР су одржани у периоду 22-28. новембра 1976., непосредно након посете Брежењева Југославији 15-17. новембра 1976. неспоразум две стране претио је да одложи посету и наруши међудржавне односе који су се након 1971. налазили у узлазној путањи. Због тога је неспоразум - питање изложбе југословенске савремене уметности подигнут на највиши политички ниво разговор двојице високих партијских руководиоца Станета Долонца и Константина Катусева. У разговору Катусев је предложио да југословенска страна одустане од излагања изложбе савремене уметности, и организује изложбу наивне уметности и дела на тему НОБ-а.¹⁴⁰

Ставовe и предлоге совјетске стране, југословенско руководство је сматрало притисцима на несврстану спољну и аутономну културну политику, због чега није прихватило совјетске предлоге. Наведне околности ставиле су пред југословенско руководство две могућности, отказати Дане културе или само ликовну изложбу. Прихватањем првом предлога, угрозиле би се државни и партијски односи са Москвом. Управо зато, Амбасада СФРЈ из Москве је сугерисала да се прихвати отказивање ликовне изложбе уз напомену совјетској страни „*да не желимо да им нашим наступом проузрокујемо унутрашње тешкоће*“.¹⁴¹

Крајем септембра месеца, Крсто Бујалић генерални директор Савезног завода је у разговору са В. И. Стјепаковим совјетским амбасадором, изложио предлог да се реципроцитетним мерама превазиђе неспоразум две стране. Предложено је да неприказивање изложбе савремене уметности повуче за собом три совјетске изложбе које

¹³⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 446481, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 26. 08. 1976.

¹⁴⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 446481, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 26. 08. 1976; DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 452280, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 28. 09. 1976.

¹⁴¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 450833, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 21. 09. 1976.

су предвиђене Програм-ом Дана културе. Совјетски амбасадор је предлог укидања једне југословенске за три совјетске изложбе поистоветио са цензурисањем одређених совјетских филмова који су предложени за Дане совјетске културе у СФРЈ.¹⁴² На истом фону је био став Мохова заменика министра културе СССР-а, да не види превише логичности у југословенском предлогу, тражећи притом да се реализује изложба ремек дела.¹⁴³ Средином октобра месеца на седници СИБ-а, подржан је предлог Крсте Булајића и донет закључак да се дипломатским путем совјетској страни недвосмислено укаже да се Дани културе неће реализовати, без решавања свих спорних питања.¹⁴⁴

Дани совјетске културе у СФРЈ

У складу са договором са априлских разговора, 26. октобра је одржана конференција за штампу у хотелу Југославија, која је адекватно пропагандно пропраћена, што је био један од услова совјетске стране током преговора. Сутрадан (27. октобра), уз интонирање химни, пригодним говором Звонка Кнежевића и В. И. Попов и на крају свечаним концертном у Дому синдиката отворени су Дани совјетске културе у СФРЈ. Отварању је присуствовала висока југословенска делегација предвођена Фадиљом Хоцом, члан Председништва СФРЈ, Драгутином Тешићем потпредседник ИВ СР Србије, Бериславом Шефером потпредседник СИБ-а, Лазаром Мојсовом заменик ССИП и др.¹⁴⁵

У складу са дипломатском праксом при састављању југословенске делегације водило се рачуна о политичком рангу представника совјетске делегације. Ранг предводника совјетске делегације на отварању Дана совјетске културе у СФРЈ је била тема на априлским преговорима када је споменуто да са совјетске стране може доћи председник организационог одбора, а не министар културе што је била пракса.¹⁴⁶ Августа месеца 1976. Логачов саветник у Амбасади СССР-а у Београду је известио да ће совјетску

¹⁴² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 451610, Šifrovani telegram SSIP-a Ambasadi SFRJ u Moskve od 01. 10. 1976.

¹⁴³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 453939, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 08. 10. 1976.

¹⁴⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 456164, Dopis Saveznog Izvršnog veća SSIP-u od 15. 10. 1976.

¹⁴⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 458191, Šifrovani telegram SSIP-a Ambasadi SFRJ u Moskve od 03. 11. 1976.

¹⁴⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429757, Izveštaj o razgovorima vodjenim u Moskvi od 25-30. aprila 1976. godine oko organizovanja Dana kulture u SSSR i SFRJ, 31. 5. 1976.

делегацију на отварању Дана културе предводити министар културе Демичев.¹⁴⁷ Долазак Демичева у Југославију је био предвиђен и поред одржавања Дана културе, наине сам Демичев министар културе је изразио жељу да његов долазак споји са манифестацијом.¹⁴⁸

Наравно, присуство министра културе СССР-а има политички и пропагандни значај за манифестацију али још више за интезивирање културних односа двеју држава. Међутим, почетком октобра месеца Мохов заменик министра културе СССР-а је напоменуо да Демичев због заседања Врховног совјета неће присуствовати отварању Дана совјетске културе у СФРЈ, већ ће делегацију предводити В. И. Попов заменик министра културе.¹⁴⁹ Темељнија истраживања у домаћим и совјетским архивима утврдиће да ли је постојала повезаност недоласка Демичева у СФРЈ са забраном изложбе југословенске савремене уметности у Совјетском Савезу.

Пре свечане церемоније отварања Дана културе, Попов заменик министра културе СССР-а и предводник совјетске делегације сусрео се са Крстом Булајићем генерални директор Савезног завода. У разговору југословенска страна је констатовала да препреку унапређењу међусобне сарадње представља савремена уметност и совјетска незаинтересованост за отварање југословенског Дома културе и информација. Непремостива тема разговора је била одржавање изложбе савремене уметности, неприхватање изложбе Попов је правдао *„јер би претрпела критику, а то не желе у оквиру Дана културе“*.¹⁵⁰ Наравно, на основу ставова Попова је било јасно да се изложба савремене уметности неће одржати у СССР-у.

¹⁴⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 445487, Zabeleška o razgovoru D. Zimić, načelnika Odeljenja za kulturo-prosvetnu saradnju u YUYAMS-u sa savetnikom Ambasade SSSR Logačović, dana 19. avgusta 1976. godine

¹⁴⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 4, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03. 04. 1976.

¹⁴⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 454890, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 19. 10. 1976

¹⁵⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 458854, Zabeleška o razgovoru Krste Bulajića direktora Saveznog zavoda za međunarodnu naučnu, kulturno-prosvetnu i tehničku saradnju sa Vladimirom Ivanovićem Popovimo zamenikom Ministra kulture SSSE-a i sovjetskog delegacijom od 27. 10. 1976.

Дани југословенске културе у СССР

Дани културе југословенски народа и народности у СССР-у отворени су свечаним концертом у Кремаљском дворцу а не као што је било предвиђено у Конгресном двору, на тај начин манифестацији је дат политички значај. Пре отварања Дана југословенске културе у СССР-у, у разговору југословенске делегације са Демичевим министром културе СССР-а, тема цензурисања изложбе савремене уметности је све време била присутна у разговору иако званично није покренута. Наиме, Демичев је током читавог разговора не спомињујући директно изложбу савремене уметности посредно наводио разлоге зашто је совјетска страна одбила приказивање у СССР-у. Епилог спорења две стране је било неприказивање изложбе савремене југословенске уметности у оквиру Дана југословенске културе у СССР-у, док је совјетска страна није приказала три ликовне изложбе у оквиру Дана совјетке културе у СФРЈ.¹⁵¹

Судбина изложбе југословенске савремене уметности у новом

Програму културне сарадње за 1977., 1978., и 1979.

Током новембра месеца 1976. совјетска страна је упутила предлог програма културне сарадње за период 1977-1979.¹⁵² Предлог је југословенска страна оценила као „*најофанзивнији идеолошки документ*“ којим се жели повећати совјетско присуство у СФРЈ кроз културну размену. Идеолошко-политичко присуство СССР је желео оставарити кроз манифестативни карактер програма, као и путем „*координирања делатности*“, „*лагерских скупова*“, „*офанзивом руског језика*“. Сходно идеолошком совјетском предлогу, југословенска страна је заузела став да југословенски предлог програма треба да се „*очисти од идеолошких елемената*“.¹⁵³

¹⁵¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 4568783, Информација о југословенско-совјетским односима, 21. 10. 1976.

¹⁵² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 411908, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03. 03. 1977.

¹⁵³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 469083, Beleška о совјетском nacrtu Programa kulturne saradnje SFRJ-SSSR за 1977-1980. godinu, 29. 12. 1976

На седници Међурепубличког координационог одбора за културну и просветну сарадњу са иностранством одржаној 14. децембра 1976. усаглашен је предлог југословенског Програма културне сарадње са СССР за период 1977. 1978. и 1979. годину. Предлог су прихватили Савезни комитет за науку и културу и Савезно извршно веће на седници одржаној 25. јануара 1977.¹⁵⁴ Крајем јануара месеца 1977. представник Амбасаде СФРЈ у Москви је предао Караљову заменику начелника Одељења за културу МИД-а, југословенски предлог Програма за културну сарадњу. Караљев је ставио примедбу да се предлогом Програма културна размена сужава у односу на совјетски предлог Програма. Такође, указано је да Програм мора садржати преамбулу у којој ће бити унети ставови са разговора Брежњев-Јосип Броз и формалације из Завршног акта КЕБС-а. На крају разговора Караљов је изнео предлог да се читав преговарачки процес одвија у две фазе, прва у када ће радне групе преговарати и друга потписивање у Москви, што је југословенска страна прихватила.¹⁵⁵

Током фебруара месеца совјетска страна је изнела нове предлоге и примедбе на предложени југословенски Програм културне сарадње. Предложено је да се текст преамбуле поред раније предложених ставова са КЕБС-а (трећа корпа, у којој је за СССР најзначајнија културна сарадња а за САД информације и размене људи) допуни сегментом о заједничкој прослави 60-годишњице Октобарске револуције. Амбасада СФРЈ је била мишљења да уношење духа Хелсинкија треба прихватити, док прославу Октобарске револуције не треба везивати за културну сарадњу.¹⁵⁶ Неприхватање совјетског предлога био је одговор југословенске стране, који је образложен тиме да културна сарадње не може бити манифестативног карактера (прослава значајних јубилеја или празника). Међутим, совјетска страна је инсистирала на уношењу заједничке прославе 60 година Октобарске револуције, нудећи компромис да се унесу и југословенски празници.¹⁵⁷

Примедба совјетске стране на југословенски предлог Програма се односила на изостављање области здравства, спорта и сарадње удружења композитора и архитеката. У

¹⁵⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 413642, Savezni sekretarijat za inostrane poslove. Služba za saradnju sa savezним, републичким и покрајинским органима, 11. 03. 1977.

¹⁵⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 44587, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 26. 01. 1977.

¹⁵⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 49839, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 21. 02. 1977.

¹⁵⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 413348, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 10. 03. 1977.

односу на прошлогодишње преговоре о културној сарадњи (Дани културе) када је у каснијој фази упућена критика садржаја. Током нових преговора совјетска страна је одмах на почетку изнела примедбу због поново предложене изложбе савремене уметности. Сходно ранијим препрекама на које је наилазило питање изложбе савремене уметности у оквиру Дана културе, Амбасада СФРЈ је изнела мишљење да не треба инсистирати на одржавању изложбе јер би то могло да допринесе погоршању односа. Амбасада је саветовала да се у области ликовне уметности предложи идеолошки прихватљивија изложба - самостална изложба југословенских савремених сликара.¹⁵⁸

Почетком марта месеца 1977. Министарство културе СССР-а је затражило од југословенске стране да у најкраћем року две стране усагласе Програм културне сарадње. У обавештењу Министарства културе СССР-а, биле су назначене две напомене, прва да се у периоду преговора несметано одвија културна сарадња у складу са предлогом Програма¹⁵⁹, друга се тичала прославе 60-годишњице Октобарске револуције за време које ће бити реализовано велики број културних активности, што може разлог неприхватања неких југословенских предлога током преговора. У погледу културне размене за 1977. Министарство културе СССР-а је било спремно да дозволи учествовање совјетских група на БЕМУС, БИТЕФ, Дубровачким летњим играма и другим бројним вокалним извођачима, драмским уметницима и ликовним изложбама међу којима изложба „Октобарска револуција у делима ликовних уметника“. Поновљен је раније изречени став да предложено изложбу савремене уметности не прихватају, док су друге предложене изложбе прихватили.¹⁶⁰

Почетком априла месеца, у неофицијалном разговору на високом нивоу Крсто Бујалић директор Савезног завода и шеф југословенске преговарачке делегације је Земсковом заменику министра МИД-а, изложио низ примедби на совјетски предлог Програма. На првом месту, совјетски предлог Програма је био преамбициозан (као и совјетски предлог Програма за 1974-1976), велики број активности и материјалних

¹⁵⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 44587, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 21. 02. 1977.

¹⁵⁹ Совјетска страна је пре и током преговора договарала реализацију неких активности везаних за прославу 60-годишњице Октобарске револуције са установама у СФРЈ. Такав приступ је правио проблеме југословенској преговарачкој групи. (DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 429458, Izveštaj o pregovorima za utvrđivanje programa kulture saradnje između SFRJ i SSSR za 1977. 1978. i 1979., 25. 05. 1977.)

¹⁶⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 411908, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03. 03. 1977.

издатака у односу на југословенске могућности, сходно томе Бујалић је инсистирао да се у преговорима користи предлог Програма југословенске стране. Разговор на високом нивоу је био прилика да југословенски представник понови ставове да у преамбули нема места за параграф о заједничкој прослави 60-годишњице Октобарске револуције, јер то значи укључивање СФРЈ у „лагерске манифестације“, док су ставови из треће корпе КЕБС-а прихватљиви.

Земсков је „агресивним тоном“ изрекао да је за СССР политички важно да преамбула садржи параграф о Октобарској револуцији и КЕБС-у, и да лично не сматра да то представља лагерску манифестацију. Поновио је совјетске ставове да се Програм мора што пре потписати. На основу утисака са разговора, Бујалић је констатовао да ће преговарачки процес бити угрожен питањем преамбуле Програма. Због тога је предложио да се у разговорима са совјетском делегацијом договори да се преговори о садржају преамбуле одрже пре или након усаглашавања теста Програма културне сарадње. Такође, Бујалић је изнео утисак да током преговора не треба условљавати одржавање изложбе „Октобарска револуција у ликовној уметности“ изложбом савремене југословенске уметности, јер је совјетско руководство против приказивања савремене уметности.¹⁶¹

Први састанак југословенско-совјетских радних група на коме је разматран совјетски предлог Програма за 1977, 1978, и 1979. годину, одржан је у периоду од 11. до 15. априла 1977. у Москви. Предводник југословенске делегације био је Божидар Перковић директор Просвете и председник комисије за културне везе са иностранством СР Србије, а совјетске Каралџов заменик начелника Одељења за културу МИД-а. Током разговора совјетска страна је предлагала и одбијала југословенске предлоге. Исход разговора радних група је усаглашен „*веома богат и садржајан*“ Програм културне сарадње у областима науке и образовања, музичко-сценске и ликовне уметности, издавачка делатност и књижевство итд. Предлог совјетске делегације о интензивирању сарадње у области филма, био је познат југословенској страни са ранијих разговора представника двеју држава. С друге стране совјетска страна је изразила неповерење према садржају предложених позоришних представа, такође је одбила југословенски предлог непосредне

¹⁶¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 418820, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 04. 04. 1977.

сарадње између универзитета и изложбу савремене уметности.¹⁶² У односу на Програм за период 1974-1976. нови Програм садржи нове активности - колоквијуме: 1. кретања у савременој ликовној уметности, 2. савремена драматургија, 3. културне везе руског и југословенских народа с краја XIX и почета XX века и др.¹⁶³ Неразумевање и затегнутост односа две земља је поново отворено на теми савремене уметности. Наиме, две стране су у области ликовне уметности усагласили одржавање по четири изложбе:

Скитско злато; Отаџбински рат 1812. у делима графичара –савременика; Изложба Канчаловског; и Изложба пејзажа;

Неолит централног Балкана; Устанак у Србији 1941. у делима ликовних и сценских уметника; Изложба И. Мујезиновића; и Изложба дела црногорских уметника;

Поред наведених усаглашених изложби југословенска страна је уместо збирне изложбе савремене уметности предложила да две стране међусобно размене још две изложбе („Изложба дела Петра Лубарде“ и „Изложба неколицина најистакнутијих југословенских савремених уметника“, док са совјетске стране „Октобарска револуција у делима ликовних уметника“ и „Сликаство надахнуто октобром“). Совјетска страна је одбила предлог о додатним изложбама две стране, иако је у ранијим разговорима Демичев министар културе СССР-а прихватио појединачне изложбе.¹⁶⁴

Два отворена питања на крају разговора су била садржај преамбуле и износи дневница. Пре почетка самих разговора југословенској делегацији је у разговору са Јежовом начелником Одељења за међународну културну сарадњу МИД-а, поново изложено да преамбула треба да садржи параграф о Октобарској револуцији и ставове Завршног акта КЕБС-а. На почетку разговора совјетска делегација је прихватила југословенски текст преамбуле уз инсистирање да се допуни са јубилејом Октобарске револуције и ставовима КЕБС-а. Радне групе две земље постигле су начелан договор да се садржај преамбуле договори на високом политичком нивоу. Висина износа дневница било

¹⁶² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 421774, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18. 04. 1977.

¹⁶³ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 423762, Informacija o pregovorima vodjenim u SSSR od 11. do 15. aprila 1977. za utvrđivanje programa kulturne saradnje izmedju SFR Jugoslavije i SSSR za 1977, 1978. i 1979., 27.04.1977.

¹⁶⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 429458, Izveštaj o pregovorima za utvrđivanje programa kulture saradnje izmedju SFRJ i SSSR za 1977. 1978. i 1979., 25. 05. 1977.

је спорно питање (и током прошлих преговора о Споразуму и Програму о културној сарадњи,) због тога је југословенска страна инсистирала да се ово питање усагласи. Наиме, југословенска страна није прихватила совјетски предлог да се учесници категоришу (прва и друга категорија) и да у односу на категорију добијају новчани износ. Додатни аргумент намери југословенске стране је представљало сазнање да СССР у споразумима о културној сарадњи са другим државама, инсистира на договору о износима дневница.¹⁶⁵ Утисак југословенске делегације да совјетска делегација није била припремљена да разговара о финансијском сегменту.¹⁶⁶ Проблем неодговарајуће припреме совјетске делегације, југословенска страна је истицала и током предходних преговора (1976).

Након завршених априлских преговора радних група, Савезни завод је формулисао југословенски предлог садржаја преамбуле који је доставио Амбасади СФРЈ у Москви с намером да се достави совјетској страни.

„У циљу даљег развијања и унапређивања културне сарадње а у складу са Споразумом о културној, научној и просветној сарадњи између СФРЈ и СССР од 24. маја 1974., југословенска и совјетска страна договориле су се о следећем Програму културне сарадње за 1977., 1978., и 1979.

Одредбе овог Споразума Стране ће остварити у духу Повеље Уједињених нација и принципа Завршног акта Конференције о европској безбедности и сарадњи.“

Предложеним садржајем преамбуле совјетска страна неће бити задовољна ако се не унесе параграф о прослави 60-годишњице, стога је Савезни завод Амбасади СФРЈ доставио две формулације у којима се помиње јубилеј. Предложене формулације би у преамбули надовезивали на крај другог пасуса.

„(...) а нарочито теме посвећене изучавању Социјалистичке револуције југословенских народа и народности Југославије и Велике октобарске социјалистичке револуције, посебно поводом њене 60. годишњице.“

или друга формулација која је преузета из југословенског преглога садржаја члана 1.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 421774, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 18. 04. 1977.

„ У остваривању ове сарадње, Стране ће имати у виду теме посвећене изучавању достигнућа народа две земље, значајних догађаја из њихове прошлости, а нарочито оне посвећене изучавању Велике октобарске социјалистичке револуције и Социјалистичке револуције народа и народности Југославије.“¹⁶⁷

Након достављања предлога Савезног завода совјетској страни, убрзо су надежни органи СССР прихватили на преговорима усаглашени Програма културне сарадње. Предложени текст преамбуле совјетска страна је начелно прихватила уз захтев да се реч „изучавање“ избаци и текст преамбуле гласи (совјетска редакција): „ У остваривању ове сарадње, Стране ће имати у виду теме посвећене достигнућима народа две земље, значајних догађаја из њихове прошлости, а нарочито теме посвећене социјалистичкој револуцији народа и народности Југославије и Велике октобарској социјалистичкој револуције посебно њене 60-годишњице.“ Што се тиче финансијског дела споразума који је након априлских преговора остао отворен, Караљов заменик начелника Одељења за културу МИД-а је предложио компромисну формулацију: „југословенска страна је исплаћује дневнице у износу од најмање 200 динара. Совјетска страна ће размотрити питање евентуалног повећања дневница у СССР, о чему ће обавестити југословенску страну.“¹⁶⁸

Амбасада СФРЈ из Москве је сугерисала да се прихвати совјетска редакција преамбуле, али не и „*компромисна формулација*“ за финансијски сегмент. Међутим, предлози совјетске стране нису прихваћени од југословенских надлежних тела, с образложењем да су истицањем речи изучавање прецизно навели да желе да се „ *догађаји научно прате а не манифестације које би се приређивале њиховим поводом.*“ Надлежна тела југословенске стране одбила су да прихвате предлог из финансијског сегмента, с тим у вези дат је налог да се од совјетске стране затражи се у споразуму наведе минимални износ дневнице, што је совјетска страна одбила.¹⁶⁹ На крају у усаглашеној верзији Програма, преамбула је садржила реч „изучавање“, чиме је совјетска страна прихватила југословенску формулацију преамбуле. Договорени финансијски сегмент је гласио да ће

¹⁶⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 427309, Telegram SSIP-a Ambasadi SFRJ u Moskvi, 16. 05. 1977.

¹⁶⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 429792, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 26. 05. 1977.

¹⁶⁹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 429792, Telegram SSIP-a Ambasadi SFRJ u Moskvi, 09. 06. 1977; DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 433833, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 14. 06. 1977.

југословенска страна исплаћивати стипендије у износу од 3100 до 3700 динара у зависности од академског степена, док је совјетска страна „испитати могућности одговарајућег повећања стипендија која она исплаћује.“¹⁷⁰

Потписивање Споразума о културној сарадњи договорено је да се одржи 30. јуна 1977., међутим дан пред потписивање совјетска страна је предложила да се потписивање обави током Брозове посете Москви, што је југословенска страна одбила. Предлог совјетске стране представља континуитет ранијих покушаја да се споразуми потпишу за време посете Јосипа Броза, чиме совјетска страна жели да пошаље пропагандну слику свестране и блиске сарадње. Неприхватање предлога, совјетска страна је прихватила и заказала нови термин убрзо који је поново у последњем тренутку отказала из техничких разлога.¹⁷¹ План културне сарадње су потписали Јоже Смоле и Земсков земеник министра МИД-а, 27. јула у Москви.¹⁷²

Проблеми у реализацији Програма културне сарадње за период 1977-1979. сведени су на најмању меру, недостаци (проблеми) су последица техничких потешкоћа а не политичких налога. Такође, приметна је тенденција да совјетска страна позива југословенске представнике на скупове о култури који су лагерског типа, иако Југославија истиче независност на културном плану. Две стране су културној сарадњи прилазили са различитих позиција, наиме СССР полазио с позиције „*међусобног прожимања и допуњавања сличних или једнаких култура*“, док СФРЈ с позиције „*међусобних упознавања, сарадње и обогаћивања различитих култура*“.¹⁷³

Током преговора за оба Програма културне сарадње за период 1974-1976., и 1977-1979., совјетски догматски кругови су одбијали да прихвате да се совјетској јавности прикаже савремена југословенска достигнућа (посебно у ликовној уметности) стахујући да би југословенско стваралаштво наишло на позитиван пријем у СССР-у. Позитивне тенденције у културној сарадњи Београда и Москве представља упознавање и разговори

¹⁷⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 447420, Program kulturne saradnje izmedju izmedju SFR Jugoslavije i SSSR za 1977., 1978., i 1979. 05. 09. 1977.

¹⁷¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 437982, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 07. 07. 1977.

¹⁷² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 442011, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 28. 07. 1977.

¹⁷³ AJ, fond 837, KPR, I-2/75, O jugoslovensko-sovjetskim odnosima u najnovijem periodu, aprila 1979.,15.

културних радника две стране кроз одржавање симпозијума о савременим кретањима у ликовној уметности и театру, као и сарадња установа и институција две земље. Међутим проблем на који се наилази код реализације сусрета две делегације је да директно зависе од политичке подршке два руководства.¹⁷⁴

Просветно-културна сарадња је била тема којом су се бавили стручни заводи и комисије министарстава, док у разговорима на високом нивоу није придавана значајнија пажња. У платформи за разговоре Џемала Биједића председника СИВ-а са совјетским руководством који су одржани средином априла месеца 1975., само је у једној реченици је споменуто *„Разматрали би се резултати сарадње и у другим областима: културно-просветној, научно-техничкој, војној итд.“*¹⁷⁵ У подсетницима за разговоре Јосипа Броза и Брежњева (новембра, 1976), као један од проблема билатералне сарадње назначено је *„совјетско понашање у вези припрема и одржавања Дана културе“*.¹⁷⁶ Међутим у разговорима двојице лидера (увидом у стенографске белешке) културна сарадња није спомињана.

Током августовских разговора југословенско-совјетских делегација у Москви (1977), Брежњев је навео да потписивање Програма културне сарадње за период 1977-1979. представља добар показатељ сарадње две државе у области културе и да ће користи *„бољем међусобном познавању наших земаља“*.¹⁷⁷¹⁷⁸

¹⁷⁴ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, О југословенско-совјетским односима у најновијем периоду, априла 1979., 16.

¹⁷⁵ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-37, Платформа посете председника СИВ-а Џемала Биједића СССР-у, 03.03.1975., 7.

¹⁷⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-а/101-153, Информација о билатералним односима СФРЈ Југославије и Совјетског Савеза, државна тајна, 29. 10. 1976., 18.

¹⁷⁷ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Стенографске белешке са званичних разговора између Председника СФРЈ и председника СРЈ Јосипа Броза Тита и Генералног секретара КПСС-а и Председника Президијума Врховног совјета СССР Леониде Брежњева, у Москви-Кремљу, на дан 17. и 18. августа 1977. године, 5.

¹⁷⁸ Током августовских разговора на врху (1977) прослава јубилеја Октобарске револуције која је била спорна током преговара за Програм, унета је у коминике са разговора: *„Јосип Броз Тито и Брежњев истакли су светско-историјски значај Велике Октобарске социјалистичке револуције, која је отворила нову епоху у историји човечанства – епоху преласка од капитализма у социјализам, а чија се 60-та јубиларна годишњица обележава ове године.“*

Област информисања – „питање са брадом“¹⁷⁹

Током последња три сусрета Јосипа Броза и Л. И. Брежњева (новембра 1976. у Београду, августа 1977. и маја 1979. у Москви), разговарано је о бројним спорним питањима: оснивање Друштва југословенско-совјетског пријатељства; прелет војних авиона преко југословенске територије; пристајање и ремонт совјетских ратних бродова у јадранским лукама, Београдски састанак КЕБС-а (1977), области информисања итд.¹⁸⁰

Област информисања је значајна „за боље међусобно упознавање и разумевање“ две земље, као и за „шире информисање и упознавање јавности обеју земаља са актуелним догађајима и развојем у њима“ - сегмент из заједничког саопштења са разговора Јосипа Броза и Л. И. Брежњева (1962).¹⁸¹ Информативно-пропагандни рад југословенске стране је био начин да се совјетска јавност која има „предрасуде према нашој земљи“ истинито извести о „нашој револуцији и нашем самоуправном социјалистичком развоју“. Совјетски Савез је кординисао радом Варшавског пакта и тзк социјалистичком заједницом, што је значило да је објављивање информативних садржаја о Југославији у гласилима земљама соц. заједнице, условљено првобитним објављивањем у совјетским гласилима. Област информисања обухвата информисање које у односима између две државе има предзнак пропагандног или тенденциозног (информисања) у штампи, радио емисијама, на телевизији, у књигама, филмовима, у туристичким водичима и билтенима, и другим културно-уметничким садржајима.¹⁸²

¹⁷⁹ „Питање са брадом“ – метафору је први употребио А. Громико у разговору са М. Минићем и односи се на чињеницу да се стално у разговорима двеју делегација, износиле примедбе на писање штампе друге стране.

¹⁸⁰ Извештај ЦК СКЈ о пријатељској посети Југославији генералног секретара ЦК КПСС Л. И. Брежњева од 15. до 17. новембра 1976, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965 – 1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 735-740.

¹⁸¹ Заједничко саопштење о званичној посети председника Президијума Врховног совјета СССР Л. И. Брежњева ФНР Југославији од 24. септембра до 4. октобра 1962, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946–1964*, том 1, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 480.

¹⁸² АЈ, f-130, SIV, f-7819, Информација о saradnji SFRJ –SSSR u oblasti informisanja, kulture, umetnosti, nauke i prosvete s posebnim osvrtom na informativno-propagadno prisustvo SSSR u SFRJ, 21. 03. 1979.

У овом поглављу реконструисаћемо совјетски однос према извештавању југословенске штампе и издавачкој делатности (књигама).

Област информисања између Београда и Москве је првобитно регулисана *Конвенцијом о културној сарадњи (1956)*, непосредно након обнове дипломатских односа Београда и Москве. Посетом Л. И. Брежњева Југославији (септембра 1971), нормализовани су односи Београда и Москве, који су захладнели након интервенције земаља ВУ на Чехословачку (1968). Током посете 1971. Брежњев је отворио тему негативног извештавања југословенске штампе о унутрашњем и спољнополитичком делању СССР-а, да би на крају предложио реципроцитетне мере: *„Боље би било да се договоримо да се никада више не сукобљавамо са чињеницом недобронамерног осветљавања на радију и телевизији. (...) Можете бити мирни да до тога неће долазити, ако се договоримо. То је код нас врло једноставно. Ја ћу сутра позвати неколико руководећих органа, даћу команду и готово. Ствар је завршена. Ниједан дописник више неће говорити негативно у нашој штампи.“*¹⁸³

Дакле, Брежњев је нагласио *„улогу југословенске штампе и публицистике“* као фактора који успорава напредовање односа Београда и Москве, што југословенска страна није прихватила.¹⁸⁴ Међутим и поред неприхватања контроле „одозго“ над штампом, две страна су у заједничкој изјави (септембра, 1971) унеле смернице за будуће извештавање штампе и других гласила две стране: *„оне / две партије подвлаче значај даљег развоја веза на бази реципроцитета штампе, радија и ТВ, културе и уметности. Оне сматрају да средства за масовно информисање, која имају велике могућности, треба да делују у интересу учвршћења узајамног поштовања и пријатељства међу народима СФРЈ и СССР, а чему треба да допринесу напори које предузимају у обе земље у социјалистичкој и комунистичкој изградњи.“*¹⁸⁵

¹⁸³ Стенографске белешке са разговора Ј. Б. Тита, председника СФРЈ и председника СКЈ и Л. И. Брежњева генералног секретара ЦК КПСС, вођених 23. септембра 1971. у 9,00 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 456.

¹⁸⁴ Информација о југословенско-совјетским разговорима, вођеним 22-25. септембра 1971., *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 504.

¹⁸⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 425350, Zabeleška o razgovoru B. Minića, savetnika u II Upravi sa B. Haraburovim I sekretarom Ambasade SSSR u Beogradu, vodjenom 06.05. 1976.

Побољшање односа Београда и Москве након 1971. године, било је пропраћено обостраном жељом за интензивирањем односа у културној сфери и области информисања. У вези стим, новембра месеца 1973. у Москви је усаглашен нацрт споразума о културној сарадњи, који је садржао члан о информативној делатности (*члан 15*). Међутим, фебруара месеца 1974. када су настављени преговори о споразуму о културној сарадњи, совјетска страна је наступила са предлогом споразума у коме је самоиницијативно избачена информативна делатност (*члан 15*).¹⁸⁶ Не уношење информативне делатности (*члан 15*) у предлог споразума совјетска страна је правдала тренутним преговорима две земље о споразуму о информативној делатности, којим ће се отклонити недостаци *Конвенције (1956)*. Сходно томе, совјетска страна је сматрала да једну област – информативну делатност, не треба уносити у два споразума, споразум о културној сарадњи и споразум о информативној делатности.¹⁸⁷

- *Питање Споразума о информативној делатности*

СФР Југославија и Совјетски Савез нису имали потписан кровни споразум којим би регулисали све сегменте информативне делатности, што је отворило простор за бројне примедбе совјетске стране због начина на који су извештавала југословенска гласила. У области информисања, Совјетски Савез је у СФРЈ имао Дом културе и представништво АПН-а, док је СФРЈ у склопу преговора о Споразуму о информативној делатности неуспешно покушала да отвори информативно-културни центар у Москви. Током преговора југословенска страна је користила аргумент *нереципроцитета* две стране у информационој делатности, што совјетска страна није прихватила.¹⁸⁸ Преговори југословенско-совјетских експерата о споразуму о информативној делатности, започели су 1974. године и вођени су паралелно са преговима о споразуму о културној делатности. Све време преговора о информативној делатности спорна питања су спречала договор: преамбула, регулисање делатности дописништва АПН-а у Југославији, отварање

¹⁸⁶ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 410344, Zabeleška o razgovoru Oto Doneša, zamenika generalnog direktora Saveznog zavoda za međjunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju i Voljskog Jurija Ivanoviča, rukovodioca Odeljenja za kulturne veze sa inostranstvom Ministarstva inostranih poslova SSSR-a, 25. februara 1974.

¹⁸⁷ DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 410344, Zabeleška o razgovoru Oto Doneša, zamenika generalnog direktora Saveznog zavoda za međjunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju i Voljskog Jurija Ivanoviča, rukovodioca Odeljenja za kulturne veze sa inostranstvom Ministarstva inostranih poslova SSSR-a, 25. februara 1974.

¹⁸⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 42698, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18. 01. 1977.

југословенског информативно-културног центра у СССР-у, питање диспаритета југословенских новина и књига у СССР-у у односу на број совјетских гласила у СФРЈ.¹⁸⁹

Текст преамбуле споразума је усаглашен преузимањем ставова о информативној делатности из саопштења са разговора Брежњева и Јосипа Броза. Совјетске власти су исказивале намеру за усаглашавањем статуса АПН-а у СФРЈ и увоза југословенске периодике и материјала у СССР. Међутим по питању отварања југословенског информационо-културног центра у Москви, совјетске власти нису исказивале интерес за договором, јер ниједној држави нису дозволиле да отвори информационо-културни центар. Чин одбијања совјетска страна је образлагала трећом корпом КЕБС-а, да држава има право да не склопи договор и развија сарадњу по питању информативне делатности, ако постоји могућност угрожавања њихове друштвено-политичке реалности.¹⁹⁰

Након одбијања југословенског захтева за реципроцитетом, компромисан предлог совјетске стране је био да југословенска страна информативно-културну активност спроводи у просторијама Амбасаде СФРЈ, репрезентативним салама, фабричким клубовима или у Домовима пријатељства. Притом совјетска страна је тражила реципроцитет да поред Дома културе у СФРЈ, за културно-информативне садржаје користи просторије које је предложила југословенској страни.¹⁹¹ Наведени компромисни предлог југословенска страна је одбила, јер би се тиме информативно-пропагодна делатност сужавала на мали број (одабраних) људи. Такође, предлог да се сарадња одвија преко Друштва пријатељства, југословенска страна није прихватила, јер би оснивање Друштва значило одступање од несврстаности и везивање за СССР.¹⁹² Током посете Брежњева Југославији новембра 1976., совјетска страна је предложила оснивање Друштва пријатељства, што је југословенска страна одбила наводећи „*лоша искуства из прошлости*“ и да су основа пријатељства две државе, две КП.¹⁹³

¹⁸⁹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 42698, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18.01. 1977.

¹⁹⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 42698, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18.01. 1977.

¹⁹¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 42698, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18. 01. 1977.

¹⁹² AJ, f-130, SIV, f-7819, Infomacija o saradnji SFRJ –SSSR u oblasti informisanja, kulture, umetnosti, nauke i prosvete s posebnim osvrtom na informativno-propagadno prisustvo SSSR u SFRJ, 21. 03. 1979.

¹⁹³ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита и генералног секретара ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10,15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1965–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 708.

У намери да што пре усагласи Споразум о културној делатности, југословенска страна је предложила раздвајање преговора о информационој делатности на два сегмента. По предлогу први (спорни) сегмент отварање информационо-културног центра у Москви, требало је да се изузме из преговора као посебно питање са посебним решењем. Други сегмент преговора су преостала питања из информационе делатности, око којих су две стране исказале интерес да се договоре.¹⁹⁴

Сваки вид пропагандне делатности дописништва АПН-а и Дома совјетске културе¹⁹⁵ у СФРЈ био је пропраћен. Основна законитост југословенско-совјетских односа је био реципроцитет. Поред немогућности отварања информационог центра, совјетска страна је одуговлачила са издавањем дозвола за дистрибуирање штампе, књига и Кардељих чланака (*Историјски корени несврстаности и Нација и социјализам*) по СССР-у.¹⁹⁶ Чињење совјетске стране је за последицу имало одлуку СИБ-а из 1976. да се дописништву АПН-а у Београду забрани да обавештава југословенске грађане о дешавњима у СССР-у. Наложено је да се часопис *Земља совјета* у складу са југословенским прописима третира као билтен Амбасаде који ће се делити бесплатно или страна штампа која се продаје уз предходну дозволу југословенских органа. Такође, одлуком СИБ-а је наложено југословенским установама и институцијама да не продужавају уговор са представништвом АПН-а у СФРЈ.¹⁹⁷

Дописништво АПН-а у Београду је путем свог часописа обавештавало југословенску јавност о стању у СССР, што није било у складу са југословенским прописима, на шта је југословенска страна редовно указивала. Основни аргумент совјетске стране у намери да поврати ранији статус је био да одлука није у складу са Заједничким документом Броза и Брежњева (1971), декларацијом КЕБС-а као и да ће садржај часописа током 1977. бити у знаку јубилеја Октобарске револуције. С друге

¹⁹⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 42698, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18. 01. 1977.

¹⁹⁵ Представници Дома совјетске културе у Београду су поред интензивне сарадње са културним установама СФРЈ, свој пропагандни наступ посебно истицали у време значајних прослава обилазећи школе, универзитете и научне установе и поклањали су књиге и друге материјале, као и нудили филмове и кино-пројекторе. (AJ, f-130, SIV, f-7819, Infomacija o saradnji SFRJ –SSSR u oblasti informisanja, kulture, umetnosti, nauke i prosvete s posebnim osvrtom na informativno-propagadno prisustvo SSSR u SFRJ, 21. 03. 1979., 11.)

¹⁹⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-132, 44666, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 27. 01. 1977.

¹⁹⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 465053, Beleška povodom predstojećih ekspertskih pregovora sa SSSR, 09. 12. 1976.

стране на разговорима југословенски представници су стално указивали на нужност реципроцитета на пољу информативне делатности СФРЈ у СССР-у, који произилази из Заједничког документа из 1971. који није остварен, јер совјетска страна то не жели.¹⁹⁸ На крају, представници АПН-а су се определили да часопис *Земља совјета* има статус стране штампе који се продаје. У том статусу часопис је излазио до истекао уговора АПН-а са дистрибутером (јула, 1977). Након тога, АПН није могао да склопи аранжман са новим југословенским дистрибутером, због одлуке СИБ-а о забрани сарадње са АПН-ом.¹⁹⁹ Сходно совјетским примедбама на третман часописа *Земља совјета*, ССИП је наложио Амбасади СФРЈ да не „*растура материјале*“ у СССР-у без дозволе совјетске стране, односно да нелегалним чињењем, не би пружили нови аргумент совјетској страни.²⁰⁰

ПИСАЊЕ ШТАМПЕ

Приговори совјетске стране на југословенску штампу

У месецима пре посете Брежњева Југославији од 15. до 17. новембра 1976. у разговорима југословенских представника са представницима Амбасаде СССР-а у Београду, као и у разговорима представника МИД-а са југословенским амбасадором у Москви, совјетска страна је износила приговоре на писање југословенске штампе. Повећање броја примедби на извештавање штампе, југословенска страна је тумачила совјетским условљавањем да југословенска страна треба цензуром наводних антисовјетизама у домаћој штампи да обезбеди посету Брежњева.²⁰¹

У разговору високорангираног совјетског партијског руководиоца К. Катусева секретара ЦК КПСС-а, са Ј. Смолеом југословенским амбасадором у СССР-у, совјетски

¹⁹⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 410512, Zabeleška o razgovoru druga Ante Čudine pomoćnika predsednika Saveznog komiteta za informacije sa Hačaturovim zamenikom predsednika Upravnog odbora APN iz Moskve, koga su pratili A. Karpačov I sekretar Ambasade SSSR u Beogradu i N. Jurij dopisnik APN u Beogradu, 16. 02. 1977.

¹⁹⁹ AJ, f-130, SIV, f-7819, Infomacija o saradnji SFRJ –SSSR u oblasti informisanja, kulture, umetnosti, nauke i prosvete s posebnim osvrtom na informativno-propagadno prisustvo SSSR u SFRJ, 21. 03. 1979., 13.

²⁰⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 435561, Telegram SSIP-a Ambasadi SFRJ u Moskve od 24. 06.1977.

²⁰¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 425350, Zabeleška o razgovoru B. Minića, savetnika u II Upravi sa B. Haraburovim I sekretarom Ambasade SSSR u Beogradu, vodjenom 06.05. 1976.

саговорник је изнео примедбу на извештавање дневних листова. Сложеност ситуације Катушев је представио навођењем имена аутора, назива листова и наслова чланака или коментара у којима је присутан антисовјетизам, лист „Дело“ (коментар Антона Беблера), „Вјесник“ (коментар Жељка Брихте) и „Борба“ (коментар В. Теслића). У коментару Ж. Брихте у „Вјеснику“ је извршена стигматизација СССР као велике силе која интервенише у Анголи.²⁰² Наведеним коментаром, совјетска страна је сматрала да се „искривљује суштина совјетске политике и југословенско-совјетских односа“, јер је познато да совјетски авиони натоварени средствима за помоћ МПЛА користе југословенске аеродроме на путу ка Анголи. Амбасадор Смоле је навео да совјетске примедбе на рачун југословенских гласила прете да погоршају односе, истовремено се није сложио са Катушевим ставом да совјетска гласила не нападају југословенско руководство и друштвени систем.²⁰³

У двочасовном разговору С. Долонаца и К. Катушева у Београду, двојица високопозиционираних партијских руководиоца су мало времена посветили питању конференције КП Европе у Берлину, која је била повод за сусрет. Наиме, совјетска страна је износила примедбе на извештавање штампе наводећи да у југословенској јавности (штампи) „постоји талас који анатемисе све форме социјализма, које се не подударaju са југословенским.“ Одговарајући на Катушеву констатацију, Долонац је рекао да се не слаже да антисовјетско расположење доминира у штампи, као и да је југословенска страна на сваки спорни чланак интервенисала. Стане Долонац је навео да се на конференцији за штампу оградио од садржаја чланака В. Теслића у листу „Борба“. Наравно, Долонац није пропустио да наведе да се и у совјетској штампи објављују критички текстови о самоуправљању.²⁰⁴

У анализи извештавања југословенске штампе о СССР-у, током друге половине 1976. године, коју је сачинио Савезни комитет за информације констатовано је да чланци „превазилазе фактографско информисање“ и „аналитично приступају дубљим идејно политичким објашњењима“. У односу на укупан број чланака којима се извештава о

²⁰² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-139, 432381, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 15.04. 1976

²⁰³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 425204, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 06.05. 1976.

²⁰⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-139, 453360, Zabeleška o razgovoru između sekretara izvršnog komiteta Predsedništva CK SKJ Staneta Dolanca i sekretara Centralnog komiteta KPSS Konstantina Katuševa, 6. juna 1976. u Beogradu, 8. jun 1976.

социјалистичким земљама предњаче чланци који се односе на СССР, што се може приписати чињеници да свака новинска кућа има сталног дописника у Москви. Проблеми на које је указано у анализи су „извештавање о маргиналним темама“, затим пречесто истицање проблема совјетске привреде, преузимање терминологије из штампе са Запада и на крају извештавање о односима Београд-Москва се своди на чланке о сусретима двеју делегација. Незанемарљив број чланака у којима се извештавало о различитим темама, произвели су примедбе совјетске стране на „терминологију, стил, избор тема наших дописника.“²⁰⁵

На припремном састанку Јосипа Броза са југословенском делегацијом пре разговора са Брежњевом о нацрту коминикеа, прихваћен је предлог Александра Гличкова да се у заједничком саопштењу након разговора не прихвати совјетски предлог о „*добронамерном и објективном информисању*“ југословенске и совјетске штампе. Наиме, неприхватањем речи добронамерно, југословенска страна остала би на становишту да слободније извештавање штампе (критички текст) о некој социјалистичкој држави не значи одмах антисовјетизам и антикомунизам.²⁰⁶

Као и у ранијим сусретима и разговорима (посебно септембра 1971. у Карађорђеву) двојица лидера Јосип Броз и Брежњев су новембра 1976. покренули тему информисања. Јосип Броз је навео да критичко извештавање југословенске штампе о стаљинизму и култу личности не може подвести под антисовјетизам и да совјетска страна мора имати у виду „*да постоје разлике у положају средстава информисања две земље*“.²⁰⁷ У подсетницима за разговоре југословенске делегације било назначено „*евентуално скренути пажњу совјетској страни на неадекватно и нетачно приказивање у совјетској публицистици и средствима јавног информисања о догађајима из наше прошлости*“ односно покретање овог питање није придавано пуно пажње / није била приоритет.²⁰⁸

²⁰⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 459071, Savezni komitet za informacije, 05. 11.1976.

²⁰⁶ AJ, fond 837, KPR, I-3-a/101-153, Razgovor Predsednika SFRJ sa članovima jugoslovenske delegacije za razgovor sa delegacijom SSSR, Beograd 15. 11. 1976.

²⁰⁷ AJ, fond 837, KPR, I-3-a/101-153, Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 710.

²⁰⁸ AJ, fond 837, KPR, I-3-a/101-153, Informacija o bilateralnim odnosima SFR Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, državna tajna, 29. 10. 1976., 18.

У плану информативно-пропагандне делатности Амбасаде СФРЈ у Москви за 1977. годину, наведене су околности у којима ће се план реализовати. Негативне стране су непостојање споразума о информативној делатности, затим одуговлачење совјетске стране у издавању дозволе за инфромативно-пропагандни рад Амбасади, неажурност југословенских органа да правовремено испоруче штампу, билтене, књиге и друге материјале, фотоизложбе и финансијска средства Амбасади. Приоритет информативно-пропагандне делатности Амбасаде СФРЈ (за 1977) је упознавање совјетске јавности преко свих гласила (штампа, радио, телевизија и филм) о свакодневници Југославије, посебно о прослави 40. годишњице ступања Јосипа Броза на чело КПЈ (СКЈ) и одржавање Београдског састанка КЕБС-а (1977).²⁰⁹

Најдиректније критике на рачун југословенске штампе од стране високо позиционираног совјетског политичара, изрекао је В. В. Счербицки члан Политбироа ЦК КПСС-а и први секретар ЦК КП Украјине у разговору са Ј. Смолеом југословенским амбасадором у СССР-у, током јануара, 1977. године. Пре изношења критика домаћин је замолио југословенског амбасадора и генералног конзула да не бележе ток разговора да би разговарали отворено. У свом наступу, за који југословенска страна сматра да је одобрен од стране Политбироа ЦК КПСС, Счербицки је критиковао тенденциозно писање југословенских дописника из СССР-а. Критички остврт на писање штампе Счербицки је изрекао наводећи теме о који се на погрешан начин извештава: социјалистичка заједница, заседање политичког комитета ВУ, донешење новог Устава СССР, итд.²¹⁰

У прелазном периоду 1976/77. на основу интерне одлуке партијских органа у СССР-у, забрањена су девет броја листа *Политика*. На основу одговора на упит совјетског преплатника, совјетске поштанске службе су као разлог забране навеле неприатељска садржина новина.²¹¹ У припремном разговору за посету југословенског председника Москви, Русаков секретар ЦК КПСС-а, је југословенском амбасадору у Москви изнео

²⁰⁹ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-136A, 418602, Plan informativno-propagadne delatnosti Ambasade SFRJ u Moskvi za 1977.

²¹⁰ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-135, 42433, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 17.01. 1977.

²¹¹ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-135, 419654, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 06.04. 1977.

критике на рачун југословенске штампе и публицистике.²¹² Међутим, поред примедби на рачун извештавања штампе, совјетска страна се трудила да обезбеди одмор у било ком региону СССР по жељи Јосипа Броза.²¹³ У припремном периоду совјетска страна је била веома предусретљива према захтевима Јосипа Броза, са питањима да ли жели током одмора на Бајкалу за лов и риболов.²¹⁴ Такође, совјетска страна је известила да у склопу посете Москви планира да обележи јубилеј 40 година Јосипа Броза на челу КПЈ (СКЈ), као и да додели Јосипу Брозу Орден Октобарске револуције.²¹⁵

Током разговора Броза и Брежњева у Москви (августа 1977), совјетска делегација је поново изнела примедбу на недобронамерно писање југословенске штампе. Повод за примедбу је било писање листа *Политика* о нацрту Устава СССР-а, чланци у југословенској штампи у којима напада КПСС, нетачно тумаче формулације и закључци XX конгреса КПСС-а (1956), Кремљу се приписује хегемонистичка политика и „*брани данашња проимперијалистичка и антисовјетска политика НР Кини*“ и др. На крају, Брежњев је поставио отворено питање Брозу чија гледишта заступају новинари у својим текстовима?²¹⁶ Након узлагања о међународним и билатералним темама, при крају разговора Броз је навео да следећи сегмент жели да посвети писању штампи, Брежњев је одреговао реченицом „то ће бити као предјело пред ручак“. У избору тренутка када ће одговорити на упућене примедбе (Броз при крају разговора, док је Брежњев питању штампе говорио на почетку свог излагања) можемо закључити да југословенска делегација није придавала подједнаки значај овом питању као совјетска делегација. Јосип Броз је поновио да штампа у две државе ужива различит положај и „*да не драматизујемо питање штампе, а поготову да не драматизујемо поједине примјере писања штампе и публицистике.*“²¹⁷

²¹² АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Razgovor ambasadora Smolea sa sekretarom CK KPSS Rusakovom, 12.07.1977.,3.

²¹³ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-136A, 417838, Telegram SSIP Ambasadi SFRJ iz Moskve od 01.04. 1977.

²¹⁴ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-136A, 433829, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 15.06. 1977.

²¹⁵ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-136A, 432333, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 06.05 1977; DAMSP, PA,1977, SSSR, f-136A, 425716, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 04.05. 1977

²¹⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 6-7.

²¹⁷ Исто, 36.

Последњи сусрет – потврђене несугласице о писању штампе

Током 1978, и почетком 1979. године, југословенско руководство је у више наврата тражило „званично објашњење“ од совјетског руководства о „разлозима промена у совјетском политичком понашању према Југославији, које се очитује и у писању совјетске штампе.“ Наиме, совјетска гласила нису потпуно објективно извештавала о значајним догађајима попут XI конгрес СКЈ (1978), Министарска конференцији несврстаних држава у Београду (1978) и другим спољнополитичким активностима Југославије. Захлађење односа Београда и Москве које је наступило након посете Хуа Гуофенга (eng, Hua Guofeng) Југославији (август, 1978), додатно ће бити продубљено за време ратних сукоба у Индокини²¹⁸, када ће критичким тоновима у совјетској штампи бити обухваћено писање југословенске штампе и „званични ставови“ Југославије.²¹⁹

У разговорима М. Минића и А. Громика одржаним 23. и 24. априла 1979. године, двојица саговорника су усагласила агенду за предстојеће разговоре Јосипа Броза и Брежњева током маја месеца у Москви. У свом излагању Минић је говорећи о захлађењу односа навео да је иницирано са совјетске стране због унапређења југословенско-кинеских односа и југословенског става о чињењу Вијетнама и Кине у Индокини. Током разговора двојица саговорника су пуно времена посветили питању писања штампе друге стране. Минић је навео да се у совјетским гласилима води антијугословенска „кампања“ истицањем пробугарских ставова и критиком писања југословенске штампе о ратном жаришту у Индокини.

²¹⁸ Сукоби у Индокини током друге половине 70-тих година XX века, отпочели су као гранични сукоб Вијетнама и Кампуџије који је започео 1975. године. Међутим 1978. Вијетнам је извршио војну инвазију на Кампуџију (Cambodian–Vietnamese War), што је довело до пада Пном Пена и успоставе нове кампуџијске владе коју је подржавао званични Ханој. Нова кампуџијска влада је ратовала против гериле црвених Кмера. Све време вијетнамско-кампуџијског сукоба НР Кина је подржавала режим црвених Кмера, да би фебруара 1979. Кина извршила војни упад на територију Вијетнама (Sino-Vietnamese War). У југословенској штампи војна интервенција Вијетнама на Кампуџију је означена инвазијом, док је војна интервенција НР Кине на Вијетнам означена као војни упад или војна интервенција. Различито извештавање југословенске штампе о истом поступању, критикован је у совјетској штампи (тима и од совјетских власти).

²¹⁹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Информација о југословенско-кинеским односима и о совјетској унутрашњој политици, 3. мај 1979.

Шеф совјетске дипломатије А. Громико се није сложио са навођењем совјетске штампе као важног фактора погоршања односа, наводећи антисовјетске иступе у листу *Vjesnik, Delo* и *Start*²²⁰, као и да совјетска штампа критички реагује само на иступе у југословенској штампи. На крају, Громико је с жаљењем констатовао да Југославија на жели да чињење Кине према Вијетнаму значи агресијом, већ изједначава са инвазијом Вијетнама на Кампуџију.²²¹ На основу утисака са разговора, Минић је на седници Председништва ЦК СКЈ изнео закључак да СССР жели нормализацију односа са Југославијом, која ће у будућности бити угрожена антијугословенском кампањом у совјетској штампи и супротстављеним ставовима о узроцима рата у Индокини.²²²

Последњи сусрет и разговор Јосипа Броза и Брежњева одржан је маја месеца 1979. године у Москви. Првог дана разговора, Јосип Броз је отворио питање информативне делатности али није истакао потребу за реципроцитетом, већ је одмах прешао на писање штампе: „*Нама смета када се уместо истине, организовано лансирају неистине или полуистине, као о нашим тобожњим испорукама оружја Кини.*“ У разговору две делегације поновиле су супротстављене ставове о писању штампе и узроцима рата у Индокини. Брежњев је изнео да у југословенској штампи има антисовјетских тонова, док је Тито поновио да иза антијугословенског писања бугарске и чехословачке штампе стоји Москва. На примедбу Брежњева да југословенско руководство својим ставом поистовећује чињење Вијетнама у Кампуџији са агресијом Кине у Вијетнаму, Јосип Броз је одговорио да се Југославија у спољнополитичким одлукама руководи принципима несврстаности.²²³

²²⁰ Крајем 1977. и у првој половини 1978. Амбасада СФРЈ је у бројним телеграмима извештавала о здравственом стању Леонида Брежњева. Сходно томе, загребачки недељник *Start* је у чланку аутора Владимира Зорића под насловом „*Дијагнозе за прогнозе*“ је реферисао на тему здравственог стања совјетског лидера, на основу писања западне штампе. У чланку су изнети подаци о неслагању у совјетском врху и интезивној борби за власт“. Наравно, наведени чланак наишао је на критику совјетске стране. ССИП је на састанцима са југословенским новинарима оценио да овакво писање штетно за односе са Кремљом.

²²¹ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Председништво Centralnog komiteta SKJ (СК СКЈ), III /245, Информација у vezi sa posetom SSSR člana Predsedništva CK SKJ, od 22.-26. aprila 1979; АЈ, фонд 507, СК СКЈ, III/246, Zabeleška o razgovorima člana Predsedništva CK SKJ Miloša Minića i člana Politbiroa CK KPSS i ministra inostranih poslova SSSR Andreja Gromika, 23.-24. aprila 1979.

²²² АЈ, фонд 507, СК СКЈ, III/246, XXV седница Председништва СК СКЈ, од 8. мај 1979.

²²³ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Стенографске beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ J.B.Tita i Generalnog sekretara CK KPSS i Predsednika Prezidujuma Vrhovnog sovjeta SSSR L.I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 16-18.

У сегменту мајских разговора (1979) Јосипа Броза и Брежњева посвећеном писању штампе било је непријатних тренутака. Наиме, износећи утиске партијским друговима о московским разговорима, Јосип Броз је известио „*нисам ништа пропустио да им не кажем о свему*“ затим је изнео запажања са разговора да је „*Брежњев плануо*“ и „*мало био нервозан*“, када је отворено питање писања штампе.²²⁴ У последњем сегменту укупних разговора две стране на врху (18. маја 1979), совјетски лидер је изнео закључак са разговора и о штампи, саопштивши занимљиву формулацију: „*Што се тиче писања совјетских средстава јавног информисања о Југославији, оно ће бити, као што је било и до сада, инстинско и коректно, као што смо јуче говорили.*“²²⁵ На заједничкој седници Председништва СФРЈ и ЦК СКЈ, сумирајући утиске са московских разговора када је отворено питање штампе, Стане Долонац је изнео речи и реакције Брежњева са разговора „*то ми проверите*“ и „*да ли је могуће да смо то писали*“ - на основу којих је Долонац изнео закључак да не верује да је Брежњев иницирао или да подржава антијугословенску кампању у совјетским гласилима.²²⁶

Издавачка делатност

Приговори совјетске стране на публицистику у Југославији

У корпусу питања која су везана за информативну делатност, две стране су стално потезале питање издавачке делатности – публицистике у којој су две стране проналазиле антисовјетски / антијугословенски садржај. Највећи број примедби које је југословенска страна упућивала совјетској страни биле су на садржај „Историја спољне политике СССР“²²⁷ „Историју КПСС“ и друге књиге због третмана следећих области: опис активности партизанских јединица и однос Коминтерне према НОВЈ за време народноослободилачке борбе²²⁸; различитог тумачења узрока и повода за Резолуцију ИБ-а;

²²⁴ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Одговор председника Тита на здравичу Добривоја Видића, Добановачки забран, 23. мај 1979.

²²⁵ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Стенографске beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ J.B.Tita i Generalnog sekretara CK KPSS i Predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L.I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 46.

²²⁶ АЈ, фонд 507, ЦК СКЈ, III/249, XXVIII (заједничка) седница Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, одржана 22. маја 1979.

²²⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135,415584, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18.03.1977.

²²⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137,46889, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 05.02.1976; DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137,416765, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 25.03.1976.

и критике самоуправљања као „немарксистичке интерпретације“ у изградњи социјалистичког друштва.²²⁹

Штампање, публикавање и садржај књиге Вељка Мићуновића *Московске године 1956-1958.*, била је тема на састанцима југословенског руководства, и посебно током бројних разговора југословенско-совјетских делегација на нивоу амбасадора, представника Савезног завода па до разговора на врху Јосипа Броза и Брежњева. Током тих разговора питања су била идентична да ли је државни апарат био упознат са писањем, штампањем или публикавањем књиге Вељка Мићуновића. У свим разговорима југословенска страна је саопштавала да садржај Мићуновићеве књиге и да је дело аутора искључиво као и да садржај није у складу са политиком и намерама СФРЈ према СССР-у. Совјетску страну је занимало да ли се планира забрана даљег штампања и забрани часопису *Старт* да објављује сегменте из књиге.²³⁰

У анализи књиге од стране ССИП закључено је Мићуновић у књизи (дневнику), објавио неке информације из интерних докумената ССИП. Констатовано је да Мићуновић у виду дневничких забелешки прерађене државне и службене тајне али недовољно да се може покренути поступак против аутора. Органи државе је са књигом упознато тек након што је изложена на сајму књига у Београду. У анализи је под „веома непожељни и деликатни за публикавање“ назначено је Мићуновић ставови о граници СССР поготово што је књига изашла након КЕБС-а, и опис сусрета Јосипа Броза са Маљенковим и Хрушчовим на Брионима током Мађарске револуције 1956. године. Комисија предлаже да се књига не трба повући јер би се књизи дало на значају у јавности.²³¹ О Мићуновићевој књизи се нашироко пише у западној штампи. Совјетска страна није уложила ни превише инсисторала код југословенске страна након југословенског обавештења да државни органи и руководство не стоје иза књиге.²³² Током читаве 1977. представници совјетске амбасаде су се распитивали да ли југословенска страна планира забрану књиге,

²²⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 47098, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 06. 02.1976.

²³⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-132, 459397, Zabeleška o razgovoru načelnika II Uprave SSIP-a Rajka Kneževića sa savetnikom Ambasade SSSR u SFRJ J. Sideljnikovim, 4. novembra 1977, 07.11.1976.

²³¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 459361, Preliminarni osvrt na knjigu „Moskovske godine 1956-1958“ druga Veljka Mićunovića, 07.11.1977.

²³² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133,468773, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 22.12.1977;

констатујући добар развој односа представник совјетске стране је саопштио „само да није те књиге која нам је дошла до грла“.²³³

У месецима пред Брозову посету Москви 1977., совјетска страна износила примедбе на извештачање листа *Политика* који рекламира књигу новинара *НИН-а*, Миодрага Маровића *Сумрак Стаљина*. Наводећи притом да се ставља у продају у августу – месецу посете Јосипа Броза Москви. Примедба совјетска страна на Маровићеву књигу је била усмерена на нетачно приказивање унутрашње и спољне политику СССР и тенденциозно тумачење закључака XX конгреса КПСС-а.²³⁴ У разговорима пред московске разговоре (1977), совјетски представници су износили примедбе на публикување књиге Изака Дојчера (пољског марксистичког писца) и Штајнера у Југославији.²³⁵ У припремним материјалима за последњу посету Јосипа Броза Москви (маја 1979), поред раније наведених дела, споменута је совјетска примедба на садржај дела Владе Дедијера „Изгубљена битка Ј. В. Стаљина“²³⁶

ИНФОРМБИРОВЦИ

Након две резолуције ИБ-а 1948/49. дошло је раскида политичких и економских односа Москве са Београдом. Руководство југословенских комуниста суочило се са економском блокадом, оружаним граничним инцидентима и претњом совјетске војне интервенције. У том периоду више десетина највиших југословенских државних и партијских руководиоца је пребегло у суседне земље „народне демократије“ или у СССР. Веома убрзо је тзв ИБ емиграција почела са организованом антијугословенском пропагандом (штампа, билтени, радио емисије), у периоду до нормализације односа Београда и Москве (1955), информбировци су били подржавани од државе домаћина.

²³³ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 467382, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 16.12. 1977.

²³⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 434115, Zabeleška o razgovoru R. Kneževića načelnika II Uprave SSIP-a sa J. Sideljnikovim, političkim savetnikom Ambasade SSSR u Beogradu, 18.06.1977.

²³⁵ AJ, fond 837, KPR, I-2/70-1, Razgovor ambasadora Smolea sa sekretarom CK KPSS Rusakovom, 12.07.1977.,3.

²³⁶ AJ, fond 837, KPR, I-2/75, Stanje u nekim oblastima odnosa SFRJ-SSSR., 26.04.1979., 6.

Након нормализације односа донето је упуство о реемиграцији који није допринело повратку већег броја ИБ емиграната, иако је гарантовано да неће кривично одговорати.²³⁷

У званичним полицијским и државним поверљивим извештајима – неоибеовац је била карактеризација свих лица за које је процењено да своје идеје и деловање „*темеље на проценама о неминовном краху политике СКЈ и избијању светске кризе која ће изазвати спољну интервенцију пре свега снага Варшанског савеза*“. У званичним документима југословенске администрације за неоибеоце је наглашено да наступају са просовјетских позиција, тако што оспоравају „*самоуправни друштвени поредак са позиција унутаризма и пролетерског интернационализма*“.²³⁸

Након интервенције чланица Варшавског пакта (изузев Румуније) на Чехословачку (1968), затим обрачуна југословенског руководства са маспоком (1971) и тзк либералима (1972), наступио је период повећаног надзора над непријатељским емигрантским круговима. Посебно су надзирани неоибеоци у Југославији за које је сматрано да одржавају контакте са ибеовацама ван земље, који су повезани са совјетским обавештајним структурама. Мере појачаног надзора над бирократско-статистичким групама у Југославији, довели су до разоткривања бројних неоибеоовских група. Најбројнија и највећа претња стабилности југословенских унутрашњих политичких прилика претила од Нове комунистичке партије Југославије (НКПЈ), која је требало да одржи основачки конгрес у Бару (1974), и која је у свом Програму имала антититовски карактер. Руководство НКПЈ је похапшено и осуђено на високе затворске казне. Актери тзк барског конгреса (1974) су касније у својим изјавама износили да је разлог високих казни страх југословенског руководства да Кина, СССР или Куба не признају НКПЈ.²³⁹

На седници Председништва СФРЈ на којој је разматрана платформа за посету Џемала Биједића председника СИВ-а почетком априла месеца 1975. године. У уводном образлагању циљева посете југословенске делегације, Биједић је поставио неколико питања, тражећи упутства шта да саопшти совјетским представницима, једно од питања је

²³⁷ Cvetković, Vladimir LJ. „Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953-1958. godine, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2012., 11-21.

²³⁸ Srdjan Cvetković, „Neoibeovci obraćun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića“ Istorija 20. veka, br.2 (2012), 147-151.

²³⁹ Исто,152-153.

било ИБ емиграција, Јосип Броз се први укључио у расправу речима „*Неће они покренути не бој се*“.²⁴⁰

Током разговора Јосипа Броза и Брежњева на маргинама конференције у Берлину, Брежњев је тему ИБ емиграције започео ироничном констатацијом : „*Чујем да је у нас у Кијеву био организован „антијугословенски центар“ ?*“ која је насмејала чланове совјетске делегације. Броз је лаконски одговорио: „*Да, друга партија*“, - коју је Броз основао приликом посете Кијеву (1973) – подједнако сналажљиво је одговорио Брежњев. У наставку разговора о информбировцима совјетска страна није озбиљно третирао ову тему, већ су чланови југословенске делегације (Броз и посебно Долонац) говорили о антијугословенској емиграцији која делује или је деловала у СССР-у, а затим је део наставио рад у Паризу. Наводећи притом најпознатија имена В. Дапчевић²⁴¹, генерал В. Ристић, Милета Перовић²⁴² самопроглашени генерални секретар НКПЈ и браћа Богдан и Комнен Јововић.

Константин Катушев секретар ЦК КПСС-а је В. Дапчевића окарктерисао идентичним називима као у разговору Катушев – Гличков : „провокатор“ и „агент“, док је Долонац саопштио да је Дапчевић „бандит“ који је 14 година живео у СССР, а затим се одселио на Запад. Катушев је допунио Долончево излањање информацијом да је дозволио Данчевићу на његов захтев да напусти СССР и оде у Југославију, али је Дапчевић на крају отишао на запад. Борис Пономарјов је Дапчевића описао као фанатика који желео да га га совјетска страна обезбеди одлазак на Кубу или Вијетнам. Пономарјов је нагласио да

²⁴⁰ АЈ, фонд 803, Председништво SFRJ, f-38, Magnetofonske beleške sa 28. sednice Predsedništva SFRJ SFR Jugoslavije, održane 28. marta 1975. godine, sa početkom u 16 časova, 11. излагање Џемала Биједића и Ј. Б. Тита

²⁴¹ Вlado Дапчевић, предратни комуниста, осуђени ибеовац на 20 година, одлежао до амнестије (1956). Дпчевић је киднапован као белгијски држављанин при доласку у Румунију, која га еј тајно испоручила југословенским властима (1975). (Srdjan Cvetković, „Neoibeovci obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića“ Istorija 20. veka, br.2 (2012), 157-158.)

²⁴² Милета Перовић (1923) предратни комуниста, након рата војни аташе у Амбасади у Тирани. За време ибеовских чистки осуђен на 18 година робије. Амнестиран је 1956. године. У време сукоба око Програма СКЈ (1958), Перовић емигрира у Албанију. У периоду 1962-1975. Перовић је боравио у СССР-у, да би након прогашења за Генералног секретара НКПЈ, био прогоњен од КГБ-а и 1975. одлази у Париз, у коме ће 1976. организовати Други конгрес НКПЈ. Месеца јула 1977. киднапован је на италијанско-југословенској граници и насније осуђен. Помилован је 1988. године. (Srdjan Cvetković, „Neoibeovci obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Dapčevića“ Istorija 20. veka, br.2 (2012), 155-157.)

Дапчевић није добио совјетско држављанство. На крају оба саговорника су се сложила да В. Дапчевић заслужено издржава казну у затвору.²⁴³

У подсетницима за разговоре Броза и Брежњева (1976), као проблем билатералне сарадње наведено је да совјетска страна и поред обећања да ће се обрачунити са деловањем ИБ група, ипакреалност остаје „*непредузимање адекватних мера*“ совјетске стране.²⁴⁴ Током разговора Броза и Брежњева новембра 1976., настављен је разговор о ИБ емиграцији који су двојица лидера започели на маргинама конференције КПЕ у Берлину. Јосип Броз је изнео Брежњеву да југословенска страна не мисли да да совјетска власт подржава информироваца, али је чињеница да поступак Информбироа (1948) узрок њиховог деловања. Брежњев је навео да је начуо да се совјетска страна оптужује јер је „ваш емигрант“ извесно време живео у Француској, и да више не живи тамо, Џемал Биједић је навео да сада живи у Бугурској, што је Брежњев прокоментарисао „*Ви са Бугарском водите спорове и спорове*“. На крају Броз је поновио да је Владимир Дапчевић свашта писао о Југославији и Совјетском савезу, и да је осуђен на 7 година затвора.²⁴⁵

Почетком 1977. у разговорима Фрањо Херљевић савезни секретар за унутрашње послове са Андроповим првим човеком КГБ-а, направљен је помак јер се совјетска страна обавезала да активније реши ИБ питање.²⁴⁶ У припремним разговорима пред посету Јосипа Броза Москви (1977), Јоже Смоле југословенски амбасадор је Русакову секретару ЦК КПСС-а, ставио примедбу на Програм КПСС-а²⁴⁷ наводећи да садржи информбировске ставове који су полазна тачка за ИБ-овце. Русаков није прихватио речи

²⁴³ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/68, Zabeleška o razgovoru Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ druga J. B. Tita i generalnog sekretara CK KPSS Leonida Brežnjeva, 28. juna 1976. godine, u Berlinu

²⁴⁴ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Информација о билатералним односима СФР Југославије и Совјетског Савеза, државна тајна, 29. 10. 1976., 18.

²⁴⁵ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита и генералног секретара ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 15. новембра у 17,00 часова у Белом двору у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др. (Београд: Архив Југославије, 2016), 701.

²⁴⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Информација поводом званичне пријатељске посете друга Председника Совјетском Савезу, од 16 до 26 августа 1977., 21.

²⁴⁷ Питање Програма КПСС-а које је југословенска делегација постављала на сваком разговору, изазивало је бурну реакцију (негодавање) совјетске делегације.

југословенског амбасадора, наводећи да су „*приширафили*“ све информбировце на територији СССР-а.²⁴⁸

У другој половини 1978. дошло је до захлађења југословенско-совјетских односа, један сегмент у коме се захлађење одразило било је деловање ИБ-оваца. Забележена су два случаја која су била на „линији да се баци сенка на поштовање људских права у Југославији“, док је јерменски књижевни часопис објавио дела југословенских књижевника међу њима један је био информбировцац.²⁴⁹

Војна компонента у разговорима на врху

У периоду 1975-1981. југословенска страна је планирала куповину лиценци за „*јачање технолошке базе*“, набавку наоружања и војне опреме у износу од 980 милиона долара, од чега је 364 милиона долара из совјетског кредита. У периоду до 1977. покривеност увоза војне опреме из СССР-а је била у сразмери 5,4:1, али је југословенска страна била задовољна оствареним напретком. Поред договорених уговора, југословенска страна је на нивоу влада две стране предложила добијање нових седам лиценци, за тенк Т-72, противавионски ракетни систем СТРЕЛА 1, противтенковски бацач РПГ-16 и РПГ-18, аутоматски бацач граната АГС-17, ракету „ваздух ваздух“ Р-13М итд. У периоду до московских разговора (1977), совјетска страна је одбила да прода лиценцу за ракета „ваздух ваздух“ Р-13М, док је више спремности показала за продају лиценце за Т-72.²⁵⁰

Југословенска страна је имала одређене примедбе на војно-економску сарадњу, које се односе на „*споро решавање питања у вези са добијањем опреме и документације ради опремања и оспособљавања наших установа*“ да врше мерења на купљеној совјетској војној опреми.²⁵¹

²⁴⁸ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Разговор амбасадора Смолеа са секретаром СК КПСС Русаковом, 12.07.1977.,4.

²⁴⁹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Информација о југословенско-совјетским односима и о совјетској унутрашњој политици 03. 05. 1979.,8.

²⁵⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Информација и актуелним питањима војно-економске сарадње са СССР, 1-3.

²⁵¹ Исто, 3.

Током београдских разговора (новембра, 1976), Јосип Броз је Брежњеву саопштио да је југословенска страна захвална совјетском руководству на благонаклоном ставу и односу по питању одобравања набавке наоружања за југословенску армију. Међутим, Броз је саопштио да совјетски предлог да се дозволи повећање броја ремонта бродова из совјетске Средоземне ескадре и прелет совјетских авиона преко југословенске територије, југословенска страна не може да прихвати²⁵², јер није у складу са њеним законима. Након Брозовог индиректног излагања, Брежњев није схватио позицију Југославије, те је В. И. Стјепаков совјетски амбасадор реферисао генералном секретару КПСС-а, да „*постоје извесна ограничења у југословенским законима*“ али да се ремонт бродова одвија као до сада док за прелет авиона потребна је сагласност земље у којој су упућени.

Наиме, предлог совјетске стране о ремонту, биле су предмет бројних разговора након 1971. године, разлози неприхватања југословенске стране је несврстаност (компромитација међународног положаја Југославије). Због притисака да се јадранске луке користе за ремонт бродова, југословенска страна је донела рестриктиван закон по коме истовремено у луци на ремонту могу бити два брода без наоружања и посада.²⁵³ Током 1977. примећена је и документована пропагодна активност (дељење књига и других информативних материјала) совјетских морнара који су се искрцали у југословенским лукама. У материјалима се наводе капацитети совјетске морнарице, подаци о ВУ, СЕВ-у, туристички водичи, у књигама у малом проценту има неподобних садржаја о НОБ-у, Програм КПСС-а са спорним формулацијама о Југославији.²⁵⁴

Непосредно пре посете Брежњева (1976), у разговору Јосипа Броза са својим сарадницима о нацрту коминикеа, Александар Гличков југословенски преговорац је изложио да је југословенска страна одбила совјетски предлог о уношењу формулације о војној сарадњи (чак и војно-економској). Разлози неприхватања су одређеност за несврстаност као и да се не учини преседан јер се до тада није уносила војна област у

²⁵² Прелет совјетских авиона преко југословенске територије као транзитне земље, југословенске власти су дозвољавале у време блиско-источних сукоба и рата у Анголи итд. Наравно, дозвола за прелет совјетских авиона за последицу је имала критику Вашингтона да се тим поступком СФРЈ удаљава од несврстаности.

²⁵³ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита и генералног секретара ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра у 10,15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1965–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 708-709.

²⁵⁴ АЈ, f-130, SIV, f-7819, Информација о сарадњи СФРЈ – СССР у области информисања, кulture, уметности, науке и проsvete с посебним освртом на информативно-пропагодно присуство СССР у СФРЈ, 21. 03. 1979., 16.

коминике. Стане Долонац је сложио да не треба уносити совјетски предлог „*јер ми немамо војне сарадње*“ са СССР.²⁵⁵

На првом састанку југословенско-совјетских делегација на врху, током посете Јосипа Броза Москви (августа 1977), Брежњев је похвалио „*ефикасну сарадњу у војно-техничким питањима*“ и честе сусрете и разговоре високих војних делегација.²⁵⁶ У разматрању војне сарадње Брежњев је детаљно изложио совјетске ставове о свим сегментима војне сарадње. Совјетска страна „*позитивно разматра питање*“ да се у Југославији по совјетској лиценци производи тенк Т-72, међутим на основу искуства предложено је да у прво време производња одвија у кооперацији са Пољском и Чехословачком. Совјетска страна је изнела спремност да пружи експертску помоћ у пројектовању и производњи партолног брода Џ 003 (патролни брод Јагуар), исте услуге совјетска страна је изнела за подморнице, посебно за оне типове који се више у СССР-у не производе. Такође, потврђена је испорука противавинских, противтенковских система и поморских објеката. Наравно, дисбаланс увоза и извоза је последица величине индустрија, међутим Брежњев је изнео добру вољу да совјетске стране да се тренутни југословенски извоз у износу од 150 милиона рубаља (за период 1976-1980), у наредном периоду (1981-1985) повећа.²⁵⁷

На крају, Брежњев је поновио захтев са новембарских разговора 1976., да се једном месечно дозволи прелет 2-3 војно-поморских авиона преко Југославије ка Средоземљу и истом трасом назад ка СССР-у. Други предлог совјетске стране односио се на смањење рока са 60 на 15 дана за пристајања совјетских бродова у јадранске луке, као и да се дозволи повећање броја са ремонтних јединаца са 4 на 6 пловила.²⁵⁸ Ремонт совјетских бродова је регулисан Протоколом о организацији и условима ремонта совјетских ратних бродова у МТРЗ С. Ковачевић у Тивту (1974).²⁵⁹

²⁵⁵ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Razgovor predsednika Tita sa članovima jugoslovenske delegacije za razgovore sa delegacijom sa SSSR, Beograd 15. novembra 1976., 2-3.

²⁵⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 5.

²⁵⁷ Исто, 16-17.

²⁵⁸ Исто, 17-18.

²⁵⁹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Informacija i aktuelnim pitanjima vojno-ekonomske saradnje sa SSSR, 3.

Куповина совјетских лиценци за оружје и бродове и продаја југословенског оружја по совјетској лиценци Либији, било је питање Броза на састанку на које Брежњев након разговора са војним стручњацима, пружио позитиван одговор.²⁶⁰ Наиме, југословенски извоз у афричке (несврстане земље) је био велики, прилог томе налазимо у наруџбини Гадафија: четири подморнице Б-72, 4-8 топовњача и друга војна опрема.²⁶¹

Претња војном интервенцијом СССР-а на Југославију, о чему се с времемна на време расправљало на састанцима Председништва СФРЈ и ЦК СКЈ је била једна од првих тема о којој је Брежњев реферисао на последњем састанку са Јосипом Брозом у Москви (маја, 1979). Позивајући се на функцију председника Врховног савета одбране Брежњев је јасно нагласио „ да ни у каквим плановима Југославија није третирана као противничка страна, нити је територија Југославије предвиђена као територија коју би користиле совјетске оружане снаге.“²⁶² У наставку састанка совјетски лидер је поновио ставове са ранијих разговора да се војна сарадња добро развија, што се објаснио речима да је обим извоза војне опрема у СФРЈ у текућој петолетки раван дотадашњем, као и да совјетска страна сматра да се војна сарадња може унапредити. Пристајање совјетских бродова на ремонт у јадранским лукама било је поново покренуто од совјетске стране. Брежњевљева „молба“ је била да се дозволи повећање броја улазака у југословенске луке и продужење времена боравка бродова у лукама.²⁶³

²⁶⁰ Исто, 18.

²⁶¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Информација и актуелним питањима војно-економске сарадње са СССР, 3.

²⁶² АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Стенографске belešske са разговора Председника Републике I председника СКЈ Јосипа Броза Тита са генералног секретара ЦК КПСС и Председника Прејидијума Врховног совјета СССР Леониди Илјића Брежњева, одржаних 17. I 18- маја 1979. године у Кремљу – Москва, 4-5.

²⁶³ Исто, 12.

Погледи Београда и Москве на Блиски исток

Током свих израелско-арапских сукоба, југословенско руководство је подржавало арапски фактор, због чланства арапских блиско-источних држава у Покрету несврстаних али и због израелског нарушавања суверенитета држава – принцип Покрета. Подршка арапским државама је била материјална и политичка, јер је Југославија била спонзор бројних предлога резолуција у ОУН и Покрету несврстаних којима се осуђује чињење Израела и позивају на преговоре зарађене стране.

На јеврејски празник Јом Кипур (1973) египатске и сиријске војне снаге су изненадном и кординаисаном акцијом напали простор који су од 1967. окупирали израелски војници. Продор арапских савезника, приморао је Никсонову администрацију (*eng. Richard Nixon*) да достави војну помоћ израелским снагама, јер би у супротном био доведен у питање опстанак државе Израел. Успешним контраударом израелских снага на простору Синаја, избачене су из строја египатске војне јединице које су деловале у рату. Америчка војна помоћ и подршка израелским снагама током арапског напада и контраудара на Египат, приморала је Кремљ да запрети директним укључењем у сукоб на страни Египта са којим има потписан Уговор о пријатељству (1971) ако израелски војници не прекину оружани напад. Епилог блиско-источног сукоба је била Резолуција СБ ОУН (1973) којом се тражи да се израелске војне снаге повуку са територија окупираних за време Шестодневног рата (1967) (*Six-Day War*), и да признање независности и суверенитета свим народима на Блиском истоку.²⁶⁴

Највећи добитник блиско-источне кризе је био Вашингтон, јер је убрзо започела Кисинџерова „шатл дипломатија“. Током и након јомкипурског рата (1973), југословенско руководство је у складу са одлукама конференције Покрета несврстаних у Алжиру (1973) критиковало непоштовање Резолуције 242 (*Resolution 242 UNSC*) од стране Никсонове администрације, затим пружило свесрдну подршку арапским народима и инсистирало да Израел напусти окупиране територије. С друге стране Вашингтон је одговорио да је СФРЈ

²⁶⁴ Драган. Богетић, „Југословенско-амерички односи у сенци арапско-израелског рата 1973. године“, Токови историје. 2/2013, 181-183.

напустила своју блоковску несврстаност дозволом за прелет совјетских авиона преко југословенске територије за време последњег рата на Блиском истоку.²⁶⁵

У периоду 1972. и 1973. СФРЈ је била нестална чланица Савета безбедности и своје присуство је искористила да лобира код осталих чланица да се изгласа резолуција којом се два блока удаљавају са Блиског истока. Једногласно усвојена резолуција несврстаних земља у СБ ОУН, која је подразумевала да се формирају мировне снаге под капом ОУН међу којима неће бити представника пет сталних чланица Савета безбедности. У погледу решавања блиско-источне кризе, Јосип Броз је био против тога да САД као највећи савезник Израела буду посредник у арапско-израелским разговорима, као да решење блиско-источне кризе буде по америчком моделу „корак по корак“, које подразумева да Израел склопи сепаратни споразум са Египтом, затим са другим арапским државама. Наиме југословенска страна је била уверена да ће сепаратни споразум Каира и Тел Авива нарушати јединство арапског света (тима створити проблем у Покрету несврстаних), и да ће највише профитирати Израел који неће склопити компромис са ПЛО и Сиријом. Управо због тога Јосип Броз је сматрао да се треба тражити целовито решење у непристрасном телу као што су Уједињене нације.²⁶⁶

Египат и Израел су по америчком моделу „корак по корак“ потписали Споразум о раздвајању и деагажману војних снага на Синају (септембра, 1975). На споразум југословенско руководство је гледало позитивно као корак ка миру и негативно јер су арапске државе (Јордан, Сирија и Палестинци) чин Анвара ел Садата сматрале издајом арапског јединства. У писму Јосипа Броза упућеном Џ. Форду (*eng. General Ford*) америчком председнику саопштило је да подржава израелско-египатски споразум али не бих желео да остане једини споразум на Блиском истоку, већ се Југославија залаже за целовита решења а не парцијална. Преговори о деаганжману Сирије и Израела на Голанској висоравни су пропали због почетка рата у Либану (1975).²⁶⁷

Завршетком рата на Блиском истоку (1973), нису престале тензије и ризици за избијање новог сукоба, што је приморало југословенску страну да почетком 1975. донесе

²⁶⁵ Исто, 183-184.

²⁶⁶ Исто, 188-190.

²⁶⁷ Исто, 203-207.

строгоповерљиви план „Мост“. У документу „Основе плана Мост“ изложено је да геостратешки положај основно полазиште будућих блоковских притисака за време блиско-источног рата односно близина Средоземља, Блиског истока и Југославија као неутрална зона између два војна блока НАТО и ВУ.²⁶⁸ У документу који је сачинила друга управа Генералштаба ЈНА констатовано је да би САД и СССР у случају новог израелско-арапског сукоба имале одлучујућу улогу, јер блиско-источне државе зависе од испорука оружја. По мишљењу југословенских војних аналитичара пораз арапских снага значио би ширење империјалистичког утицаја по Средоземљу, од Кипра, Малте, Сомалије до Португалије. Такође, блиско-источна криза или рат ишао би на руку САД и СССР да додатно повећају војно присуство. САД (НАТО) у Италији, Грчкој и Турској, VI флоти у Средоземљу и отварању базе на Кипру. Кризну ситуацију СССР би искористио да повећа војно присуство у Мађарској, Бугарској и покуша да поново интегрише Румунију у Варшавски уговор.²⁶⁹

Наступање СССР према Југославији у случају блиско-источног рата било би усмерено на добијање додатних погодности за прелет совјетских авиона, копнени коридор за транспорт војне помоћи, коришћење јадранских лука и повезивање ПВО система са системом земаља ВУ. У плану „Мост“ наведене су претпоставке да би арапске земље у случају рата тражиле материјалну и војну помоћ као и да југословенско руководство одобри копнени и ваздушни коридор за совјетску помоћ. Планом је претпостављено да би пружање помоћи арапском фактору за последицу имало политичке и економске санкције Запада против Југославије, као што су: отпуштање југословенских радника запослених у фабрикама на Западу не би ли убрзали рецесију (изостанак девизних дознака); отежавање привредних и економских односа са Западом (ограничења у испорукама опреме за привреду, одбијање кредитних захтева, забрана увоза југословенске робе на Западу итд); психолошка-пропаганда и субверзивна активност; подстицање територијалних претензија околних народа (посебно Италије); убрзану војну модернизацију и јачање бликовских структура на Балкану која би била стална претња СФРЈ.²⁷⁰

²⁶⁸ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-37, Основе плана „Мост“, фебруара 1975., 4.

²⁶⁹ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-37, Процена новог израелско-арапског рата и његов одраз на Југославију, 24.01. 1975., 19-21.

²⁷⁰ Исто, 21-22.

У решавању блиско-источне кризе Кремљ се залагао за наставак Женевске конференције у којој је видио једини начин решавања кризе, док је Вашингтон оклевао са јавном подршком за одржавање конференције. Главни разлог зашто је Кремљ инсистирао на одржавању конференције у Женеви су биле веће могућности за маневре у односу на САД, јер је Кремљ одржавао блиске односе са Јорданом и ПЛО.²⁷¹ На геополитичком плану, у контексту блиско-источне кризе Кремљ је посебно забрињавало што НАТО користи грчко-турски сукоб (кипарска криза), да на Кипру формира војну базу.²⁷² У прилог својим тврдњама, совјетска је указивала на присуство Шесте америчке флоте недалеко од обала Либана, што је наговештавало могућност да Вашингтон војно интервенише у Либану.²⁷³

ЕГИПАТ

Египат и Израел су по америчком моделу „корак по корак“ потписали Споразум о раздвајању и дезагажману војних снага на Синају (септембра, 1975), на који Кремљ није благонаклоно гледао, посебно зато што је допремао војну помоћ Садату током последњег рата (1973). Још 1972. Анвар ел Садат (*eng. Muhammad Anwar el-Sadat*) председник Египта у другој години мандата је ускратио добродошлицу за око 15,000 совјетских војника, инструктора и саветника у Египту, што је био први показатељ самосталније политике новог председника Египта.²⁷⁴ Марта месеца 1976. Египат је једнострано раскунуо Уговор о пријатељству са Москвом.²⁷⁵ Раскид уговора није превише изненадио Кремљ који је признао да је било застоја у достављању резервних делова и наоружања Египту, али образложење египатске стране не сматра довољно добрим разлогом за раскид уговора. Совјетска страна је сматрала да је тренутак раскида уговора када на северу Африке владају сукоби кординисан са западом, јер само у таквој атмосфери раскид уговора не би изазвао превелике политичке нестабилности. У данима након једностраног раскида

²⁷¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 42497, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 21. 01. 1976.

²⁷² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 46271, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03.02. 1976.

²⁷³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 418636, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03.04. 1976.

²⁷⁴ Драган. Богетић, „Југословенско-амерички односи у сенци арапско-израелског рата 1973. године“, Токови историје. 2/2013, 183.

²⁷⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 414428, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 16. 03. 1976.

уговора совјетски представници су у разговорима са југословенским представницима саопштили да Кремљ не би изненадило да након раскида Уговора Израел врати Египту пола Синаја или да САД финансијски помогну Каиро.²⁷⁶

У совјетском одговору на дипломатску ноту Египта у којој је саопштено да је Каиро раскинуо уговор, написано је да је Насер желео ближе односе са СССР-ом и да се уговором који је склопљен 1971. поштује независност и сувереност Египта. У тексту је наглашено да је у периоду након 1971. СССР је слао обимну економску и војну помоћ Египту, као и да чин Египта сматра спољнополитичком преоријентацијом која се постепено одвијала све време мандата Садата, посебно у споразуму са Израелом. На крају одговора наведено је да ће СССР наставити да подржава Арапе у њиховој борби против империјализма и колонијализма, и поред тога што Египат ради против интереса Арапа.²⁷⁷ Тон и суштина совјетског одговора није изненадила Каиро, већ је у духу онога што је Брежњев изнео на XXV конгресу – навео је египатски отпавник послова у разговору са представником Амбасаде СФРЈ. Међутим, помињање Израела је изненадило Египат који је закључио да СССР зна можда више о намери Израела да направи нуклеарну бомбу.²⁷⁸

У намери да остави утисак на југословенско руководство које је одржавало сталне односе са Садатом председником Египта, совјетска страна је често југословенским представницима износила податке о пруженој економској и војној помоћи. Почетком априла месеца, непуних месец дана од раскида уговора, у разговору генерала Куликова начелника Генералштаба са Смолеом југословенским амбасадором у Москви, совјетски саговорник је изнео да је за доставу америчког наоружања Египту потребно 3-4 године, за преобуку египатске војске је потребно још 6 година, притом САД ће наставити да прво доставе наоружање главном савезнику Израелу потом Египту. На крају, начелник Генералштаба је закључио да је прелазак Египта са совјетског на амерички војни систем „нереалан“ и „бесперспективан“, као и да ће совјетска страна покушати да у року који им је поставио Египат измeste своје бродове из Александрије.²⁷⁹

²⁷⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 416761, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 25. 03. 1976.

²⁷⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 417138, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 29. 03. 1976.

²⁷⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 426526, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 12.05. 1976.

²⁷⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 418636, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 03.04. 1976.

Након што је Садат председник Египта априла месеца 1976. посетио Југославију Јосип Броз је писмом обавестио Брежњева о утисцима са разговора у којима је Садат Брозу саопштио да је раскид Уговора о пријатељству са СССР последица притисака на Египат, али да Египат не намерава да предузме радикалније мере. Такође, Јосип Броз је Садату саопштио да „*једнострана оријентација слаби независну позицију АРЕ у цијелини, а посебно њену улогу у арапском свијету у решевању блискоисточне кризе*“. Председник Садат је прихватио савет Јосипа Броза да се односи са СССР-ом морају нормализовати, и да први корак представља престанак антисовјетских тонова у египатским гласилима. На крају писма совјетском лидеру, Јосип Броз је изнео мишљење да погоршавање односа Москва – Каиро „*нанијело велику штету настојањима прогресивних снага у свијету за изналажење рјешења за акутне проблеме (...)*“²⁸⁰

У разговору Брежњева са југословенским амбасадором, совјетски лидер је саопштио да се слаже са Брозовим ставовима изнетим у писму, да је Блиски исток жариште, стим да је совјетски лидер кривицу за такво стање пребацио на Садата који се окренуо САД очекујући економске користи. Совјетски лидер је југословенском амбасадору навео да приближавање Египта - Вашингтону значи „*продају ствари арапског јединства*“. На крају разговора Брежњев је саопштио да совјетска страна жели нормализацију односа са Египтом и спремни су да обнове економску помоћ али је Брежњев нагласио „*ја Садату оружје не могу да дам*“.²⁸¹

У припреми посете Брежњева Југославији, у разговору Долонца секретара ИК Председништва ЦК СКЈ са Стјепаким совјетским амбасадором, совјетски саговорник је саопштио да би размена мишљења о кризи на Блиском истоку посебно након египатског једностраног раскида уговора са СССР била „*врло корисна*“.²⁸² Крајем јуна месеца на састанку Броза и Брежњева на маргинама конференције КПЕ у Берлину (1976), незаобилазна тема је била блиско-источна криза односно питање чињења Садата председника Египта. Током разговора на тему Блиског истока двојица саговорника су били сагласни да треба наставити са подршком арапском фактору, посебно палестинском

²⁸⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 423001, Telegram SSSIP-a Ambasadi SFRJ u Moskvi od 23.11.1976

²⁸¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 426949, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 14.05.1976.

²⁸² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-143, 423069, Zabeleška o razgovoru sekretara IK Predseništvа CKSKJ Staneta Dolonca sa ambasadorom SSSR u SFRJ Vladimirom Stjepakovim, 01.aprila 1976.

народу. Захлађење односа Египат - СССР и приклањање Садата САД, наишло је критику Броза наводећи да Садат није добио ништа од обећане помоћи САД, Брежњев је томе додао да ништа није добио ни од пута у Кину.²⁸³

Током београдских разговора на врху (новембра, 1976), Броз је посебно дуго говорио о Блиском истоку. На почетку се дотакао Египта, јер је непосредно пре Брежњевљеве посете Југославији, у посети био Фахми министра иностраних послова који је у разговору са југословенском делегацијом саопштио да Египат не жели да даље нарушава односе са Москвом. Анализирајући односе америчке администрације предвођене председником Картером са Садатом, Броз је поновио мишљење које је раније изнео у писму Брежњеву након Садатове посете Београду, да је Египат свестан лоших последица везивања за САД, и да жели да изађе из „ћорсокака“. Такође, у свом излагању Броз је навео да је тренутно упознавање председника Картера са Блиским истоком погодан тренутак да Москва учврсти позиције. Брежњев је изразио добру вољу да се сусретне са Садатом, док што је по питању активнијег деловања на Блиском истоку совјетски лидер навео „*ми испољавамо стрпљење*“.²⁸⁴

Крајем 1976. совјетска страна је дозволила испоруку резервних делова и наоружања Египту, о чему је Јосип Броз упознат током новембарских разговора са Брежњевом.²⁸⁵ Већ почетком јануара 1977. совјетска страна је доставила оружје и најавила нове испоруке, иако Кремљ није имао поверења у Садата након што се окренуо Западу и није подржавао совјетске идеје у погледу решавања кризе на Блиском истоку (Женевска конференција).²⁸⁶ За изостанак нормализације односа Каиро-Москва након совјетских испорука, Кремљ је оптуживао Садата, сматрајући да није желео да направи искорак ка нормализацији. У контексту позиција блокова на Блиском истоку, совјетско руководство је посумњало да је Анвар ел Садат допринео интензивирању односа Јордана са Саудијском Арабијом (савезником САД). Међутим, совјетско руководство је

²⁸³ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/68, Zabeleška o razgovoru Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ druga J. B. Tita i generalnog sekretara CK KPSS Leonida Breznjeva, 28. juna 1976. godine, u Berlinu

²⁸⁴ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 713-715.

²⁸⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 4379, Telegram SSIP Ambasadi SFRJ u Moskvi od 17.01. 1977.

²⁸⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 44029, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 25.01. 1977.

охрабрило сазнање да Јордан и даље жели да учествује на Женевској конференцији, јер сматра да може довести до решења за Блиски исток.²⁸⁷

Почетком 1977. народни и по карактеру социјални немири који су избили у Египту били су умерени против политике председника Садата, на крају су угушени учествовањем египатске армије. Стање у Египту је забринуло југословенску страну и међународне факторе, јер су угрожавали позицију Садата, који је због тога могао кренути путем даље конфротације са Москвом. Немири у највећој арапској земљи су пред југословенско руководство ставили питање, да ли ће немири убрзати решавање блиско-источне кризе или довести до њеног додатног успоравања.²⁸⁸ Председник Садат и премијер Салем су као иницијаторе немира означили илегалне комунистичке партије и левичаре инспириране СССР-ом. У време немира египатска страна је затражила одлагање посете Јосипа Броза Каиру, што је Броз који је тада боравио у посети Либији прихватио.²⁸⁹

Током јуна месеца 1977. одржана су два састанка у Москви и Каиру између двојице министара спољних послова Громика и Фахмиа, али без већих помака у нормализацији односа. Теме разговора су биле наставак испорука резервних делова, рефинансирање египатских дугова као и ситуација на Блиском истоку.²⁹⁰ Непосредно након ових разговора Садат је честитао Брежњеву избор за председника Президијума Врховног совјета, тон Садатове најавио је нормализацију односа.²⁹¹ Након што су преговори о нормализацији односа пропали, Садат је разговоре Фахмиа са Громиком оценио промашајем, јер египатским представницима није успело да обезбеде репрограм кредита и испуруку новог оружја.²⁹²

Средином 1977. дошло је до египатско-либијског граничног сукоба, СССР је оптужио Египат да је прекршио мир који је између Либије и Египта склопио Јасер Арафат, тиме што је египатска војска бомбардовала и војно упала на либијску територију. Након

²⁸⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 41239, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 10.01. 1977.

²⁸⁸ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-44, Neki elementi razvoja situacije na Bliskom istoku, 3. februar 1977., 4-5.

²⁸⁹ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-44, Situacija posle nemira u Egiptu, 02. 02. 1976., 3-5.

²⁹⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 435151, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 17.06. 1977.

²⁹¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 435152, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 20.06. 1977.

²⁹² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 457484, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 24.10. 1977.

прекида сукоба Каира и Триполија, СССР је наставио са испорукама оружја Либију, јер је веровао да иза Садатовог напада на Либију стоји САД.²⁹³

У московским разговорима (август, 1977), двојица лидера Броз и Брежњев су изразила забринутост због напада на прогресивне режиме у Африци, посебно су реферисали о стању у Етиопији и Либији. Брежњев је критиковао египатске „казнене експедиције“ које су бомбардовеле Либију, с намером да дође до нагле смене Гадафија либијског лидера и предводника антиимперијалистичког курса на Магребу. Совјетски лидер је затражио од Јосипа Броза (као једног од лидера Покрета несврстаних), да поред заштите прогресивних режима на рогу Африке, југословенска страна помогне смиривању ратних амбиција Анвара ел Садата према Либији.²⁹⁴

У свом излагању југословенски председник је навео да је упознат са стањем у Либији коју је посетио почетком 1977., као и са немирима и употребом војске у сврху заштите Садатовог режима у Египту. Преливање ратних сукоба и нестабилности по Блиском истоку и рогу Африке је био процес који је највише забрињавао Јосипа Броза, јер је могао бити повод за јаче присуство Вашингтона и Москве у несврстаном делу света. Председник Југославије је совјетском лидеру навео да је незадовољан прозападном политиком Садата - који не ствара одбрану против Израела, већ војно напада прогресивне државе Либију и наговара Судан да војно интервенише у Етиопији, тиме омогућава продор Вашингтона на Блиски исток и рог Африке. Руководство СФРЈ помно прати развој унутрашњу ситуацију у Египту и сматра да Садатов режим „*неће бити баш дугог рока*“, међутим своје мишљење југословенска страна не износи јавно. Стање у Либији након почетка сукоба са Египтом, означио је стабилно, стим да је Гадафи од југословенске стране затражио наоружање чак и авионе. Поводом либијске набавке оружја, југословенска страна је добила дозволу совјетске стране да Либији достави оружје које је направљено по совјетској лиценци. Двојица лидера су потврдила закључак са

²⁹³ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 442031, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 28. 07. 1977.

²⁹⁴ AJ, fond 837, KPR, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 11.

новембарских разговора да морају повећати присуство и подршку прогресивним режимима у Африци и на Блиском истоку.²⁹⁵

У другој половини 1977. Анвар ел Садат председник Египта је добио подршку војних и политичких кругова у Египту за започињање преговора са Израелом. У помирљивом духу Садат је као први арапски лидер посетио Јерусалим 19. новембра 1977. и разговарао са израелским премијером Менахемом Бегином (*eng. Menachem Begin*). Кремљ није подржавао сепаратне преговоре и сматрао је да преговори Египта са Израелом могу само убрзати смену с власти Садата. На посредничку улогу Вашингтона у преговорима између Египта и Израела, совјетска страна није благонаклоно гледала протествујући због непоштовања договора Кремља и Беле куће о Блиском истоку и није искључивала могућност погоршања односа са САД.²⁹⁶

У новонасталим околностима почетком директних преговора Израела и Египта, СССР је задржао позиције на Блиском истоку, јер су арапске земље осуђивале Садатов одлазак на преговоре са Израелом, вест да је Југославија отказала договорену посету Садату, због наводне Брозове болести, благонаклоно је примљена у Кремљу.²⁹⁷ Затварање културно-информативног центра СССР-а и других источноевропских земаља у Каиру крајем 1977., био је политички залог Садата према Западу пред посету Јерусалиму и директне преговоре са Израелом, затварање совјетског представништва Кремљ је сматрао чином иза кога стоје САД.²⁹⁸

У разговору југословенског амбасадора са Н. Н. Родионовим замеником министра МИД-а, совјетски саговорник је саопштио да ни после Садатове посете Јерусалиму (новембра 1977), нема напретка у сепаратним преговорима Египта са Израелом, већ је преговарачки положај Садата ослабљен. Наравно, у разговору Родионов је подвукао да је досадашњи неуспех билатералних преговора Египта и Израела под покровитељством САД,

²⁹⁵ Исто, 21-24.

²⁹⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 464041, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 24.11. 1977.

²⁹⁷ Исто.

²⁹⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 466117, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 08.12. 1977.

само потврдио да је Женевска конференција место трајног решења блиско-источне кризе.²⁹⁹

Крајем фебруара месеца 1978. Брежњев је у писму југословенском председнику навео да су сепаратни преговори Египта и Израела „*пребрисали*“ све дотадашње припреме за Женевску конференцију, чиме је блиско-источна криза изгубила могућност да добије решење. У писму је наведено да је Садат пристајањем на сепаратне преговоре прихватио ранији израелски предлог „*директних преговора*“, такође совјетски лидер је Садатов рад да подривању веза између арапских блиско-источних држава са Москвом означио извршењем налога Вашингтона. Поновио је совјетски став да блиско-источну кризу треба решавати на Женевској конференцији уз учествовање свих представника са Блиског истока, и да би учествовање Израела на конференцији уз предходну сагласност осталих учесника било фактичко признање.³⁰⁰

Потписивање сепаратног договора Израела и Египта без учешћа Кремља који је до тада био значајан политички фактор у блиско-источној кризи, по мишљењу југословенске дипломатије био је разлог због чега је Совјетски Савез започео са негативном пропагандом. Након потписивања споразума у Кемп Дејвиду (1978), совјетска страна је појачала дипломатску активност по Блиском истоку страхујући да Вашингтон не приволи и друге арапске земље на сепаратни споразум са Израелом. Саставни део кемпдејвидског договора је била испорука америчког наоружања Египту и Израелу, што је посебно забринуло југословенску страну која је у томе видела трку у наоружању.³⁰¹

Током последњег сусрета и разговора на врху двојице лидера (маја, 1979), Јосип Броз је у контексту египатско-израелског споразума(1978) говорио из визуре Покрета несврстаних односно подршке арапском фактору на Блиском истоку. Југославија није гледала благонаклоно на Споразум о раздвајању и дезагажману војних снага на Синају (септембар, 1975) који су по америчком моделу „корак по корак“ потписали Египат и Израел, сматрајући да нарушава арапско јединство. Аналогно томе, југословенско

²⁹⁹ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 47150, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve, 07.02.1978.

³⁰⁰ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 410738, Predsedniku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Predsedniku Saveza komunista Jugoslavije, drugu Josipu Brozu Titu, 25.02.1978.

³⁰¹ AJ, fond 837, KPR, I-2/75, Pregled spoljnopolitičkih stavova SSSR o nekim najvažnijim pitanjima, april 1979.,12-13.

руководство није подржало састанак и споразум у Кемп Дејвиду (*Camp David*) (1978) између Анвера ел Садара (*eng. Muhammad Anwar el-Sadat*) председника Египта са Менахемом Бегином (*eng. Menachem Begin*) премијером Израела, јер не нуди решење целокупне блиско-источне кризе.³⁰²

ЛИБАНСКА КРИЗА

У периоду либанске кризе која је започела 1975. Совјетски Савез је имао нестабилне позиције на Блиском истоку, једини сигурни савезници су били Сирија, Ирак и ПЛО. Војна интервенција сиријских трупа у Либану (1976) изненадила је Кремљ, који се дуго времена о том чину није јавно оглашавао. Прилог самосталном деловању Сирије у Либану, представљају речи чланова јорданске делегације која је боравила на разговорима у Москви (јануар, 1976), током којих се совјетска страна распитивала, да ли знају нешто о будућим сиријским намерама у Либану.³⁰³

У склопу одржавања сталних консултација Кремља са наклоњеним државама на Блиском истоку, Хусеин јордански краљ је боравио у вишедневној посети Москви (јуна 1976), током које је разговарао са високим совјетским званичницима, али не са Брежњевим, иако је разговор затражен. Када је краљ Хусеин допутовао у Москву Амбасада СФРЈ у Москви у телеграму је навела да „*није јасно шта СССР у овом тренутку добија посетом јорданског краља Хусеина.*“³⁰⁴ Долазак јорданске делегације у Москву, је био пропраћен од југословенских представника који су пажљиво анализирали контакте Кремља са арапским светом. У разговору Вереша представника Амбасаде СФРЈ

³⁰² АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Стенографске beleške sa razgovora predsednika Republike i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara СК КПСС-а i predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 32-34.

³⁰³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 42497, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 21. 01. 1976.

³⁰⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 434279, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18.06. 1976.

у Москви са Диванијем отправником послова Амбасаде Египта у Москви, египатски саговорник је саопштио да се стање на Блиском истоку може усложнити ако јордански краљ Хусеин у разговору са совјетском страном договори куповину оружја. Међутим, Дивани је изнео став Верешу да Кремљ вероватно неће продати ракетне системе Јордану, да не би додатно компликовао ситуацију на Блиском истоку.³⁰⁵

Значајне информације о посети краља Хусеина, саопштио је Пирлин заменик начелника Одељења за Блиски исток, наводећи да совјетска страна сматра да је посета јорданског краља Хусеина од великог значаја за стабилност Блиског истока, јер су они велики противници Израела. Куповина ракетних система је било важно питање совјетско-јорданских преговора, поготово у ситуацији када је Саудијска Арабија одлучила да Јордану додели новчана средства ако се определи за куповину ракетних система од САД.³⁰⁶

Сирија и председник Асад су све време либанске кризе били најоданији савезник Москве. Кризу у Либану, Кремљ је видео као „полигон свих супротности на БИ и међуарапске конфронтације и са значајним елементима интернационализације“. Совјетски Савез је у Сирији видео снагу која је способна да очува „источни фронт конфронтације“ који поред Сирије чини још и ПЛО, Јордан и Либан који је усмерен против Израела као предводника америчког утицаја на Блиском истоку.³⁰⁷

Током априла и маја месеца 1976., Косигин совјетски премијер је посетио Ирак и Сирију у време појачаног интензитета либанске кризе. Према либанској кризи совјетска дипломатија није заузела прецизан политички став, што је међународној јавности постало очигледно након што је Косигинова изјава за штампу дата након разговора са сиријским руководством, убрзо поново објављена у совјетској штампи са делимично промењеним ставовима. Разлог таквог чина је забуна у МИД-у коју је унела неажурност Амбасаде СССР-а у Дамаску у извештавању Москве о додатним сиријским војним контингентима у Либану и реалној ситуацији у Либану.³⁰⁸

³⁰⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 431043, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 02.06. 1976.

³⁰⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 432271, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 04.06. 1976.

³⁰⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-139, 454471, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 07. 10.1976.

³⁰⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 434279, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 18.06. 1976.

У разговору Пирлина заменика начелника Одељења за Блиски исток са Верешом представником југословенске амбасаде у Москви, совјетски саговорник није изнео совјетски став о уласку сиријских трупа у Либан. Суздржаност совјетског саговорника, по мишљењу Амбасаде СФРЈ из Москве проистакао је из три разлога: Прво, улазак сиријских трупа у Либан се поклопио са посетом Косигина Сирији, сходно томе испало би да Кремљ подржава сиријско деловање. Друго, на XXV конгресу КПСС-а (1976) деловање Сирије (и сиријског руководства) је похваљено. Треће, након раскида совјетско-египатског уговора (марта, 1976), Сирија је остала највернији совјетски савезник на Блиском истоку и једина која је иступала против империјалиста (Израела).

Суздржаност СССР-а према сиријској војној интервенцији у Либану показана је у неприхватању совјетске делегације да се у заједничкој изјави након разговора Косигина са ирачким руководством, унесе формулација којом се осуђује војна интервенција у Либану. Током разговора југословенски саговорник је упознао Пирлина са ставом СФРЈ да Покрет на кординационом бироу у Алжиру заузме став о Либану, совјетски саговорник је одговорио да СССР такав поступак сматра разумним.³⁰⁹

На састанку Броза и Брежњева на маргини конференције КПЕ у Берлину (јуна, 1976), Брежњев је отворио тему Блиског истока знатижељним питањем: шта је разлог љубави ?, јер је начуо да се Јосип Броз „заљубио“ у Асада. Броз је изнео југословенско виђење ситуације, наводећи да Асад сматра да је либанску кризу изазвала САД. Улазак сиријских трупа у Либан, без предходног консултовања са савезничким државама, Југославија сматра Асатовом грешком. По Брозовом сагледавању стања на Блиском истоку, сукоб ПЛО са моронитима у Либану је била ништа мања грешка, јер је довело да Сулејман Франжије председник Либана (маронитског порекла), позове Сирију да интервенише. Обе делегације су изразиле сумњу у Џумблата лидера Друза, наводећи да је он човек САД.³¹⁰

Разговор двојице лидера је допунио Стане Долонац износећи да југословенска страна у разговорима са арапским делегацијама наводи нужност одржавања веза арапских

³⁰⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 431268, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 03.06. 1976.

³¹⁰ AJ, fond 837, KPR, I-2/68, Zabeleška o razgovoru Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ druga J. B. Tita i generalnog sekretara CK KPSS Leonida Brežnjeva, 28. juna 1976. godine, u Berlinu

држава са Кремљом који је важан фактор у изградњи мира на Блиском истоку. Међуарапски односи је било питање на које је Броз желео да две делегације размене мишљања, будући да САД (и Израел) стално раде на разбијању арапског јединства. Палестинско питање и јединство ПЛО је Броз поменуо као важан фактор за мир на Блиском истоку. Совјетска страна је изнела да је циљ решење блиско-источне кризе обезбедити безбедност свакој држави на Блиском истоку (укључујући и Палестину).³¹¹

Након палестинског питања, саговорници су отворили питање положаја Јордана. Критика чињења Хусеина краља Јордана поводом блискоисточне кризе је било место једногласја двојице саговорника. Јосип Броз је навео исправним поступак Брежњева да одбије разговор са Хусеином током његове посете СССР-у (1976), јер се краљ Хусеин није хумано понео према палестинском народу. Надаље, југословенски председник је испољио интересовање да ли је совјетска страна вољна да прода Хусеину наоружање, с обзиром на чињеницу да Јордан може купити оружје и на Западу. Брежњев је одговорио да ће продати малу количину оружја под строгим условима.³¹²

На седници Председништва СФРЈ одржане јула месеца 1976., расправљано је о стању на Блиском истоку. Уводну реч је одржао Милош Минић је у својству ССИП, износећи да је либанска криза поново отворила унутарарапске сукобе, у којима су укључени и хришћани, с тим да највише користи од либанске кризе има Израел. У излагању Минић је саопштио да југословенска дипломатија ангажована на правцу мирног решавања кризе, такође је поновио да део проблема блиско-источне кризе чини блоковски сукоб за превласт на источном Медитерану. У тренутној геополитичкој подели, САД имају стабилније партнере Израел, Саудијска Арабија и условно Египат, с друге стране СССР има партнерске односе са разједнињеним и сукобљеним арапским фактором на релацији Сирија против ПЛО, Ирак против Сирије, Сирија против Египта.

Посебну пажњу у излагању Минић је посветио разједињеном ПЛО који је у сукобима са Сиријом изгубио више бораца и истакнутих политичких и војних личности него у рату са Израелом. На крају уводне речи Минић је изнео да југословенска страна не

³¹¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/68, Zabeleška o razgovoru Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ druga J. B. Tita i generalnog sekretara CK KPSS Leonida Brežnjeva, 28. juna 1976. godine, u Berlinu

³¹² АЈ, фонд 837, КРР, I-2/68, Zabeleška o razgovoru Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ druga J. B. Tita i generalnog sekretara CK KPSS Leonida Brežnjeva, 28. juna 1976. godine, u Berlinu

треба да мења ранији став о блиско-источној кризи, да настави са улогом посредника у разговорима Сирије, ПЛО и Египата, које треба заузму јединствени став о либанској кризи. У супротном, може се очекивати да десничари уз подршку спољних фактора протерају палестински народ из Либана или прогласе самосталну хришћанску државу на тлу данашњег Либана.³¹³

Након уласка у Либан сиријске трупе су ушле у сукоб са ПЛО. Средином јула месеца 1976. одржан је састанак Хадама министара спољних послова Сирије и Громика министара спољних послова СССР-а, током кога је совјетски саговорник саопштио да Кремљ подржава превазилажење неспоразума између Сирије и ПЛО (јер не желе да ПЛО потпадне под утицај Египта), као и сарадњу Сирије и либанског прогресивног фронта. Наравно, СССР није гледао благонаклоно на побољшање сиријско-египатских односа, али је Кремљ охрабривало да Сирија и даље не подржава египатко-израелске разговоре и могућност склапање сепаратног споразума.³¹⁴

Почетком октобра месеца 1976. у разговору двојице министара спољних послова Минића и Громика у паузи заседања Генералне скупштине ОУН, Громико је стање Блиском истоку оценио компликованим. Шеф југословенске диплотије Минић је изнео да југословенска дипломатија и Јосип Броз лично, све време раде на споразуму између ПЛО и Сирије, али да споразум до сада није склопљен због противљења Египта и Ирака који су антисиријски настојени. Шеф југословенске дипломатије је нагласио да су несврстани против сваке војне интервенције и да сиријска интервенција није осуђена у Коломбу, већ су то препустили на одлучивање арапској лиги.³¹⁵

Током октобра месеца 1976. суздржаност совјетских представника и посебно тишине у совјетским гласилима је прекинута објављивањем критика у листу *Правда* на рачун Асада сиријског председника, јер ради против Арапа тиме што износи један став за преговорима а друге на бојном пољу.³¹⁶ Поред критика сиријске војне интервенције, Кремљ је остао доследан ранијем ставу да је сиријски режим једини прогресивни режим у

³¹³ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-37, Stenografske beleške sa 56. sednice Predsedništva SFRJ, održane 8. jula 1976. sa početkom u 9, 00 časova u Beogradu;

³¹⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 439349, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 21. 07. 1976.

³¹⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 452818, Telegram Misije SFRJ Njujork od 01.10. 1976.

³¹⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 455517, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18. 10. 1976.

региону, јер се супроставља америчко-израелској намери да блиско-источну кризу реше по свом моделу. Совјетска страна је разилажење Сирије и ПЛО, сматрала великим ударцем за совјетске интересе на Блиском истоку. Наиме, Сирија је решење либанске кризе видела политичким средствима док су ПЛО и либијски прогресивни фронт у војној акцији која треба да доведе до наметања њиховог политичког модела. У разговорима са југословенским представницима совјетска страна је сиријски војни упад у Либан образлагала намером да направи мир да не да се сукоби и порази ПЛО.³¹⁷

Две недеље пре новембарских разговора двојице лидера Броза и Брежњева у Београду, египатски амбасадор у Москви је пренео запажања из Брежњевљевог излагања на ЦК КПСС да *„совјетска политика у погледу решавања конфликта на Блиском истоку класна, марксистичко-лењинистичка политика“*. Увођење *„ткз класног елемента и класним приступом“* у совјетској политици према Блиском истоку по речима египатског представника неће добити подршку у читавом арапском свету, поготово не након што је Брежњев осудио империјалистичко деловање Саудијске Арабије.³¹⁸

Непосредно пре посете Брежњева Југославији (15-17. новембра 1977), на седници Председништва СФРЈ, М. Минић у својству ССИП је изнео промењене околности на Блиском истоку - договор Сирије и Египта, који није утицао да Југославија промени став о либанској кризи који је у складу са принципима несврстаних. У свом излагању, Едвард Кардељ је указао да се СФРЈ у односу на либанску кризу мора поставити у *„позицију независног фактора који је пријатељски према свим арапским државама“*. Прилог томе Кардељ је навео склапање договора између дојучерашњих сукобљених арапских држава из чега је закључио да је *„арапска политика превртљива у сваком погледу.“*

На седници Председништва СФРЈ у погледу одржавања Женевске конференције о Блиском истоку, прихваћен је предлог Е. Кардеља да високи југословенски руководиоци (Јосип Броз или Милош Минић) у разговорима совјетским саговорницима (Брежњеву или Громику), саопште да совјетски приступ на Женевској конференцији мора бити *„реалистички“* а не *„пропагандистички“*. У свом излагању Минић се надовезао на Кардељеве закључке, износећи да је либанска криза показала да СССР као *„једна велика*

³¹⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-139, 454471, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 07. 10.1976.

³¹⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 457337, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 27.10. 1976.

сила може да остане у без политике у сложеној ситуацији“, међутим верује да ће Москва до одржавања Женевске конференције дефинисати „конзистентнију политику“ према Би.³¹⁹

На београдским разговорима на врху Броз и Брежњева (новембра, 1976), због динамичности дешавања на Би саговорници нису поновили ставове са берлинских разговора, већ су направили осврт на тренутну ситуацију. „*Арапи су се нешто договорили о Либану*“ – биле су речи Броза, „*Они су се тобоже договорили, а сваког дана се воде борбе*“ – допунио је Брежњев југословенског председника. Две делегације су се затим упустиле у размену мишљења о тензијама у односима Ирака и Сирије које су генерисане либанском кризом, Громико је навео да Дамаск и Багдад за сада воде само политички рат. Након Громика, реч је узео Кардељ који је излагање провукао кроз идеолошку призму, наводећи да сукоб Сирије и Ирака борба за хегемонију у арапском свету, и да се Кремљ и Београд морају укључити како би сиријско и ирачко руководство задржало „антиимперијалистичке ставове“.³²⁰ На новембарском састанку на врху у Београду (1976), саговорници су се сложили да Сирија и Египат подржавају одржавање Женевске конференције и да ће имати јединствени наступ. Међутим, Громико је југословенској делегацији изнео совјетску забринутост ставовом ПЛО да не учествује на конференцији на којој се расправља о палестинском питању.³²¹

Почетком 1977. године Ел Кадуши, један од челних људи ПЛО који руководи спољном политиком покрета посетио је Југославију, што потврђује међусобно поверење две стране. На састанку са југословенским представницима Кадуши је одговарајући на питања пренео ставове ПЛО, да ПЛО планира да учествују на Женевској конференцији, затим да одржавају везе са Сиријом и Египтом, као и да покрет није донео одлуку да ли желе да оснују сопствену државу. Што се тиче формирања палестинске државе Кудаша је изнео да би она требала да се оснује на територији Цис Јордана и Газе, такође није искључио могућност да она не буде самостална, већ у конфедерацији или федерацији са

³¹⁹ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-37, Стенографске белешке са 58. седнице Председништва СФРЈ, одржане 4. новембра 1976. са почетком у 10, 00 часова у Београду.

³²⁰ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 713-715.

³²¹ Исто, 714-717.

Јорданом.³²² У разговору Владимира Бакарића, потпредседника Председништва СФРЈ са делегацијом спољнополитичког комитета Конгреса САД, средином јануара месеца 1976. На питање једног од конгресмена о снази совјетског утицаја на ПЛО, Бакарић је поновио југословенски став да се залажу да Палестина и Израел имају независне државе, до којих треба доћи њиховим договором без спољних притисака. Бакарић је америчком конгресмену одговорио да не сматра да би независна Палестина била продужена рука деловања Кремља на Блиском истоку.³²³

У говору на Конгресу совјетских синдиката (марта, 1977) Брежњев је поновио добро познати совјетски предлог решења блиско-источне кризе. Предлог Брежњева саопштен је у тренутку када је Кремљ има добре односе једино са ПЛО, док су односи са Сиријом, Либаном, Јорданом били нестабилни, са Египтом прекинути са Израелом све учесталији али недовољни. Предлог совјетске стране југословенски ССИП је означио „*реч је о избору тактике а не о мењању дугорочних циљева*“ да Кремљ механизмом Женевске конференције ојача позицију на Би, коју угрожава САД достављањем наоружања петродржавама. Предлог је подразумевао „*недопустивост да се путем рата стиче територија*“, право сваке државе (и Израела) на Би на независност и безбедност, постепено повлачење израелске војске на границе пре рата из 1967., стварање демилитаризоване зоне, уз стварање коначних граница између Израела и арапских држава као и стварање палестинске државе. Потписивање заједничког документа о слободној пловидби кроз Тирански теснац, Акабски залив и Суетски канал, чиме се омогућава пловидба и совјетским бродовима кроз арапска мора. Целокупан мирнодобски аражан контролисао би мисија ОУН састављена од чланова из СССР, САД, Француске, Велике Британије. Предлог је подразумевао да све државе смање или престану са испорукама наоружања блискоисточним државама. Наведени предлог представљао је одраз реалполитике СССР-а који уважава израелски став и престаје са пружањем безрезервне подршке „*арапском фактору*“. Међутим југословенска страна није веровала да је

³²² АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-44, Стенографске beleške са 71. седнице Председништва СФРЈ, одржане 11.02.1977. године са почетком 9,00 часова у Београду, 69-70.

³²³ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-636, Zabeleška о разговору потпредседника Председништва СФРЈ др Владимира Бакарића са делегацијом спољнополитичког одбора Представничког дома Конгреса САД, коју је је предводио председник одбора Thomas Morgan, 15. 01. 1976.

совјетски предлог прихватљив за све стране на Блиском истоку, посебно за Египат.³²⁴ Стратешки положај Црвеног мора је био разлог да совјетска страна инсистира да се претвори у зону мира као и Индијски океан.³²⁵

Након војне интервенције сиријских трупа у Либану, Кремљ је вршио притисак на сиријско руководство да обустави војну интервенцију (у склопу притисака совјетска страна није испоручивала резервне делове Сирији до јануара 1977), што је довело до краткорочног захлађења односа Москве и Дамаска. Сирија је сматрала да СССР треба више да се ангажује као велика сила на Блиском истоку, као што САД стално испоручују помоћ Израелу.³²⁶ Поновно успостављање блиских односа Дамаска и Москве одражавала је посета и разговор Хафиз ел Асада председника Сирије са Брежњевом у Москви, током априла месеца 1977. године.³²⁷ У говору на ручку, Брежњев је у присуству Асада председника Сирије, споменуо оно што су раније говорили само нижи совјетски руководиоци, да Израелу треба признати независност и право да се брани од свих који га угрожавају, као и да рад Женевске конференције може започети и без присуства ПЛО, иако је до тада совјетска страна инсистирала да ПЛО учествује у раду. Председник Асад није протествовао на предлог да свака држава па и Израел имају право на независну државу, али је извесно да је подржавао совјетски план само у делу повлачења израелске војске са окупираних територија, као и да Палестинци добију своју државу на Блиском истоку.³²⁸

Октобра месеца (1977) шеф совјетске делегације Громико је са Венсом државним секретаром САД у Вашингтону потписао совјетско-америчку декларацију о Блиском истоку, којом је предвиђено одржавање Женевске конференције за 1977., али је проблем њеног одржавања представљала опструкција Израела и Египта који су билатерално преговарали.³²⁹ Месец дана након потписивања заједничке декларације, посета Садата Јерусалиму (новембра 1977) додатно је убрзала билатералне преговоре Садата и Бегина који ће у Кемп Дејвиду потписати мировни споразум (1978).

³²⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 423725, Neka aktuelna pitanja sovjetske politike na Bliskom istoku 22.04. 1977.

³²⁵ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 47144, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 07.02. 1978.

³²⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 49923, Telegram SSIP za Ambasadu SFRJ u Moskvi od 22.02. 1977.

³²⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 423480, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 25.04. 1977.

³²⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 422391, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 20.04. 1977; DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 423725, Neka aktuelna pitanja sovjetske politike na Bliskom istoku 22.04. 1977.

³²⁹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 453314, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 13.10.1977.

Незаобилазна тема разговора двојице лидера током московских разговора (1977), било је стање на Блиском истоку. Јосип Броз је био посебно забринут чињењем Садата и нове израелске владе која је „реакционарнија“ од предходних влада, и која ужива подршку САД. Радикализам се огледа у стварању израелских насеља на палестинској територији, због чега југословенску страну не би изненадио нови рат. Насупрот томе је нејединство Арапа на Блиском истоку. Палестински фронт је јединствени него раније, и југословенска страна инсистира на ПЛО учествује у свим фазама Женевске конференције, јер без ПЛО нема трајног решења блиско-источне кризе. Брежњев је сагласио да Брозовим ставовима, наводећи притом да је САД формирањем радне групе ради против одржавања Женевске конференције.³³⁰

Током децембра месеца 1977. Вереш помоћник савезног секретара за иностране послове је у разговору са Виноградовим отправником послова Амбасаде СССР-а у Београду, саопштио да југословенско руководство у центру блиско-источне кризе ставља палестинско питање. Вереш је поновио југословенске принципе које треба да садржи решење блиско-источне кризе: да Израел напусти окупиране територије (1967), признавање Израела и свих арапских држава да Палестинци имају право на сопствену државу, као и да се све земље на Блиском истоку обавезу да ће поштовати независност и суверенитет свих држава.³³¹

У оквиру сталних консултација Кремља са блиско-источним савезничких државама средином децембра месеца 1977. у Москви, одржан је разговор совјетских, сиријских, ирачких и палестинских представника. На састанку је осуђена намера Садата да настави да разговора са Израелом. Совјетска страна је посебно негативно примила предлог египатског председника Садата да се у Каиру организује припремни састанак за Женевску конференцију о Блиском истоку. Наравно, у каирском припремном састанку СССР је

³³⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Стенографске beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 25-26.

³³¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 467382, Zabeleška o razgovoru PSS M. Vereša, sa отправником послова Амбасаде СССР-у у Београду М. Виноградовим, 12.12.1977.

видео даље слабљење свог утицаја на Блиском истоку те је био против тога као и Сирија, ПЛО и Ирак.³³²

Септембра месеца 1978. усаглашен је мировни споразум у Кемп Дејвиду, који је потписан марта месеца 1979. у Вашингтону. Москва и Београд нису благоданно гледале на споразум Садата и Бегина, Кремљу је додатно ослабљен утицај на Блиском истоку, док је Јосип Броз сматрао да ће споразум додатно нарушити арапско јединство у Покрету несврстаних. На мајском састанку двојице лидера на врху (1979), Јосип Броз је у контексту блиско-источне кризе поновио раније ставове, да целокупно решење кризе подразумева да се Израел повуче са окупираних територија, признање ПЛО и право на оснивање палестинске државе, и међусобни споразум о неповредивости суверенитета. Тренутна ситуација након сепаратног споразума Садата и Бегина, по Брозовом мишљењу захтева додатни напор Београда и Москве да се оствари арапска солидарност и јединство.³³³

РОГ АФРИКЕ

ЕРИТРЕЈА И ЕТИОПСКО-СОМАЛИЈСКИ СУКОБ

На челу Етиопије након пада цара Селасија (1974) је био *Привремени војни савет*, који је био веома нестабилан орган управе, јер су стално насилно смењивани војни лидери савета. Управо унутрашња политичка нестабилност је био један од разлога због чега се није могло убрзаним корацима решавати етиопско-сомалијски сукоб. Слабљењу етиопског међународног положаја допринело је јаче везивање Адис Абебе са Москвом, што је пробудило „резервисност“ арапског света према Етиопији.³³⁴

Крајем јануара месеца 1977. М. Минић шеф југословенске дипломатије је посетио Етиопију. У бројним разговорима Минић је пружио подршку етиопским прогресивним

³³² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 467382, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 16.12. 1977.

³³³ AJ, fond 837, KPR, I-2/75, Stenografske beleške sa razgovora Predsednika Republike I predsednika SKJ Josipa Broza Tita sa generalnog sekretara CK KPSS i Predsednika Preyidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR Leonida Iljiča Brežnjeva, održanih 17. I 18- maja 1979. godine u Kremlju – Moskva, 34.

³³⁴ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-44, Najnoviji događaji u Etiopiji, 07.02.1977., 3.

снагама. Већина тема на састанцима била је посвећена регионалним односима на рогу Африке, у вези стим саопштен је југословенски став да нерешено питање Еритреје треба решавати разговорима (политичким) а не војним путем. Питање сепаратистичких тежњи Еритреје која је била област у саставу Етиопије, југословенска страна је разматрала у ширем корпусу блиско-источне кризе, јер су арапске државе посебно Сирија, Ирак и Саудијска Арабија подржавале муслимански фактор у Еритреји. Сматрајући федерализацију делом решења кризе у Етиопији, шеф југословенске дипломатије се интересовао да ли ће етиопска страна вратити федерални статус Еритреји који је уживала док га цар Селасије није укинуо. Међутим, етиопска страна је решење еритрејског сепаратизма видела у регионалној аутономији.³³⁵

У разговорима Минић се интересовао за регионалне односе, етиопски саговорници су нагласили да све арапске земље материјално помажу сепаратизам у Еритреји, изузев Египта који подржава територијални интегритет Етиопије. Током разговора шеф југословенске дипломатије је упознао етиопске саговорнике да кризу на рогу Африке Јосип Броз посматра кроз призму стабилности Покрета несврстаних. Сходно томе, југословенски председник је послао поруку Сијаду Бареу председнику Сомалије у којој је изнео став да се два прогресивна режима у Могадишу и Адис Абеби требају преговорима договорити о међусобним односима и статусу Цибутија, а не да ратују.³³⁶

На седници Председништва СФРЈ одржаној почетком фебруара месеца 1977. М. Минић је пренео утиске разговора са етиопским руководством, наводећи да у будућности треба очекивати појачане сукобе између Етиопије и еритрејских сепаратиста као и тензије у односима између Етиопије и Сомалије око Цибутија и посебно провинције Огаден. Такође, члановима Председништва СФРЈ је пренео за ССИП непознату информацију, да наводно Кремљ преко Бугарске авионима доставља војну помоћ Етиопији, коју му је у повратку из Адис Абебе у Каиру пренео Фахми министар иностраних послова Египта.³³⁷ Тумачећи блоковске интересе на рогу Африке, саопштио је да је положај СССР-а

³³⁵ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-44, Извештај о посети потпредседника СИВ-а и saveznog sekretara за инострane poslove Милоша Минића Етиопији, 29.01.1977., 4-5.

³³⁶ Исто, 9-10.

³³⁷ Исто, 40.

„деликатан“ и да југословенска дипломатија не очекује да ће се Кремљ јавно одредити за неку од страна (Етиопија или Сомалија).³³⁸

Поводом отварања војног аспекта, укључио се Милош Шумоња који је навео стратешки положај Етиопије на коме желе да буду присутни Москва и Вашингтон. Реагујући на информацију коју је изнео Фахми министар спољних послова Египта, Шумоња је рекао да не може да потврди ту информацију, али је јасно да Етиопију неко снабдева оружјем. Ситуацију на рогу Африке је означио напетом, због донирања војне опреме арапских земаља Судану за потребе сепаратиста у Еритреји. С друге стране, због етиопско-сомалијске напетости око Огадена, Кремљ који подржава прогресиван режим - Привремени војни савет у Адис Абеби не може да утиче на сомалијски режим да достави оружје Етиопији за обрачун са сепаратистима у Еритреји. Стога, Шумоња је изнео да је једина могућност за доставу совјетског наоружања авионима.³³⁹

Стане Долонац је упознао Председништво СФРЈ са предлогом о федерацији Сомалије и Етиопије коју је Сијад Баре председник Сомалије, саопштио у разговору са југословенском делегацијом током своје посете Југославији. На састанку Јосипа Броза и Сијада Бареа, сомалијски председник је саопштио да етиопска страна није одговорила на сомалијски предлог о федерацији, као и да би је сомалијска страна спремна да прихвати предлог који изнесе југословенски председник, посебно што је убрзо након посете Бареа, најављена посета етиопских представника Југославији.³⁴⁰

Проблем еритрејског сепаратизма, Стане Долонац је детаљно рашчланио постављајући реторичко питање: Да ли југословенска страна поред хуманитарне и материјалне помоћи, треба да настави са испоруком наоружања Етиопији за гушење еритрејског сепаратизма ?, на које је пружио одговор, да се тим испорукама југословенска страна „компромитије до краја“.³⁴¹ На седници Председништва је закључено да се наставе сталне консултације са етиопским руководством, које треба охрабрити да започну политичке преговоре руководством сепаратистичког покрета у Еритреји. Став Југославије

³³⁸ Исто, 50.

³³⁹ Исто, 47-48.

³⁴⁰ Исто, 51-52.

³⁴¹ Исто, 53-54.

према еритрејском питању је да Еритреји треба дати аутономију у оквирима етиопске федерације.³⁴²

Почетком јануара месеца 1977. Кремљ је био незадовољан набојем односа између два прогресивна режима на рогу Африке. Нестабилност у Трећем свету приморала је Брежњева да пошаље писмо Сијаду Бареу председнику Сомалије у коме га саветује да се суздржава од сукоба са Етиопијом. Умерен тон писма сомалијском лидеру био је последица јер су совјетске поморске базе биле у Бербери и Могадишу, који су контролисали тз „Арапско море“.³⁴³ Марта месеца 1977. совјетска страна је у склопу редовних консултација известила југословенско руководство о помоћи коју пружа Привременом војном административном савету Етиопије. У очима Кремља чињење Привременог војног органа управе је прогресивно, сходно томе совјетска стране је арапским државама у окружењу (Судан, Сирија, Ирак, Алжир, Либија и посебно Сомалија) упутила писмо. У писму совјетска страна је позвала владама арапских држава да престану са пружањем помоћи еритријским сепаратистима, јер то није у складу са Повељом ОУН и иде у корист империјалистима. СССР се залаже за мирољубиво решење између етиопске већине и еритрејске мањине.³⁴⁴

На августовским разговорима на врху (1977), двојица лидера су се сложила да су продубљивање сукоба између два прогресивна режима на рогу Африке, генерисали империјалистички кругови (уз војну помоћ арапских земаља), који желе да доведу марионетске владе. Броз је крајњу намеру Вашингтона и његових арапских савезника на Блиском истоку, видео у томе да Црвено море постане арапско и тиме завладају важном геополитичком и економском тачком тог дела света. Совјетски саговорник је апеловао на југословенског председника да у оквирима свог утицаја у Покрету несврстаних спречи насилну смену прогресивних режима у Африци.³⁴⁵

³⁴² Исто, 67, излагање Видоја Жарковића

³⁴³ Od Arne Vestad. Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba.(Beograd: Arhipelag. 2008) 359.

³⁴⁴ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-135, 411389, Zabeleška o razgovoru PSS druga Mirka Ostojića sa Mihailom Vinogradovim ministrom sovjetske Ambasade SSSR, 01.03. 1977.

³⁴⁵ AJ, fond 837, KPR, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 10; 19;

Питању Етиопије и еритрејског сепаратизма, југословенски председник је посветио доста времена, јер је Етиопију сматрао да федерализацијом Етиопије, она постаје острво прогресивних снага. Када би оно нестало „*завладала (би) реакција, империјализам, САД, Црвено море би постало арапско*“. Занимљив сегмент овог дела разговора је одсуство концепта у Брозовом излагању, јер је стално „скакао“ са ситуације у Етиопији на ситуацију у Либији. Честе посете високих етиопских делегација Југославији, омогућили су сталну информисаност југословенског руководства о стању на рогу Африке. Питање материјалне и хуманитарне помоћи није било спорно за југословенску страну, међутим југословенска војна помоћ која је укључивала војне инструкторе и допремање 30 тенкова из донације САД после Другог рата. Утицало је на захлађење југословенско-америчких односа, али је могла да компромитује југословенску позицију у Покрету несврстаних. Брежњев је навео да совјетска страна доставља тенкове, оклопна возила и против-ваздушне системе и друго, међутим проблем настаје у недостатку инструктора за обуку етиопских војника за руковође оружјем и оруђем, због тога се у СССР-у обучава одређен број етиопских официра. На крају, Броз је напоменуо да ће транспорт војне помоћи у Етиопију, бити додатно отежан јер Арапи детаљно контролишу Суетски канал.³⁴⁶

Почетком септембра 1977. Сиад Баре сомалијски председник боравио је у посети Москви где је разговарао са Косигином, Сусловом и Громиком. Председник Баре је изнео предлог да је решење сукоба стварање конфедерације између Сомалије и Етиопије, с тим да Сомалији припадне Огаден и Џибути. СССР је поновио да се да се залаже завешавање сукоба мирним путем уз поштовање територијалног интегритета и суверенитета држава.³⁴⁷

Након посете Тита 1977, југословенска је у разговору са совјетским представницима сазнала да СССР-у ближа Етиопија у етиопско-сомалијском сукобу, јер Етиопији испоручује оружје док сомалијској страни престала са испоруком оружја. СССР подржава етиопски захтев да Сомалија повуче војне трупе из Етиопије.³⁴⁸ Наравно СССР жели да се питање Етиопије и Еритреје реши по принципима договореним у

³⁴⁶ Исто, 19-22.

³⁴⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 447995, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 06.09. 1977.

³⁴⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 455314, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 13.10. 1977.

разговорима Јосипа Броза и Брежњева, с друге стране СССР је забринута продором Кине у Сомалију и њеним утицајем на сомалијско руководство.³⁴⁹

Средином децембра 1977. сомалијско руководство је донело одлука да откаже Уговор о пријатељству и сарадњи са СССР из 1974., као и да СССР број дипломатских лица, службеника и другим совјетских чиновника у Сомалији сведе на једнак број као сомалијских службеника у Москви. Разлог наведен у дипломатској ноти за отказивање Уговора, Сомалија је да СССР „*угрожава безбедност Сомалије*“ и да се меша у сукоб Етиопије и Сомалије. У одговору на ноту Сомалије, совјетска страна је указала да не може да прихвати ставове и критике изнете у ноти, али да СССР сигурно не може подржати деловање сомалијских војника на тлу Етиопије. Такође наведено је да СССР очекује да ће Сомалија измирити дуговања и повући све војнике и стручњаке са школовања у СССР-у. Амбасада СФРЈ сматра да је дипломатска нота Сомалије изненадила совјетско руководство, које је констатовало погоршање односа са Могадисем јер је Иран, С. Арабија, Пакистан и друге арапске прозападне државе почеле да финансирају сомалијски режим, али није очекивало радикалан потез. Амбасада констатује да је СССР највећи губитак, јер је остао без повластица сомалијских лука и аеродрома.³⁵⁰ Корнијенко је у разговору са југословенским амбасадором саопштио да у САД постоји политичка струја која се залаже да се одуговлачи у преговорима о САЛТ II споразуму, након што је децембра 1977. Сомалија раскинула уговор о пријатељству са СССР, јер би потписивање САЛТ II повратило позицију СССР-а у Африци.³⁵¹

У периоду од септембра 1977. до маја 1978. совјетска страна је уложила максималне напоре да би спасила етиопску револуцију, у том погледу формирала је ваздушни мост преко кога је пренела војну помоћ вредну милијарду долара. Совјетској помоћи треба придодати војне одреде које послао Фидел Кастро и јужнојеменски оклопни батаљони. Почетком 1978. дошло је до повлачења сомалијских јединица из Огадена, међутим због присуства велике војне силе, етиопске власти су се морали обавезати да неће без дозволе СССР-а наредити офанзиву на Сомалију. Захваљујући помоћи СССР и Кубе

³⁴⁹ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-134, 464041, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 24.11. 1977.

³⁵⁰ DAMSP, PA,1977, SSSR, f-134, 461814, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 15.12. 1977; DAMSP, PA,1977, SSSR, f-134, 461998, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 15.11. 1977.

³⁵¹ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 47144, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve, 07.02.1978.

до почетка марта Етиопија је у потпуности повратила власт над Огаденом. Совјетска страна се није мешала у етопско-еритрејски сукоб, јер је руководство еритрејских сепаратиста (NOFE и OFE) било марксистичко.³⁵² У почетку је руководство КПСС забранило кубанским и источно-немачким посредницима да реше сукоб Етиопије и Еритреје, јер је Кремљ веровао да ће руководство Етиопије пронаћи компромисно решење. Међутим већ средином 1978., изостанак договора етиопског и еритрејског руководства утицао је да чланови Политбироа поставе питање оправданости совјетског даљег присуства у Етиопији, које само шкоди совјетско-америчким преговорима (детант).

У писму совјетски лидер је југословенском председнику из фебруара месеца 1978. саопштио да је након отпочињања сукоба на рогу Африке, више пута од сомалијског руководства захтевао да повуку своје трупе са етиопске територије. Совјетску страну нису изненадиле осуђујуће реакције САД и њених блиско-источних савезника након што је почетком 1978. извршена успешна офанзива етиопских снага у Огедону против сомалијских трупа. Совјетски лидер је у писму потврдио раније ставове (коју идентични као југословенски) да се залажу за повлачење сомалијских војника са територије Етиопије, што ће довести до преговора две стране.³⁵³

На прелазу између 1978/1979. Кремљ је у Адис Абебу послао велики број партијских саветника који су требали да основу етиопску марксистичко-лењинистичку партију, односно да преобразе Етиопљане од несврстаних у јаког савезника СССР-а. Међутим протеком низа неуспешних година совјетско руководство је схватило да у Етиопије не постуји довољно израђена политичка и револуционарна структура да би Радничка партија успела да заживи.³⁵⁴

На мајском састанку двојице лидера на врху (1979), Јосип Броз је током свог излагања које је трајало сат и четврт, добар део времена посветио сукобима међу несврстанима (блиско-источни сукоб, сукоб на рогу Африке, Танзанија-Уганда итд). Оба саговорника су се сложила да је Сомалија желела да војним путем анектира провинцију

³⁵² Od Arne Vestad. Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem свету i oblikovanje našeg doba.(Beograd: Arhipelag. 2008) 367-372

³⁵³ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 410738, Predsedniku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Predsedniku Saveza komunista Jugoslavije, drugu Josipu Brozu Titu, 25.02.1978

³⁵⁴ Od Arne Vestad. Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem свету i oblikovanje našeg doba.(Beograd: Arhipelag. 2008) 374.

Огаден која припада Етиопији. Броз је совјетског лидера обавестио да је југословенски став који је лично саопштио Сијаду Баре-у (*eng. Jaalle Mohamed Siad Barre*) председнику Сомалије гласи да етиопске власти провинцији Огадену дају аутономију. Приликом посете Југославији, у разговору сомалијски председник Баре је Брозу изнео идеју федерације Сомалије и Етиопије, у којој би Огаден припао Сомалији, али Броз није веровао да ће на пристати етиопско руководство.³⁵⁵

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЗАЈЕДНИЦА

На XXIV конгресу КПСС-а, употребљавана су два термина „социјалистичка заједница“ и „социјалистички лагер“. У периоду одржавања XXV конгреса КПСС-а, совјетска страна је избацила из употребе хладноратовски термин „лагер“ и трајно увела појам социјалистичка заједница, да би привукла што више социјалистичких земаља. Појам „социјалистичка заједница“ је политички термин, који се односи на све социјалистичке земље које су окренуте или зависе (економски, безбедоносно) од СССР-а. Аналитичари ССИП су приметили тенденцију код совјетских научника да у формулисању појма социјалистичка заједница користе Лењинова објашњења односа народа унутар СССР-а и документа са међународних комунистичких и радничких саветовања посебно из 1969. године.

Совјетска страна је пропагирала да чланство социјалистичких земаља у *заједницу* представља гаранцију очувања социјализма у земљи, затим могућност сарадње соц. земаља на економском и идеолошком плану као и заједничко супростављање продору империјализма на међународном плану. Контролом над земљама соц. заједнице (у том смислу треба посматрати интервенције из 1956. и 1968.) СССР је добио пун легитимитет у преговарима са САД (детант).³⁵⁶

³⁵⁵ AJ, fond 837, KPR, I-2/75, Stenografske beleške sa razgovora Predsednika Republike I predsednika SKJ Josipa Broza Tita sa generalnog sekretara CK KPSS i Predsednika Preyidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR Leonida Iljiča Brežnjeva, održanih 17. I 18- maja 1979. godine u Kremlju – Moskva, 35-36.

³⁵⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 413550, O politici SSSR prema socijalističkoj zajednici 02.03. 1977.

У односу на отпор који државе социјалистичке заједнице пружају СССР-у, постоје две групе држава. У прву групу чине државе које су ближе Кремљу: источноевропске земље уз Кубу, Вијетнам, Румунију, Лаос и Монголију. Другу групу земаља чине слабије везане за СССР-у: Северна Кореја и Југославија. На прагу уласка у „сдружество“ је Камбоџа, док СССР настоји да увуче и несврстане земље и земље у развоју (ЗУР). Односи између социјалистичких земаља засновани су на принципима: социјалистички интернационализам / интернационална солидарност; узајамна помоћ и подршка; пуна равнопоставност; немешање и узајамно поштовање; самосталност партија и држава.

Стабилност и постојаност заједнице Кремљ је спроводио одржавањем партијских консултација и тз кримских састанака руководиоца социјалистичких држава, на којима је често успешно наметао своје мишљење и модел социјалистичког развоја и интеграције. Платформа економске (СЕВ) и војне (ВУ) интеграције свих КП у Европи, био је модел Кремља да спречи противречности и различите погледе и ставове како треба развијати социјализам.³⁵⁷

Позиција СССР и КПСС према СФРЈ и СКЈ је била на правцу офанзивне спољне политике СССР коју подједнако показују у наступу са сваком државом. У случају Југославије совјетски наступ је био усмерен на елиминисање самоуправног социјалистичког система и југословенске независности (несврстаности), односно враћење Југославије у заједницу под надзором Кремља. Међутим у таквим настојањима, совјетско руководство је било свесно унутрашњих фактора (политичка, привредна и војна стабилност СФРЈ) као и спољних (међународни положај СФРЈ), због чега је Кремљ поступно радио на остварењу свог циља. Најприсутнији начин је била „*политика приближавања*“ односно стално позивање југословенског руководства на састанке лагерског типа (привредног (СЕВ), војног (ВУ), културног карактера (прослава 60

³⁵⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 413550, O politici SSSR prema socijalističkoj zajednici 02.03. 1977.

годишњице Октобраске револуције (1977), састанци који произилазе из Програма културне сарадње итд)).³⁵⁸

На XXV конгресу КПСС (1976), у рефератима совјетских говорника СФРЈ је навођена у групи земаља социјалистичке заједнице, што је негативно пропраћено у југословенској штампи, као поновно совјетско увлачење СФРЈ у неки лагер.³⁵⁹ Непосредно пре Брежњевљеве посете Југославији, одржана је конференција КПЕ у Берлину (1976) на којој су консензусом усвојени принципи односа између КП. Међутим, усвојени принципи у Берлину нису се одразили у односима између држава и партија, што је наведено у припремним материјалима за посету Брежњева Југославији (1976), да Кремљ посебно тежи да југословенска страна прихвати „совјетску концепцију односа између социјалистичких земаља и КП“. У контексту тежње Кремља да приближи Београд, било је приметно да совјетска страна у заједничким документима (коминикеима) покушава да наметне другачије тумачење или на умањи значај докумената из 1955., 1956., и да посебно назначи Изјаву из 1971., (што је био случај током преговора око коминикеа са разговора новембра 1976.³⁶⁰). Такође, совјетска страна је у заједничким изјавама/документима након разговора инсистирала да се унесу појмови „социјалистички интернационализам“, „јединство социјалистичких земаља“, „заједнички интереси“ и други.³⁶¹ Уношење назначених појмова би по мишљењу југословенске делегације значајно пристајање на сужавање суверенитета социјалистичких земаља, односно увођење Југославије у социјалистичку заједницу.

Поред заједничких докумената након разговора, југословенска страна је на страницама совјетског предлога Програма о културној сарадњи за период 1974., 1975., и 1976. годину, препознавала намеру совјетске стране да се културна сарадња одвија као међу земљама „социјалистичке заједнице“, на шта је посебно упућивао предлог о одржавању састанака социјалистичких земаља.³⁶² Тенденција да у јавним наступима совјетских руководилаца и документима совјетске администрације наводи да је

³⁵⁸ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, *Najvažniji aspekti spoljne politike i međunarodnog položaja Sovjetskog Saveza i jugoslovensko-sovjetski odnosi, državna tajna*, 27. 10. 1976., 22- 23.

³⁵⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 425204, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 06.05. 1976.

³⁶⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, *Razgovor predsednika Tita sa članovima jugoslovenske delegacije za razgovore sa delegacijom sa SSSR, Beograd 15. novembra 1976.*, 3.

³⁶¹ Исто, 23.

³⁶² DAMSP, PA, 1974, SSSR, f-132, 46003, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 08.02. 1974.

Југославија члан социјалистичке заједнице, за последицу је имало да тема соц. заједнице буде на агенди разговора Јосипа Броза и Леонида Брежњева (1976). Наиме, у подсетницима за разговоре двојице лидера (новембра 1976) у „нека спорна питања“ унет је закључак да СССР настоји да „резултате кијевског сусрета“ (1973), совјетској јавности представи као приближање СФРЈ соц. заједници, што је наведено и у реферату Брежњева на XXV конгресу КПСС.³⁶³

Током новембарских разговора двојице лидера у Београду (1976), Броз је саопштио да је несврстаност трајно опредељење Југославије. Сходно томе, Југославија се у спољнополитичком деловању (и у односима са социјалистичким земљама), руководи принципима Покрета несврстаних: независност, самосталност, сувереност и немешање у унутрашња питања других држава. У излагању југословенски председник се дотакао тенденциозног деловања СССР-а, речима „*гурати, да мало грубо кажем, да се придобије, настојати да се наша земља увуче у социјалистичку заједницу*“ негативно утиче на југословенско-совјетске односе. Притоме Броз је изнео да СФРЈ спремна да учествује у мултилатералним састанцима, ако се поштују њени спољнополитички принципи. Пракса совјетске стране да позива југословенске представнике на лагерске састанке, приморала је Броза да совјетској делегацији понови ставове са ранијих састанака на врху, да се морају поштовати односи између КП партија који су дефинисани Берлинским документом (1976), док су принципи односа Совјетског Савеза и СФРЈ односно КПСС и СКЈ, саставни део Београдске (1955) и Московске декларације (1956) и Изајаве (1971).³⁶⁴

На основу утисака са разговора на врху, начињен је подсетник за излагање Јосипа Броза на седници Председништва СФРЈ, у коме је стајало „*СССР је овом посјетом желео да пред свјетском јавношћу створи утисак да се Југославија у основи не издваја из оквира социјалистичке заједнице (...)*“.³⁶⁵ Две делегације су највећу „борбу“ водиле у разговорима о заједничком коминикеу који су се одиграли пре званичних разговора

³⁶³ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Информација о bilateralnim odnosima SFR Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, државна тајна, 29. 10. 1976., 17.

³⁶⁴ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 711-712.

³⁶⁵ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Podsetnik za izlaganje druga Predsednika na 25. sednici Predsedništva SKJ 9. decembra 1976., 7.12.1976., 3.

двојице лидера (1976). Наиме, совјетска делегација је током преговора инсистирала на уношењу формулација (из области партијских и војних односа, информативне делатности и улоге Покрета несврстаних) из којих би произишло да је Југославија члан социјалистичке заједнице. Пре почетка званичних разговора на Броза и Брежњева, текст заједничког коминикеа није био усаглашен, стога је совјетска делегација више пута током разговора двојице лидера наглашавала да су спремни да прихвате највећи део југословенских примедби на садржај коминикеа. Највећи успех новембарских разговора у Београду, југословенска страна је видела у чињеници да је југословенско руководство јасно изнело ставове којима су бранили независност, сувереност и захтевали да се односи две државе и партије развијају у складу са Декларацијама 1955. 1956. као и Изјавом (1971).³⁶⁶

Непуна два месеца након новембарског сурета и разговора Броза и Брежњева (1976), југословенски амбасадор у Москви је у разговору са Катусевим секретаром ЦК КПСС–а, указао на тенденцију високих совјетских руководиоца да наводе СФРЈ као члана социјалистичке заједнице (садружества), као и позивања на скупове заједнице, иако је Југославија дубоко привржена несврставању. С друге стране, Катусев је саопштио да СССР у соц. заједницу наводи све земље које са СССР-ом имају добре односе.³⁶⁷

Прве директне примедбе на југословенски став према социјалистичкој заједници изрекао је В. В. Счербицки члан Политбироа ЦК КПСС и први секретар ЦК КП Украјине у разговору са Ј. Смолеом југословенским амбасадором у Москви, јануара 1977. године. Счербицки је критиковао писање југословенских дописника из Москви, посебно тенденциозно извештавање у коме се наводи да СССР увлачи СФРЈ у социјалистичку заједницу, дајући притом социјалистичкој заједници лагерски призив.³⁶⁸

У платформи југословенске делегације за московске разговоре (августа, 1977), као циљ посете наведена је и *„прилика да афирмишемо нас независни и несврстани положај*

³⁶⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Извештај о посети Леониде Брежњева Југославији у периоду од 15. до 17. новембра 1976., 27.11. 1976., 14-16.

³⁶⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 4305, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03.01. 1977.

³⁶⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 42433, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 17. 01.1977.

на међународном плану, као и наш самоуправни курс социјалистичког развоја“.³⁶⁹ Током разговора (августа 1977) у Брежњевљевом излагању није било „гурања“ Југославије у социјалистичку заједницу али је изражена жеља да у будућности дође до даљег приближавања наступа ставова две државе у свим областима. Посебно инсистирање на усаглашавању совјетски лидер је нагласио на питању МРП / еврокомунизма (односа између КП и радничких партија у Европи), наводећи „јединство нашег покрета, као основно, захтева заједничку акцију, јачање сарадње, двостране и вишестране констакте итд.“³⁷⁰

У припремном периоду за разговоре у Москви (августа, 1977), совјетска страна је при формулисању заједничког коминикеа предложила да се наведу ставови о међународним и билатералним питањима, али да се не уносе принципи сарадње (Декларације 1955., 1956., и Изјава из 1971), већ само да се позову на заједничке документе са предходних разговора 1976., 1977. године.³⁷¹ На крају у коминикеу са августовских разговора (1977), унето је да се југословенско-совјетски односи заснивају на Декларацијама 1955., и 1956., Изјави 1971., као и коминикеу 1971. године.³⁷²

Током читаве 1977. године, једна од главна спољнополитичких активности совјетске дипломатије била је усмерана на организацију јубилеја 60-це Октобарске револуције. На свим „заједничким“ телима (ВУ, СЕВ и др) биле су усвајане декларације и одлуке које предвиђају заједничко обележавање јубилеја Октобарске револуције. Поводом прославе, совјетски као и представници других источноевропских држава позивали су Југославију да се као и несврстане земље (Куба, Вијетнам, ДНР Кореја итд) укључи у заједничко обележавање Октобара. У прихватању да се организују бројне ликовне изложбе, филмске манифестације, предавања, такмичења по школама, конференције, југословенско руководство је у томе видело лагерско окупљање где СФРЈ није место.³⁷³

³⁶⁹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Информација поводом званичне пријатељске посете друга Председника Совјетском Saveзу, од 16. до 26. августа 1977., 1-2.

³⁷⁰ Исто, 16.

³⁷¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Разговор ambasadora Smolea sa sekretarom СК КПСС Rusakovom, 12.07.1977., 1.

³⁷² АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Jugoslovensko-sovjetski kominike

³⁷³ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 42193, Kulturno-prosvetna saradnja SSSR, 16.05.1978.

Југословенску делегацију током вишедневне прославе 60године Октобарске револуције предводио је Владимир Бакарић, чланПредседништва СФРЈ и ЦК СКЈ, који је говорио на свечаности у Кремљу новембра 1977. У склопу предлога совјетске стране за заједничким обележањем Октобра, југословенска страна је прихватила да ЈРТ направи филм у трајању од најмање 50 минута (у неким телеграмима је наведено термин до 100 минута) снимака са југословенских маниферстација обележавања Октобра, што је СФРЈ прихватила. Наравно, иако је у совјетском предлогу видела учествовање у лагерском пројекту, преовладало је мишљење да путем совјетске ТВ совјетској јавности треба приказати прославу совјетског јубилеја али и југословенску стварност (самоуправљање и несврстаност).³ Наравно совјетска страна је у разговору навела своје виђење концепта емисије да први сегмент емисије посвети иступању прве личности државе која треба да говори о Октобра, затим би уследио сегмент представљања билатералних односа државе домаћина са СССР-ом и однос према Октобру.

Почетком 1978. у телеграму Амбасаде СФРЈ из Москве наведене су учестале теме у совјетској публицистици: реални (зрели) социјализам, пролетерски интернационализам и социјалистичка заједница. У листу совјетских синдиката *Труд*, објављен је извештај о економским резултатима социјалистичких земљама међу којима је наведена Југославија, чиме је настављено сврставање Југославије у социјалистичку заједницу.³⁷⁴ Организовање заједничких фестивала био је предлог који је Попов заменик министра културе СССР-а предложио у разговору са С. Урликом чланом Извршног већа Словеније. Непосредно након тога у уводнику листа *Правда* под насловом „Братство култура“, изнета је „теза о интернационализацији у области културе“ међу социјалистичким земљама, чији главни носиоци требају бити комунистичке и радничке партије соц. земаља. Уводник у водећем совјетском листу само је потврдио закључке југословенске стране са преговора о садржају Програма културне сарадње, да совјетска страна преко културе намерава да Југославију увуче у социјалистичку заједницу.³⁷⁵

У информативном материјалу југословенске делегације за разговоре током посете Јосипа Броза Москви (1979), назначено је да је социјалистичка заједница - сегмент

³⁷⁴ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 41189, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 03.01. 1978.

³⁷⁵ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 43410, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 18. 01. 1978.

спољнополитичког деловања Кремља, који се у последњим годинама Брежњевљевим одлукама додатно интегрише војно (ВУ) и економски (СЕВ). Прилог томе наведен је политичко-консултативни састанак ВУ у Москви (1978), на коме је уз противљење Румуније донета је одлука о повећању војног буџета и заједничком командовању војним снагама које је правдано одржавањем равнотеже са НАТО савезом. Наведеним одлукама дошло је „збијања лагера“ и очувања блоковске структуре.³⁷⁶

Током радне и пријатељске посете Јосипа Броза Москви (маја, 1979), прва ствар у сегменту о билатералним односима о којој је југословенски председник у разговору реферисао била је напомена совјетском лидеру да се односи између две државе и две партије морају одвијати у складу са принципима из Београдске и Московске декларације као и коминикеа из 1976. и 1977. године.³⁷⁷ Након завршетка Брозовог излагања, реч је узео Стане Долонац који је саопштио да се међупартијски односе две земље свде на међусобне одласке на одморе руководиоца, али да партијских посета на челу са члановима Политбироа нема.

ЕВРОКОМУНИЗАМ

На светском конгресу младих жена и девојака одржаном у Москви, октобра 1975. југословенску страну је представљала делегација ССОЈ. У уводном делу говором Зоје Ножилове и читањем писма које је упутио Брежњев, совјетска страна и земље ВУ су желеле да усмере рад конференције. Међутим, активност југословенске делегације је била усмерена да низом предлога, као што је: „*Брисати став око водеће улоге СССР у међународном радничком покрету*“, затим о детанту и новом економском поретку, покуша да усмери конференцију на међународна питања. На основу учествовања југословенске

³⁷⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Pregled spoljnopolitičkih stavova SSSR o nekim najvažnijim pitanjima, april 1979., 6.

³⁷⁷ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Stenografske beleške sa razgovora predsednika Republike i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK KPSS-a i predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 15.

стране на омладинским и студентским конференцијама, можемо закључити да је наступ усклађен и у функцији југословенске дипломатије.³⁷⁸

Чланице Међународног радничког покрета су читаву 1975. годину провеле фокусиране на одласке на консултације и састанке редакционих група на којима се расправљало о предлозима бројних КП, које су узеле учешће у припреми конференције у Берлину. Делегације КП Француске, Италије и Шпаније поднеле су бројне предлоге, и СКЈ је узео учешће у раду конференције. Совјетски Савез је сматрао да конференцију комунистичких партија Европе (КПЕ) не треба отказивати за јесен 1976., зато што је велики број докумената већ усаглашен и постоји спремност за компромисним решавањем спорних питања. Такође, КПСС је сматрао да ће КПЕ у Берлину бити добар увод, да се касније када се стекну услови одржи светско саветовање КП.³⁷⁹

У периоду пре конференције у Берлину (1976), СССР није више био хегемон МРП као што је то био случај раније. Догматско крило совјетског руководства предвођено Михаилом Сусловим заузимало је тврду линију односа КПСС-а према западноевропским КП.³⁸⁰ Критика догматске групе била је усмерена против КП Италије КП Француске, док је оштрица критике била усмерена против Сантјага Кариља (*Santiago José Carrillo Solares*), генералног секретара ЦК КП Шпаније, коме је замерано да жели да освоји власт у Шпанији мирним путем, што је остављало могућност чилеанском сценарију, уместо да прихвати совјетска искуства у преузимању власти.³⁸¹ Захлађење односа на релацији КПСС са КП Шпаније огледало се у великом временским закашњењу које је с намером учинио КПСС у честитању легализације КП Шпаније (која је 40 година радила у илегалу). У телеграму КПСС-а изнета је нада ће КП Шпаније у наредном периоду наставити да ради у духу марксизма-лењинизма.³⁸²

Разлоге напада и критике догматског крила ЦК КПСС-а на чињење Кариља, можемо најбоље представити цитирањем сегмената које је Кариљо у својству генералног секретара ЦК КП Шпаније изнео за говорницом КПЕ у Берлину (1976): „*Па ипак, нема*

³⁷⁸ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-636, Izveštaj delegacije SSOJ sa svetskog kongresa mladih žena i devojaka, Moskva, 6 do 8. 10. 1975.

³⁷⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-139, 431045, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 02.06. 1976

³⁸⁰ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 429441, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 24.05. 1976.

³⁸¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 430126, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 29.05. 1976.

³⁸² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 420608, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 13.04. 1977.

сумље да ми комунисти данас немамо свој водећи центар и да нисмо потчињени никаквој интернационалистичкој дисциплини. Оно што на уједињује (...) је чињеница да никада нећемо прихватити повратак на структуре и поимање интернационализма који су настали у прошлости.“

*„Разлике међу нама неће довести до раскида све док нитко не буде уздизао своје властите концепције на ниво догме, све док се буду поштовале партије и њихови ставови и све док пред промјенама које се одвијају у нашој епохи будемо заузимали став марксистичког стваралаштва(...)“.*³⁸³

Негирање и одбијање Кариља (и других западноевропских КП) да се повинује интернационалистичкој дисциплини или интернационалистичкој обавези, што је представљао термин на који се Москва стално позивала правдајући деловање по Трећем свету, био је крупно одступање и грех у очима догматске струје унутар КПСС-а. Наравно, потребно је навести да је исходиште слобода западноевропских КП био XX конгрес КПСС-а (1956), док је путоказ даљег деловања био југословенски преседан (1948).

У периоду након Берлинске конференције КПЕ (1976), наступио је период „збуњености и колебања“ у совјетском руководству по питању одговора на одлуке КПЕ у Берлину. Међутим, читава 1977. година протекла је у знаку јубилеја 60-годишњице Октобарске револуције, што је совјетско руководство искористило да обнови „стари догматски идејно-политички концепт“, који је на постберлински модел односа између КП Европе наметнут од западноевропских КП, гледао као на „ревизионистичка скретања“. Изборена самосталност деловања КП, тумачена је од стране КПСС-а као „напуштање интернационалистичких обавеза и задатака“. Догматско крило совјетског руководства је у средишту идеолошко-пропагативног концепта ставило „питање пролетерског и социјалистичког интернационализма“, „колективна заштита тековина социјализма“ итд, које су јавности представљани као принципи односа између КП у Европе. Међутим, у основи догматског приступа се налазила тежња Кремља да теоријом „ограниченог суверенитета“ која се била сакривена иза интернационализма, поновно успостави „монолитност“ свих КП Европе под капом КПСС-а. Такође, једна од битних

³⁸³ Evrokomunizam i socijalizam, (Zagreb: Globus, 1979) 149-153.

карактеристика деловања КПСС-а у постберлинском периоду је „*прецртавање правог смисла и карактера Берлинске конференције*“ и „*исправка принципа односа између Партија који су записани у Белинском документу*“.³⁸⁴

Југословенско-шпански односи: У спољнополитичком смислу постфранкова Шпанија тежи демократизацији и интеграцији са европском деветорком (ЕЕЗ). До 1976. у југословенско-шпанским односима био је потписан само трговински споразум. Позитиван импулс даљим односима пружала је шпанска страна спречавајући деловање непријатељске усташке и друге емиграције у Шпанији. Међутим две стране су и даље наступале с извесном дозом опреза пре отпочињања преговара о унапређењу даље билатералне сарадње. Саветодавну улогу југословенској страни у поновном успостављању дипломатских односа СФРЈ и Шпаније, имало је мишљење Кариља (КП Шпаније) о шпанском политичком развоју.³⁸⁵

Непосредно пре посете Брежњева Југославији (новембар, 1976), на седници Председништва СФРЈ расправљано је о југословенско-шпанским односима. У уводној речи Милош Минић ССИП је изнео да шпански предлог да Шпанија од свих социјалистичких земаља прво са СФРЈ склопи дипломатске односе треба прихвати, иако „*реакционарне снаге у шпанској влади*“ одуговлачење са легализацијом КП Шпаније, чиме не доприноси нормализацији односа Београда и Мадрида. Минић је на Председништву СФРЈ изнео став Јосипа Броза да нормализацију односа са Шпанијом треба спровести пре Београдског састанка КЕБС-а (1977), али не пре разговора са Кариљом.³⁸⁶

Непосредно пре конференције КПЕ у Берлину, Константин Катусhev секретар ЦК КПСС је посетио Југославију и разговарао са А. Гличковим и С. Долонцем о унапређењу партијске сарадње и заједничком наступу на КПЕ у Берлину.³⁸⁷ Током разговора Јосипа Броза и Брежњева у Београду (новембар, 1976), југословенски председник је изнео став да

³⁸⁴ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Неке актуелне појаве у унутрашњим кретањима у СССР-у, 27. 07. 1977., 2-6.

³⁸⁵ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-38, Najnoviji razvoj u Španiji i jugoslovensko-španski odnosi, 17.09.1976.

³⁸⁶ АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, ф-37, Stenografske beleške sa 59. sednice Predsedništva SFRJ, održane 23. septembra 1976. sa početkom u 10, 00 časova u Beogradu.

³⁸⁷ DAMSP, PA, 1976, СССР, ф-138, 432095, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 08.06. 1976.

су принципи односа између КП у Европи усвојени консензусом на Конференцији у Берлину, и да се морају поштовати. Наглашено је да Југославију и Савез комуниста Југославије забрињава чињење КПСС-а које је усмерено да се „*партије врате на предберлинске позиције*“.³⁸⁸

Совјетски Савез је еврокомунизму придавао негативне карактеристике сматрајући га негативном појавом за јединственост МРП. Средином 1977. КПСС је страховао да ли ће западноевропске КП на редовном састанку у Бриселу донети одлуку да формирају регионалну организацију КП партија, која би се додатно супростављала интересима КПСС-а, али се то није десило.³⁸⁹ На пријему у амбасади Чехословачке у Београду, у разговору Павела Бондарчука, другог секретара у Амбасади СССР-а са В. Лопичићем саветником у другој управи, совјетски саговорник је изнео читав низ критика на рачун Кариља и КП Шпаније, почевши од лоших изборних резултата шпанских комуниста, антисовјетске кампање међу западноевропским КП до назнака да се Кариљо слаже да Шпанија приступи НАТО. Бондарчук је рекао да је обавеза СССР да каже да је Еврокомизам и понашање Италије, Шпаније и Француске направио више штете МРП од стаљинизма. С друге стране Лопичић је указао да КПСС мора уважити различитост КП Европе и како они желе да развијају своју социјаличку државу.³⁹⁰

У припреми августовског сусрета двојице лидера у Москви (1977), совјетска страна је још 29. јуна 1977. односно више од месец дана пре договореног термина посете затражила да се у југословенској јавности објави вест о посети Јосипа Броза Москви. Међутим, југословенско руководство је сматрало да не треба одустати од праксе да се вест о посети објави две до три недеље пре термина посете. Захтев совјетске стране, југословенска страна је тумачила спољнополитичким разлозима СССР-а, да би Кремљ у периоду лоших односа са Пекингом и КП Шпаније (Кариљо), показао блискост са

³⁸⁸ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 711.

³⁸⁹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134,437171, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 01. 07. 1977.

³⁹⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-132, 436646, Zabeleška o razgovoru V. Lopičića, savetnika u II upravi sa Pavelom Bondarčukom, drugim sekretarom ambasade SSSR-u u Bgd-u, vodjenom na prijemu u ambasadi ČSSR, 27. 06. 1977., 01. 08. 1977.

Југославијом.³⁹¹ На крају је совјетска страна тражила одлагање објаве посете у јавности за додатним седам дана уз позивање совјетског амбадора на консултације у Москву.

Пред крај августовских разговора у Москви (1977), совјетски лидер је отворио питање међународног радничког покрета (МРП), наводећи да су западноевропске партије имале користи од детанта, на начин да су добиле већи политички значај у својим државама. Прилог томе, може се очекивати да комунистичке и радничке партије Западне Европе постану део владајућих коалиција³⁹² у Француској и Италији. У свом излагању Брежњев је направио дистикцију, наводећи да је „израда стратегија и тактике“ доласка или преузимања власти у својим државама препуштена западноевропским КП, док у „низ у принципијелних питања имамо своје ставове, али ми те ставове не намећемо.“ Критички ставови западноевропских КП „метода изградње социјализма“ у СССР-у и социјалистичкој заједници, нису добро примљени код совјетске стране.³⁹³

На састанку Брежњев је посебно коментарисао чињење Комунистичке партије Шпаније, наводећи да је Кариљо ставовима у јавности и у својим књигама „прешао на позицију отвореног антисовјетизма“, који по речима совјетског лидера могу „нанети штете нашој заједничкој ствари.“ У свету критиковани и нетачно преношени чланак у *Новоје времја*³⁹⁴ у коме су критиковани Кариљеви ставови, био је начин да совјетска страна одговори на Кариљове неистине. У вези стим, совјетску страну су посебно негативно изненадили коментари у југословенској штампи да „КПСС напада на Кариља са стаљинистичких позиција“ – Брежњев је поновио питање „зашто се у пријатељској Југославији даје новинарски простор за дискредитовање политике СССР-а“.³⁹⁵

³⁹¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1,

³⁹² Питање коалиције западноевропских КП са предатним странкама у Европи, била је тема пролетњег заседа чаланица НАТО савеза (маја, 1976), Кисинџер је у свом излагању саопштио да би такве коалиције не одобравају САД. (АЈ, фонд 837, I-4-d/3, Zasedanje ministara NATO pakta, 25.05.1976.)

³⁹³ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora izmedju Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 14-15.

³⁹⁴ (АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Razgovor ambasadora Smolea sa sekretarom CK KPSS Rusakovom, 12. 07. 1977.,4.)

³⁹⁵ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora izmedju Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 15-16.

Ситуација у међународном радничком покрету (МРП), била је тема на којој се задржао Јосип Броз у свом излагању наводећи да је термин еврокомунизам „погрешан“ - „мислим да је тај термин измислила буржоазија“. За разлику од социјализма који има више типова „комунизам је један, то није регионална ствар“. Радикални ставови Брежњева на чињење Кариља, југословенски председник је сматрао исхитреним, јер то није ствар само односа КПСС-а и КП Шпаније, већ може довести до расцепа у комунистичком свету и МРП. Позицију југословенске стране према еврокомунизму на састанку је саопштио Стане Долонац: „ми разумемо“ да еврокомунизам садржи стратегију како да КП Француске, Италије и Шпаније освоје власт у својим вишепартијских државама и изграде свој вид социјализам – наглашавајући притом да КПСС треба и овакво тумачење да узме у обзир пре изношења критика на рачун Кариља. Наравно као што је у припремним разговорима Ј.Смоле Русакову секретару ЦК КПСС изнео примедбу на чланак у *Новоје времја* да КПСС последњих 60-година „није искористило моћ СССР против националних интереса других држава“ исту критику је поновио Стане Долонац.³⁹⁶

КПСС-а нема ништа против да свака КП има своју пут у социјализам и да не преузима совјетске узоре реалног социјализма, али се противи чињеници да КП западне Европе критикују КПСС-а иако никада нису били на власти и покушали да изграде социјализам.³⁹⁷

Људска права, разоружање и еврокомунизам су као део детант стратегије Картерове администрације била два сегмента која су у први план ЦК КПСС-а избациле конзервативне (догматске) кругове који су били заговорници чврстог курса. Високи совјетски државни и партијски службеници су у совјетској јавности приказивали јединство у МРП, али у билатералним разговорима на високом нивоу и партијским заседањима КПСС-а, преовладавао је став и мишљење догматске струје предвођене Сусловим да треба покренути идеолошку офанзиву према еврокомунизму. Усаглашени ставови КП западне Европе какав однос желе са КПСС створио је нестабилан однос, сходно томе изостанак јавних критика, примедби совјетске стране на рачун

³⁹⁶ Исто, 37-38.

³⁹⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 462060, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 17.11. 1977.

западноевропских партија последица је жеље да не погоршају односе који би значили извајање и регионализацију КП западне Европе.³⁹⁸ У периоду након Берлинске конференције (1976) у совјетској штампи објављен се низ чланака у којима се критикује Кариљо тиме и КП Шпаније. Међутим поводом 60-ице Октобарске револуције (1977), совјетско руководство је желећи јединство КП Европе наложило да совјетска гласила потенцирају нужност сарадње свих КП и престану да изношењем директних критика на рачун Кариља и еврокомунизма.³⁹⁹ С друге стране службени листови КП источне Европе (*Руде право*) су наставили да критикују Кариља и идеју еврокомунизма. Наведене чланке су преносили совјетска гласила, што упућује да КПСС није одустао од директне критике еврокомунизма.⁴⁰⁰

На свечаној прослави обележавања јубилеја Октобра у Кремљу новембра 1977. говорио је и В. Бакарић предводник југословенске делегације. Представник КП Шпаније Кариљо који је био на састанку у склопу вишедневне посете у Москви није се сусрео ни разговарао са истакнутим совјетским партијским и државним руководиоцима, такође иако је требало да говори, није говорио. Наравно, овакав поступак осудила је КП Италије разлози оваквог совјетског поступка су познати због познатих разлику у сагледавању права и обавеза КП у Европи према КПСС поговото у контексту да је јубилеј Октобра.⁴⁰¹

Крајем 1977. Кариљо је на позив Преседништва СКЈ боравио у посети Југословији и разговарао је са Доланцем који је саопштио југословенски став да СКЈ са свим КП Европе жели сарадњу на основу принципа и да подржавају разговора КПСС и КПШ. Совјетског саговника је интересовало зашто се Кариљо није сусрео са Јосипом Брозом, одговорено му је „због замора“ . Посета Кариља била је тема о којој се распитивала совјетска страна, која је зна да СКЈ одржава везе са КП Шпаније, али да не подржава у свему Кариља.⁴⁰²

Совјетска страна је ставила озбиљну примедбу на штампање Кариљеве књиге „Еврокомунизам и држава“ у Скопљу. Раније је исту примедбу изнео Стјепакон Долонцу

³⁹⁸ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 423494, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 25.04. 1977.

³⁹⁹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 437609, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 02.07. 1977.

⁴⁰⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 443372, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 05.08. 1977.

⁴⁰¹ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133,459757, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 03. 11. 1977.

⁴⁰² DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 462521, Telegram Ambassade SFRJ iz Sofije od 14.11. 1977.

да ако би објављивање књиге у СФРЈ било лоше за односе са СССР. Притоме совјетска страна има разумевања за издавачке слободе у СФРЈ и да се југословенско руководство не слаже са деловањем Кариља.⁴⁰³

Током посете САД, Јосип Броз се сусрео и разговарао са сенаторима и конгресменима у *Blair house* (резиденција за госте председника САД). Током разговора Stephen Solarz је поставио неколико питања председнику Југославије, да изнесе мишљење о еврокоминизму ? Да ли ће доласком на власт западноевропске КП (италијанска и француска) поступати независно од Кремља ? и Да ли се искрено залажу за страначки плурализам ? Броз је одговорио да је еврокомунизам као термин „*измишљена ствар*“, на Берлинској конференцији КП Европе је потвђено да су КП независне од Кремља, што је био случај још пре Берлина (1976). На крају Јосип Броз је поновио да не сматра да су западноевропске КП зависне од Кремља, и сматра да би за западноевропске КП било добро да постану део владе тих држава „*зато што би били много одговорнији за своје поступке него када су ван владе.*“⁴⁰⁴

ПОКРЕТ НЕСВРСТАНИХ

Након Резолуције ИБ (1948) и разлаза са Стаљином, Југославија се нашла у опасности од дојучерашњег покровитеља. Географски положај и непријатељско окружење Југославије предвиђао је неизвесну будућност југословенском руководству, које је трагало за новим покровитељем. Почетком 50-тих година склопљен је трипартитни споразум између Југославије и Запада (Вашингтон-Лондон-Париз). Аражнан је био склопљен због лоших југословенско-совјетских односа и жељом Запада (САД) да оснажи НАТО на југу Европе.

⁴⁰³ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135, 466326, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 09.12. 1977.

⁴⁰⁴ AJ, fond 837, I-2/73-1, Stenografske beleške sa razgovora Predsednika Republike J. B. Tita sa senatorima i kongresmenima SAD, održanog 8. marta 1978. u 10,00 časova u Blair house u Vašingtonu

Интезивирање веза са Западом достигао је врхунац 1950-тих, достављањем војне и економске помоћи Југославији. Склапање Балканског пакта (1953) Југославије са Грчком и Турском, одражавао је намеру југословенског руководства да се регионалним савезом избегну даља настојања Запада за већим степеном интеграције, који је подразумевао пријем у НАТО савез. Потписивање Београдске (1955) и Московске (1956) декларације озваничена је нормализација односа Београда и Москве, тиме и стабилност унутар социјаличког блока у Европи - и почетак фазе захлађења односа Југославије са Западом. Током шездесетих и седамдесетих Совјетски Савез је и поред фаза захлађења односа, преузео улогу главног привредног кредитора и снабдевача војном опремом Југославије.

Сегмент спољне политике Југославије током 1950-тих је несврстаност, односно окретање ка тзв Трећем свету - земљама у процесу деколонизације које су на „маргини“ светских процеса. Корен блоковске неангажованости Југославије је међународни положај. Током шесте деценије XX века, сарадња Југославије са оба идеолошка блока, довела је до политичких и економских притисака Истока и посебно Запада који је од југословенског руководства тражио да се социјалистичко друштво и плански привредног модела замени демократским друштвом и тржишним привредним моделу.⁴⁰⁵

Темељи југословенске спољне политике су идејно формирану у неколико фаза у периоду 1948-1953. године. Почивали су на Повељи Уједињених Нација и принципима које је Јосип Броз изложио у говору пред Народном Скупштином (1950) : Економска сарадња са свим државама на бази равноправности и међусобног признања независности; Политичка сарадња са свим државама с циљем одржања мира и сарадње у свету; Заступање и одбрана права пред међународним политичким телима права поробљених (колинизованих народа) на слободу и независност; и Борба против блоковске поделе света. Наведени принципи ће касније бити преточени у принципе несврстаности⁴⁰⁶

Пре путовања бродом Галеб на прелазу 1954/55. Јосип Броз је већ имао изграђену доктрину (мирољубиве) коегзистенције, коју је саопштио у разговорима са лидерима Индије, Бурме и Египта. У разговорима са Нехруом премијером Индије и У Ну-ом

⁴⁰⁵ Драган Богетић. „Југославија између Истока и Запада“. у: Југославија у Хладном рату. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010) 18-22.

⁴⁰⁶ Dragan Bogetic, Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost, (Beograd: 1990) 195-197.

председником Бурме, Јосип Броз је сазнао да постоји „нови свет“ у коме су значајне карике представљали лидери са којима је разговарао. Лидери који блоковски поредак посматрају као Југославија, лидери који ће се окупити на Конференцији Азијскоафричких земаља у Бандунгу (1955) и усвојити Резолуцију којом се осуђује колонијализам у Северној Африци.⁴⁰⁷

Притисци и све теже одржавање дистанце између Истока и Запада, приморао је Југославију да развија политичку сарадњу са азијско-афричким покретом. Економска компонента је део платформе за разговоре са лидерима Индије, Бурме и Египта, тиме и значајан фактор у заокрету Југославије ка афричко-азијском свету средином 50-тих ХХ века. Наиме, привредно неразвијене афричко-азијске земље биле су погодне извозне зоне за производе југословенске индустрије.⁴⁰⁸

Процес политичког везивања Југославије за „нови свет“ започео је дипломатском борбом да се потисне значај континуитета Бандушке конференције организоване по географском принципу, као инструмента кинеске спољне политике.⁴⁰⁹ Одржавањем „протесне политичке манифестације“ 25-оро земаља, против колонијализма и блоковског света у Београду (1961), међународним односима је удахнут дух несврстаности - Брионске изјаве (1956). У припремама за конференцију у Београду, лидери афричко-азијских земаља (Нехру, Насер и Сукарно) нису подржавали идеју Јосипа Броза о политичком деловању кроз покрет. Противљење усаглашеном деловању, треба тражити у чињеници да су Индија и Египат регионалне силе које су сарађивале са блоковима, што би било нарушено уласком у покрет (не желе у трећи блок).⁴¹⁰

У периоду између две конференције у Каиру (1964) и Лусаки (1970), државе афричко-азијског региона су више биле закупљене унутрашњом политиком. Блоковска неангажованост је и даље била компонета доктрине спољне политике ових земаља, али је мотивација за формирање покрета стагнирала. Главни проблем је био непостојање

⁴⁰⁷ Vladimir Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, (Beograd: ISI, 2007), 70-72.

⁴⁰⁸ Dragan Bogetić, „Jugoslovensko bekstvo iz Evrope“, *Novi ekonomski prioriteti nesvrstane Jugoslavije sredinom 50-ih godina* Istorija 20. veka, 1/2012, 163-165.

⁴⁰⁹ Јован Чавошки. „Југославија и Далеки исток – Трећи свет између Југославије и Кине“. у: *Југославија у Хладном рату*. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010) 69-72.

⁴¹⁰ Драган Богетић. „Југославија између Истока и Запада zbornik Југославија“. у: *Југославија у Хладном рату*. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010.) 23-24.

јединственог става земаља афричко-азијског континента: да ли стварати регионални или универзални покрет, како институционализовати покрет и услови за пријем у покрет.⁴¹¹ Захлађење југословенско-америчких односа након интервенције Вашингтона у Вијетнаму и Доминиканској Републици. Захвађење југословенско-совјетских односа након интервенције Варшавског пакта против тзв *Прашког пролећа*. Осуда блоковског чињења на Блиском истоку. Епилог захлађења односа са силама и осуде чињења блокова усмерило је да спољнополитички приоритет Југославије буде везивање за афричко-азијске земље – Покрет несврстаних.⁴¹²

У намери да реafirмише идеје несврстаности Јосип Броз је у два наврата (1968. и 1970) посетио велики број азијских и афричких земаља, чије је спољнополитичко деловање било несврстано. У разговорима са лидерима, усаглашено је да блоковске супротности прете појави нових кризних жаришта, због чега је потребно организовати конференцију несврстаних која треба да предложи усаглашено међународно деловање. Трећа конференција несврстаних одржана је септембра 1970. у Лусаки, учествовало је 54. државе али не и учесници београдског састанка, Бурма и Египат.⁴¹³ На конференцији је доминатно расправљано о корпусу афричких проблема: колонијализам, апертејд и друго. Малта и Југославија нису успеле да се изборе за расправу о европским питањима. Успех конференције је био Резолуција којом је предвиђен континуитет одржавања конференција несврстаних.⁴¹⁴

На 56. седници Председништва СФРЈ, одржаној јула месеца 1976. године, разматран је извештај о међународном положају Југославије. На почетку извештаја, констатовано је да је у међународној политици победила идеја мирољубиве коегзистенције чији су продукти детант (попуштање, разговори Истока и Запада) и преговори / разговори зарађених страна. Важан допринос у наметању идеје мирољубиве

⁴¹¹ D. Bogetic, „Doprinos konferencije u Lusaki 1970. institucionalizaciji saradnje nesvrstanih zemalja i njihovom reaktiviranju u medjunarodnim odnosima“, Istorija 20. veka XXXVI. br. 1.(2018), 163-166.

⁴¹² Исто, 162.

⁴¹³ Исто, 167-8.

⁴¹⁴ Исто, 176-177.

коегзистенције у међународној политици имао је Покрет несврстаних, тиме и Југославија.⁴¹⁵

Током осме деценије XX века, одржавањем четири конференције Покрета у Лукаки (1970), Алжиру (1973), Коломбу (1976) и Хавани (1979) као и увећан број сталних чланица и посматрача Покрета, утицао је став и однос Москве. Након интензивације Варшавског пакта у Чехословачкој (Доктрина ограниченог суверенитета), Кремљ је увидео да је биполарни блоковски свет једино у земљама Трећег света оставио простор за револуционарне процесе (продор социјализма), управо због тога се након 1968. повећава интерес совјетске стране за Трећи свет који се раније политички определио за Покрет несврстаних. Наравно, други разлог за повећано интересовање Кремља за Покрет несврстаних (истраживања Д. Богетића показују да је Кремљ током 70-тих година XX века, сматрао да је Покрет несврстаних „*утицајни фактор у међународној политици*“) проистиче из жеље да надвлада утицај САД и Кине у земљама Трећег света.⁴¹⁶ У вези с повећаним политичким интересом, Кремљ је подржао иницијативе Покрета да се одржи Специјално заседање Генералне скупштине ОУН о разоружању као и иницијативу за нови економски поредак. Међународни значај и улога Покрета није утицала на совјетско руководство да прихвати Покрет, већ су совјетски руководиоци и даље користили назив Трећи свет, док за регион у Африци у коме се налазе чланице Покрета користи одредницу „*земље са социјалистичком оријентацијом*“.⁴¹⁷

Совјетски Савез „*не прихвата универзалну улогу и значај*“ Покрета несврстаних, већ преко наклоњених чланица активно учествује у раду координационих бироа и намеће ставове у документима конференција Покрета. Од прве конференције Покрета у Београду, постоји континуитет у политици СССР-а да се не супротставља директно деловању Покрета, док се истиче антиимперијалистички карактер. Међутим, у јавним иступањима

⁴¹⁵ АЈ, фонд 803, Председништво SFRJ, ф-37, Стенограмске beleške sa 56. седнице Председништва SFR Jugoslavije održane 8. jula 1976. sa početkom u 9,00 časova u Beogradu, 53-54. излагање Владимира Бакарића

⁴¹⁶ Dragan Bogetić, „Evolucija sovjetskih gledišta prema politici nesvrstanosti, Razlike u jugoslovenskom i sovjetskom poimanuu načela socijalističkog internacionalizma“ Istorija 20. veka, 2/2012., 142-144.

⁴¹⁷ DAMSP, PA, 1977, SSSR, ф-134, 415173, Odnos SSSR prema pokretu nesvrstavanja, 14.03. 1977.

совјетских руководилаца инсистира се на прогресивним и назадним чланицама покрета, у односу на њихов став према антиимперијалистичком карактеру Покрета.⁴¹⁸

Промена става Совјетског Савеза о значају Покрета несврстаних и улози Југославије у покрету, може се сагледати анализом ставова које је Брежњев изрекао током првог сусрета са Брозом (1965) у односу ставове са последња три разговора (1976., 1977., и 1979). Током првог разговора Јосипа Броза са Леонидом Брежњевим на функцији новог генералног секретара КПСС и Алексејем Косигином председником Савета министара СССР, јула месеца 1965. године, југословенски председник је изнео нужност сарадње несврстаних са свим прогресивним снагама против империјализма. Совјетска сагорници у својим излагањима нису сматрали да су несврстани значајан политички фактор, већ да негативно делује на „*оштрину борбе против империјализма*“.⁴¹⁹

Као и пред сваку конференцију Покрета у совјетској штампи⁴²⁰ су присутнији принципи и политика Покрета. У разговорима са југословенским дипломатама, совјетски представници су изразили интерес за садржај припремних докумената конференције у Коломбу (1976), посебно инсистирајући да се у документима нагласи значај детанта.⁴²¹ У месецима пред самит у Коломбу Амбасада СФРЈ у Москви је извештавала о повећаном раду совјетске дипломатије с циљем да преко наклоњених чланица Покрета утиче на садржај докумената самита у Коломбу.⁴²² Почетком маја месеца 1976. Фирјубин помоћник министра МИД-а је у разговору са Смолеом југословенским амбасадором, саопштио очекивања совјетске стране да ће чланице Покрета у Коломбу задржати антиимперијаличку црту као основу Покрета. Такође, Фирјубин је навео да код совјетске стране постоји доза несигурности да ли ће САД условљавањем даље економске помоћи

⁴¹⁸ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Информација о билатералним односима СФР Југославије и Совјетског Савеза, државна тајна, 29. 10. 1976., 11.

⁴¹⁹ Ђоко Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског Савеза 1965-1967“, Историја 20. века 1/2010., 136.

⁴²⁰ У периоду пред и након прве Прве конференције несврстаних у Београду (1961) у штампи тзв источног лагера изузев у румунској штампи објављивани су тенденциозни текстови о београдском скупу. Након завршенка конференције албанска гласила (поготово радио емисије) су улогу Југославије на конференцији означили корисном за интересе империјализма. Мађарска гласила су у средишту својих текстова провлачили однос конференције према Западу, у сличном тому бугарска гласила су објављивала да су одлуке конференције пораз Запада, док су се румунска гласила држава непристрасно, преносили само документа конференције. (Владимир Љ. Цветковић, „Одјек Београдске конференције (1961) у суседним земљама источног блока“ Токови историје.1/2017. 165-169)

⁴²¹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 426946, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 13.05. 1976; DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 432096, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 08.06. 1976.

⁴²² DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 424610, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 04.05. 1976.

утицати на ставове неких чланица Покрета. На фону очекивања, СССР се конкретно прибојавао да у Коломбу не дође до изједначавања чињења и амбиција Вашингтона и Москве и изношења „теорије о богатим и сиромашним“ по којој је СССР „крив што су многе земље неразвијене“.⁴²³

Намера да СССР-а преко чланица Покрета оствари утицај на исход конференције у Коломбу, може се прочитати у лаоско-совјетском саопштењу у коме је наведено да несврстани и социјалистичка заједница теже истом циљу.⁴²⁴ Уношење ставова о „историјској или природној повезаности несврстаних са социјалистичким земљама“ у заједничко саопштење након разговора лаоско-совјетске делегације, представљао је пропагандни модел којим је Кремљ желео да у чланство соц. заједнице приступе земље покрета несврстаних. Наведени приступ совјетске стране је у складу са спољнополитичком доктрином наведеном у реферату Брежњева на XXV конгресу КПСС (1976), да треба ојачати улогу и интеграцију соц. заједнице.⁴²⁵

Реагујући на заједничко саопштење М. Минић ССИП је навео да ће „теза о успостављавању и повезивању позитивних резултата НЗ и њихове солидарности са соц. земљама“ бити став који ће земље чланице Покрета привржене Кремљу (Лаос, Вијетнам, Алжир, Гвинеја Бисао, Ангола, Конго, Куба и др) покушати да наметну у Коломбу.⁴²⁶ Захтев Румуније да се пријави за посматрача на конференцији у Коломбу, била је тема југословенско-совјетских разговора. Наиме, Совјетски Савез није подржавао да Румунија због чланства у ВП буде посматрач конференције, с образложењем Кремља да захтев Букурешта сматра мешањем у унутрашње послове Покрета са којим СССР дели идентичне ставове.⁴²⁷

Неколико месеци пре београдских разговора (1976), Броз и Брежњев су разговарали на маргинама конференције КПЕ у Берлину, када су усагласили периближан термин посете Брежњева Југославији. Посета је раније најављена писмом које је Л. И. Брежњев првих дана марта месеца 1976. упутио Јосипу Брозу, у коме изражава жељу за сусретом

⁴²³ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 426946, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 13.05. 1976.

⁴²⁴ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 425136, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 04.05. 1976.

⁴²⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 415173, Odnos SSSR prema pokretu nesvrstavanja, 14.03. 1977.

⁴²⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 425526, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 11.05. 1976.

⁴²⁷ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-143, 425286, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 06.05. 1976.

уз констатацију да Политбиро ЦК КПСС-а сматра да је сусрет двојице лидера „неопходан и користан“.⁴²⁸ Садржај и тон писма подједнако је изненадио југословенску страну и службенике Амбасаде СФРЈ у Москви који су у телеграму навели : „засада још нисмо могли са свом сигурношћу да утврдимо шта је гледано у целини циљ Брежњевљевог писма упућеног председнику Титу. Молимо вас за вашу оцјену. Такође би нам помогло ако бисте нам посебно указали на она питања којима бисмо требали да посветимо нарочиту пажњу у нашем изучавању“.⁴²⁹

У разговорима на маргинама конференције у Берлину саговорницу су разменили познате ставове о Покрету и самиту у Коломбу. Брежњев је изложио да самит у Коломбу не треба да „склизне“ са антиимперијалистичког курса, и да настане неки „компот“. Брежњев је поновио став да самит у Коломбу не све изједначавати социјалистичке и капиталистичке земље и да Руминија као члан ВУ не треба да учествује као посматрач на самиту у Коломбу. Броз је саопштио да ће прихватање захтева Букурешта бити тешко, реалније је да румунска делегација буде гост самита. Такође, Броз је навео да је совјетски став да је чланство Румуније у ВУ препрека за присуствовање слаб аргумент, јер су Пакистан и Португал чланови војних савеза.⁴³⁰

У подсетницима за београдски састанак (1976) била су назначена питања која треба покренути у разговору са Брежњевом: „размена мишљења о политици несврстаних после Коломба“ као и „изразити незадовољство третманом политике НЗ уопште и наше земље посебно у овом покрету као и доприноса Председника Републике“ у совјетским гласилима и изјавама руководиоца.⁴³¹ Током новембарских разговора Броз је Брежњеву саопштио да је несврстаност трајно опредељење Југославије. Преносећи утиске са недавно завршене конференције у Коломбу, Броз је изнео да је у намери да ојача јединство Покрета разговарао са 25 лидера чланица Покрета. Наравно, као много пута раније Броз је поновио Брежњеву основну спољнополитичку позицију Београда да „несврстаност посматрамо као трајан, самосталан и независан фактор и покрет који не смије да се

⁴²⁸ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-137, 413646, Превод поруке Брежњева другу Титу, 7. март 1976.

⁴²⁹ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 41721, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 30.3. 1976.

⁴³⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/68, Zabeleška o razgovoru Predsednika SFRJ i Predsednika SKJ druga J. B. Tita i generalnog sekretara CK KPSS Leonida Brežnjeva, 28. juna 1976. godine, u Berlinu

⁴³¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Informacija o bilateralnim odnosima SFR Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, državna tajna, 29.10.1976.

определује према тренутним идејним или политичким потребама“ и да ће се СФРЈ супротставити „уношењу идеолошког елемента“ у Покрет.⁴³²

Након завршетка конференције у Коломбу, Брежњев је на пленуму ЦК КПСС изнео став да је „Покрет несврставања постао је значајним фактором међународног живота, важном кариком светског фронта борбе народа против империјализма, колонијализма и агресије. Документа усвојена у Коломбу (...) потврдила су да је покрет у целини очувао прогресивни карактер.“⁴³³ Неколико месеци након конференције у Коломбу, Подгорњи председник Президијума Врховног совјета је посетио велики број „прогресивних“ несврстаних афричких земаља (тзв земље социјалистичке оријентације) и поновио став о „природном савезу“ између соц. заједнице са несврстанима. Одржавање дипломатских веза и посете високих совјетских руководилаца осликава колико је Кремљ био заинтересован за несврстани део света.⁴³⁴

Све време постојања несврстани су били флуидан покрет, већина чланица се није придржавала оснивачких принципа. Наиме, незанемарљив број представника чланица покрета је у разговорима са совјетским руководством који су уследили у месецима након Коломба, уопште није или у недовољној мери саопштавао ставове са конференције у Коломбу и принципе несврстаности. Други вид занемаривања значаја и улоге Покрета од самих чланица Покрета, испољавао је велики број амбасадора чланица Покрета акредитованих у Москви који су у разговорима са совјетском страном користили термин Трећи свет за географско подручје на коме доминирају чланице Покрета.⁴³⁵

Током првог дана „званичне и пријатељске посете“ Јосипа Броза Москви (1977), у свом излагању Брежњев није посветио сегмент Покрету несврстаних, већ је Броза замолио да са несврстанима учини све што је у његовој моћи да заштите прогресивне режиме у Африци. Други дан посете (18. август) Броз је изложио југословенске ставове о међународним и билатералним питањима. Покрету несврстаних југословенски председник

⁴³² Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Ј. И. Брежњева, вођених 16. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Ј. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 710-711.

⁴³³ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 415173, Odnos SSSR prema pokretu nesvrstavanja, 14.03. 1977.

⁴³⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 419735, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 06.04. 1977.

⁴³⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 415173, Odnos SSSR prema pokretu nesvrstavanja, 14.03. 1977.

је посветио сегмент у свом излагању, наводећи да се чланице Покрета несврстани при заузимању спољнополитичких ставова руководе закључцима конференције у Колумбу (1976). Броз се сагласио са Брежњевљевим описом стању у Африци, о угрожености несврстаних (прогресивних) режима. Поред ратних сукоба и тенденциозне поделе коју је спровео Кремљ на прогресивне и реакционарне режиме, југословенски председник је навео две нове опасности по јединство Покрета. Прва је *Друга интернационала социјалдемократије* иза које по Брозовом мишљењу стоји САД, другу опасност чине ставови Пакистана и Кине који се залажу за састанак Трећег света (на фону раније идеје Азијско-афричке конференције у Бандунгу), на коме желе да се расправља о економским односима у свету, иако су несврстани већ чланови „Групе – 77“.⁴³⁶

У години у којој је било предвиђено да се одржи конференција у Хавани (1979), совјетска дипломатија је наставила да покрет несврстаних сматра својим спољнополитичким инструментом. Дипломатску активност совјетска страна је спровела над чланицама покрета из Африке и Азије и посебно Кубом од које очекивала да као домаћин конференције усмери рад и одлуке конференције. Повећан интезитет дипломатске активности СССР-а ка несврстанима, диктирала је кинеска укљученост у ратне сукобе у Индокини (сукоб Кампуџије и Вијетнама). Сходно томе совјетска страна је настојала да смањи критику и притисак несврстаних на чињење Вијетнама у Кампуџији.⁴³⁷

У контексту совјетско-кинеских антагонизама, на мајском састанку на врху (1979), Брежњев је изнео да Кина жели да „ојача свој утицај у несврстаним земљама“ и усмери га против Кремља. На мајским разговорима сегмент излагања совјетског лидера био је посвећен Покрету несврстаних. На почетку Брежњев је навео да се не слаже са ставовима југословенског руководства да Кремљ својом политиком дели несврстане на прогресивне и реакционарне земље (и режиме). Поновио је да је „формула“ односа СССР према Покрету несврстаних дефинисана у разговорима у Карађорђеву (1971), и да ће Кремљ наставит да подржава рад Покрета све док остане на антиимперијалистичким и антиколонијалистичким позицијама.

⁴³⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Стенографске beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 31-32.

⁴³⁷ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Pregled spoljnopolitičkih stavova SSSR o nekim najvažnijim pitanjima, april 1979.,10.

На основу негодовања совјетске делегације због положаја Вијетнама (вијетнамско- кампућијски рат⁴³⁸) и Кубе у Покрету, можемо закључити да је стварни разлог отварања теме несврстаних била намера Кремља да заштити просовјетске чланице Покрета пред конференцију у Хавани (септембра 1979). Потврду совјетске забринутости за Ханој представљала је молба совјетске стране да се спречи „закулисна игра“ у Хавани која би довела до избацивања Вијетнама из чланства у Покрету. Такође, забринутост за Кубу Брежњев је исказао питањем „У етеру кружи много гласина да је Југославија против одржавања Конференције у Хавани. Зашто ?“ - на шта је Броз одговорио да се Југославија није противила томе.⁴³⁹ У свом излагању Јосип Броз је саопштио да несврстани морају да остану јединствени „јер само тако играју улогу у свету“ и верни оснивачким принципима, које непоштује кубански лидер Кастро својом поделом на прогресивне и непрогресивне чланице Покрета. Поводом девовања кубанске делегације југословенски председник је замолио Брежњева да саветује Кастра да ставове „флексибилније постави“ на конференцији у Хавани, јер је одређен број чланица Покрета међу којима и Југославија против увођења нових принципа у Покрет.⁴⁴⁰

Питању будућег статуса Египта (након споразума са Израелом 1978) након конференције у Хавани, југословенски представник је посветио сегмент излагања наводећи да је за одлуку којом се ускраћује чланство Египту потребан консензус, и да ће Југославија подржати глас већине. Сукоби између чланица Покрета (Кампућија и Бијетнам, Сомалија и Етиопија, Танзаније и Уганде), приморали су Југославију да у Хавани предложи формирање „механизма добрих услуга“ не би ли се мирним путем спречили сукоби.⁴⁴¹

⁴³⁸ Гранични сукоб Вијетнама и Кампућије започео је 1975. године. Међутим, 1978. Вијетнам је извршио војну инвазију на Кампућију (Cambodian–Vietnamese War), што је довело до пада Пном Пена и успоставе нове кампућијске владе коју је подржавао званични Ханој. Све време вијетнамско-кампућијског сукоба СССР је подржавао Вијетнам док је НР Кина подржавала режим црвених Кмера, да би фебруара 1979. Кина извршила војни упад на територију Вијетнама (Sino-Vietnamese War). Вијетнам и Кампућије су биле чланице несврстаних. Вијетнам је војном интервенцијом на другу државу прекршио принципе несврстаности.

⁴³⁹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Стенографске белешке са разговора Председника Републике и председника СКЈ Јосипа Броза Тита са генералног секретара СК КПСС и Председника Президијума Врховног совјета СССР Леониде Илјића Брежњева, одржаних 17. и 18. маја 1979. године у Кремљу – Москва, 7-9; 19.

⁴⁴⁰ Исто, 27-32.

⁴⁴¹ Исто, 29-30.

На крају мајских разговора двојице лидера, Брежњев је на асистенцију Андреја Громика изнео примедбу на ставове југословенске стране да блокови не смеју имати утицај на несврстане, постављајући питање: „Зар је лоше ако социјализам утиче на несврстане земље ?. Друга је ствар ако то врши империјализам односно НАТО пакт. У томе постоји разлика (...)“.⁴⁴²

ДЕТАНТ и РАЗОРУЖАЊЕ

Једна од последица интервенције снага Варшавског пакта у Чехословачкој (1968), било је окретање југословенског руководства европској политици, у којој је већ био присутан дух детанта. У другом председничком мандату Де Гол (*eng Charles de Gaulle*) (1965-1969), је убрзао своја настојања да западну Европу удаљи од Вашингтона. Процес „деамериканизације“ Европе је започео стављањем вета на чланство Велике Британије у ЕЕЗ (1963), који је био мотивисан блискошћу Даунинг стрита (*eng Downing Street*) са Белом кућом (*eng the White House*) и завршио слабљењем француског статуса у НАТО пакту (1965). Поступање француског председника било је мотивисано жељом да кроз директне разговоре „независне“ западне Европе са Совјетским Савезом који контролише источну Европу - успостави мир и безбедност у Европи који је био оптерећен питањем две Немачке. Међутим интервенцијом снага Варшавског пакта у Чехословачкој (1968), постало је јасно да се Де Голов план не може остварити. Нови талас попуштања, покренут је интентивнијим односима Бон – Москва, тзв „источна политика“ коју је спроводио канцелар Вили Брандт (*eng Willy Brandt*) (1969-1974). Вашингтон је протоком времена прихватио Брандтову стратегију иако је сматрао ризичном, јер је за циљ имала уједињење две Немачке. Брант је успео да са Москвом договори споразум о Берлину, али је за узврат

⁴⁴² Исто, 42.

признао послератне границе на Одри и Ниси. Током преговора (европски детант) Бон – Москва, СССР је показао умереније деловање и реторику у Европи.⁴⁴³

Због чега је Југославија (и Јосип Броз) активно учествовала на припремним састанцима европског детанта - Хелсиншке конференције (КЕБС) ?

Након Другог светског рата па до 1975. Југославија је била земља отворених граница. Успешност „*источне политике*“ коју је спроводио Вили Брант је за циљ имала уједињење две Немачке. Остварење тог циља значило би промену послератних граница у Европи, што је Броза забринуло јер би балканске државе могле да поставе питање ревизије граница. Отворена гранична питања значила су могућност уплитања блокова што је у југословенском случају било присутно у тршћанском питању, које је било посебно важно у контексту европског детанта.

У периоду југословенског интересовања за европски детант, југословенска спољнополитичко чињење било је ослоњено на неколико постулата (пренесимо закључке истраживања Љубодрага Димића): За разумевање европских и светских процеса потребно је стално анализирати прикупљене податке из свих политичких центара на основу којих треба формирати платформе и ставове, које стално треба преиспитивати. Затим, потребно је одржавати сталне контакте (посете и разговоре) са светским лидерима Истока, Запада, НР Кине и несврстаних земаља са којима не треба само разменити мишљења већ и проактивно предложити нове облике сарадње. У свом (југословенском) наступу на конференцијама, мултилатералним форумима и билатералним сусретима, југословенске интересе ставити („завити“) у контекст европских и светских универзалних принципа (принципи несврстаних).⁴⁴⁴

Прихватање платформе детанта / попуштања односа Москве и Вашингтона, догодило се на пленуму ЦК КПСС-а априла 1973. године. На истом пленуму је дошло

⁴⁴³ Волтер Лакер, Историја Европе 1945-1992, (Београд: Сlio, 1999), 403-407; Љубодраг Димић. „Јосип Броз Тито и југословенски поглед на Европу“. у: Југославија у Хладном рату. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010), 185; Henri Kisindzer. *Diplomatija*. (Podgorica: Kosmos izdavaštvo 2016), 771-774.

⁴⁴⁴ Љубодраг Димић. „Јосип Броз Тито и југословенски поглед на Европу“. у: Југославија у Хладном рату. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010), 185-187.

компромиса између прагматичара-практичара и догмата-идеолога. Закључак априлског пленума да се подржи попуштање односа са САД (детант) и учврсти сарадња унутар соц. заједнице, потврђени су на јулском састанку руководиоца социјалистичке заједнице. По совјетском схватању детант није подразумевао попуштање у идеолошкој сфери, већ „идеолошку офанзиву“, с циљем да се створи сагласност о унутрашњем и спољнополитичком иступању сваке земље соц. заједнице. Наравно, идеолошку офанзиву Кремља, Запад је пропагирао под прокаженом формом хегемоније КПСС-а над другим КП, све време билатералних преговора о разоружању и ограничењу наоружања.⁴⁴⁵

Конференција у Хелсинкију и континуитет КЕБС-а

Све време трајања КЕБС-а (1975), државе учеснице конференције су домаћој и светској јавности презентовале своје циљеве конференције. За СССР, одржавање конференције је био резултат одлука XXIV конгреса КПСС-а и социјалистичких земаља да се успостави мир и мирољубива коегзистенција у Европи. Највећи успех КЕБС-а, за СССР је био *усвајање принципа о непроменљивости границама* и одржавања *statusa quo*. За САД и европску деветорицу, конференција у Хелсинкију (и Завршни акт) је био начин да се од СССР-а и земаља ВУ извуку концесије везане са људска права (трећа корпа КЕБС-а), економско отварање и принцип мирне промене граница.⁴⁴⁶ За Југославију, као представника несврстаних ткз „*треће димензије*“, конференција није да буде место ограниченог детанта САД-СССР, већ је инсистирала на универзалан карактер форума.⁴⁴⁷

Југославија је на КЕБС гледала као почетак а не крај пута тражења конструктивних решења за бројна питања европске безбедности, односно речима из Брозовог говора, КЕБС је значио „*окретање Европе ка коегзистенцији и миру*“. Југославија није била задовољна што су блоковски интереси утицали на раздвајање политичких и војних аспеката. Југославија је била забринута због трке у наоружању које су две силе правдале жељом за успоставом равнотеже снага. Раздвајање политичких и

⁴⁴⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-133, 413550, O politici SSSR prema socijalističkoj zajednici 02.03. 1977.

⁴⁴⁶ DAMSP, PA, 1975, f -181, Informacija o III fazi KEBS, održano u Helsinkiju od 30. VII – 01. VIII 1975.

⁴⁴⁷ DAMSP, PA, 1975, f -181, Informacija o III fazi KEBS, održano u Helsinkiju od 30. VII – 01. VIII 1975.

војних аспеката је значило да на КЕБС-у није разматрано питање разоружања и ограничења наоружања САД-СССР-а, чиме је безбедност Европе препуштена накнадним билатералним разговорима Москве и Вашингтона.⁴⁴⁸

Конференцију у Хелсинкију - као место сусрета и преговора са Москвом, САД (Форд и Кисинџер) су ставиле у други план у односу на директне (билатералне) преговоре са Москвом. Међутим позитивну страну КЕБС-а, САД су виделе у могућности „*пораста центрифугалних сила у Источној Европи*“. У вези стим, Форд је пре почетка конференције посетио Пољску, а након КЕБС-а Румунију и Југославију.⁴⁴⁹

Усвајање Завршних аката КЕБС-а, Кремљ је сматрао потпуном победом СССР-а, међутим није сматрао да је потпуна имплементација Завршног акта (посебно треће корпе) предуслов за наставак преговора са Вашингтоном. Совјетско руководство се све време детанта само формално залагало за универзални карактер детанта, док су фактички детант (разговоре са САД) посматрали као „инструмент“ за преговаре са Вашингтоном.⁴⁵⁰ Након КЕБС-а (1975), започела је нова фаза тешње интеграције између Кремља са источноевропским КП укључујући СФРЈ коју је сматрао чланом социјалистичке заједнице. Циљ интеграције је постао очигледан на састанку политчко-консултативном састанку у Варшави (1976), на коме је Кремљ желео да постигне једнообразност ставова са којима треба наступати у периоду до Београдског састанка КЕБС-а (1977).⁴⁵¹ На московским разговорима Брежњева и Броза (август 1977), на почетку првог разговора Брежњев је говорио о нацрту новог Устава СССР-а, нагласио да нацрт документа садржи „поглавље о основним принципима и циљевима спољне политике СССР“ које се темељи на Завршном акту КЕБС-а (1975).⁴⁵²

⁴⁴⁸ АЈ, фонд 837, КРР, I-2, Govor predsednika Tita na konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju, od 30. jula 1975.

⁴⁴⁹ Јован. Чавошки. „Чувајући „дух Хелсинкија“: Југославија и континуитет КЕБС-а 1975-1976.“.Токови историје. 1/2019. 148-150.

⁴⁵⁰ ⁴⁵⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Informacija o bilateralnim odnosima SFRJ Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, državna tajna, 29. 10. 1976., 11.

⁴⁵¹ Јован. Чавошки. „Чувајући „дух Хелсинкија“: Југославија и континуитет КЕБС-а 1975-1976.“.Токови историје. 1/2019. 158-160.

⁴⁵² АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 3.

Детант и разоружање су биле теме на заседању министара НАТО пакта у Ослу одржаном маја месеца 1976. године. На заседању је закључено да СССР период детанта користи за идеолошку офанзиву и повећање војних и оружаних капацитета у Европи.⁴⁵³ Међутим, утисак са разговора југословенско-совјетских представника је био да Совјетски Савез подстиче разговоре са САД (детант). Наиме у време одржавања КЕБС-а (1975), паралелно су одржавани састанци редакционих група за конференцију КПЕ у Берлину (1976). Не би ли угрозио ток заседања КЕБС-а (детанта), СССР је тактички одуговлачио са пристајањем на компромис око неких питања, пролонгирајући тиме почетак конференције КПЕ у Берлину, на основу чега можемо закључити да је за Москву био значајнији детант од саветовања КП Европе у Берлину.⁴⁵⁴

Београдски састанак КЕБС-а (1977-1978)

У припремном периоду Београдског састанка, на седници Председништва СФРЈ разматране су припреме за Београдски састанак (1977). Милош Минић је у својству шефа југословенске дипломатије, саопштио да је попуштање односа између блокова у фази „стагнирања“, сходно томе успех састанка ће се процењивати у зависности колико је допринео европском детанту и подстакао универзални (ваневропски) детант.⁴⁵⁵ Анализирајући став блокова према Београдском састанку, Минић је навео да су оба идеолошка и војна блока (НАТО и ВУ) одржала састанке на којима су усагласили наступ на састанку. Посебно је навео да се на Самиту НАТО расправљало о предлогу да ли прихватити расправу о медитеранској компоненти на Београдском састанку, који је одбијен због стратешког положаја Шесте америчке флоте у Средоземљу.⁴⁵⁶

На истој седници Председништва СФРЈ, Јосип Броз је изнео да му лидери неврстаних земаља из медитеранског региона у разговорима често наводе да су

⁴⁵³ АЈ, фонд 837, I- 4-d/3, Zasedanje ministara NATO pakta, 25.05.1976.

⁴⁵⁴ АЈ, фонд 837, KPR, I-2/68, Informacija o razgovoru druga Gličkova u Moskvi o daljim pripremaма KP Evrope, 26.05.1975.

⁴⁵⁵ АЈ, фонд 803, Predsedništvo SFRJ, f-43, Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva SFR Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine sa početkom u 10,00 časova u Beogradu, izlaganje Miloša Minića, 4-5.

⁴⁵⁶ Исто, излагање М. Минића, 11-12.

Европљани уредили своју безбедност, док се ван европског континета понашају империјалистички. На фону критика несврстаних, Броз је истакао да се СФРЈ мора залагати да се на Београдском састанку разматра медитеранска компонента безбедности. Шеф дипломатије М. Минић је одговорио да се југословенска делегација изборила да се у завршном документу састанка унесе формулација по којој су 35 земаља учесница састанка „обавезне да се понашају према свим земљама на исти начин“. Наведена формулација је по речима првог човека југословенске дипломатије, довољна да се елиминише однос „одозго“ европских према ваневропским земљама.

У наставку свог излагања, Броз је поводом опасности од блоковског наступа на састанку, изнео да је јасно да Кремљ не може да испуни захтеве из треће корпе (људска права), јер „*такав је систем Совјетског савеза и они га неће хтјети нити могу да га у том погледу тако лако мењају*“. Сходно стању, Броз је изложио да југословенска страна треба да учини све да се Београдски састанак не разводњава и постане безначајан.⁴⁵⁷

Кремљ није желео да се на састанку у Београду покрећу нове иницијативе или контролише имплементација Завршних аката и тиме настану обриси институционализације КЕБС-а, зато је СССР инсистирао на одржавању конгреса о транспорту, енергетици и заштити човекове средине.⁴⁵⁸ Током првог дана разговора са Јосипом Брозом у Белом двору (новембра, 1976) Београдском састанку КЕБС-а (1977) као најзначајнијем међународном окупљању представника великих сила, европске деветорице, неутралних и несврстаних земаља, Брежњев је посветио свега неколико реченица у излагању. Синтеза излагање Брежњева је била да Кремљ очекује да Београдски састанак КЕБС-а буде форум на коме ће бити присутна „*размена мишљења*“ и „*конструктиван рад*“ а не „*место узајамних жалби*“.⁴⁵⁹

Југословенска страна је као организатор Београдског састанка, у припремним разговорима са совјетском и америчком делегацијом инсистирала да састанак треба да

⁴⁵⁷ Исто, излагање Јосипа Броза Тита, 24-28.

⁴⁵⁸ Јован. Чавошки. „Чувајући „дух Хелсинкија“: Југославија и континуитет КЕБС-а 1975-1976.“.Токови историје. 1/2019. 160-161.

⁴⁵⁹ Стенографске белешке са разговора председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита са генералним секретаром ЦК КПСС Л. И. Брежњева, вођених 15. новембра 1976. у 10:15 часова у Београду, *Југославија – СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1964–1980*, том 2, приређивачи Л. А. Величанскаја ... и др, (Београд: Архив Југославије, 2016), 699.

буде место разговора и компромиса а не блоковских парола и подела. У припремном периоду совјетска страна је истицала да Београдски састанак представља континуитет КЕБС-а, док је Картер желео да предстојећи састанак оличава „*дух сарадње а не конфронтације*“.⁴⁶⁰ Непосредно пред почетка Београдског састанка, Јосип Броз је посетио Москву и разговарао са Брежњевим (августа, 1977). Детант односно процес попуштања односа међу државама, совјетски лидер је посматрао као процес који треба „*да обухвати све земље*“, с друге стране као неистините је означио тврдње да Кремљ жели само биполарни детант Москве-Вашингтона.⁴⁶¹ Брежњев је успех Београдског састанка условио понашањем и иступањем америчке делегације односно покретањем питања људских права, што је Брежњев тумачио нападом који није усмерен само против Кремља, већ и социјализма. Прилог свом ставу, генерални секретар КПСС-а је изнео да се у разговорима са западним лидерима уверио да не подржавају америчко условљавање Москве, кампањом о људским правима. На крају, совјетски лидер је поновио да је жеља совјетске стране да Београдски састанак прође у духу „*мира, безбедности и сарадње*“.⁴⁶²

Медитеранска компонента безбедности - Јосип Броз је наведену компоненту сматрао важним делом детанта, међутим залагање југословенске стране је добрим делом иницирано жељом да се унапреде добри односи са несврстаним земљама из медитеранског региона. У свом излагању током августовског разговора (1977) Брежњев се дотакао медитеранске компоненте, наводећи да се залаже за одржавање конференције земаља медитеранског басена. Брежњевљево излагање је било блоковско (на Београдском састанку КЕБС-а, СССР и САД су одбиле да се европски детант прошири на Медитеран, јер би то значило рестриктивно војно присуство САД и СССР на Медитерану)⁴⁶³ јер је говорио о нужности усаглашеног наступа СССР-а, Румуније, Бугарске и Југославије на конференцији, и да је такав наступ у интересу социјализма, „*мира и безбедности*“ Средоземља. У свом излагању совјетски лидер је Црно море навео

⁴⁶⁰ Јован. Чавошки, „Чекајући Европу у Београду: Југославија и Београдски састанак КЕБС-а 1977-1978.“. Токови историје. 2/2019. 172-177.

⁴⁶¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 9.

⁴⁶² Исто, 7-8.

⁴⁶³ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 424713, Spoljna politika SSSR, 24.04.1978. 4.

као део Средоземља, чиме је јасно истакао намеру да се СССР као медитеранска земља мора питати за све што се дешава у медитеранском басену.⁴⁶⁴

У контексту Медитерана, југословенски председник је говорио да кипарску кризу користи НАТО за стварање војне базе и питање признања неутралности Малте. Важно је нагласити да у свом Броз није споменуо идеју конференције медитеранских земаља, већ је нагласио да треба поштовати Завршни акт КЕБС-а (1975), у контексту сарадње изрекао је *„Ми смо веома активни у испитивању могућности за заједничку акцију, прије свега медитеранских земаља, усмјерену на јачање безбједности и развијање сарадње у овом осетљивом подручју“*.⁴⁶⁵

Током другог дана разговора (18. августа), Броз је износио југословенску позицију у односу на билатерална и међународна питања. Одржавање Београдског састанка (1977) оценио је великим успехом, јер се тиме наставља процес *„даљег јачања процеса попуштања“*, коме је југословенска страна у припремном периоду пружила допринос настојањем да обезбеди присуство делегација свих држава. Председник СФРЈ није пропустио прилику да Брежњеву као раније и Мондејлу потпредседнику САД изнесе југословенски став да Београдски састанак треба да буде *„корак у даљој доследној, интегралној и стваралачкој примјени Завршног документа“* и да је југословенска делегација против *„сваког једностраног ограниченог тумачења Завршног акта КЕБС-а“*. Сегмент излагања је посветио америчкој компани за већа људска права и слободе у Совјетском Савезу, наводећи да је Мондејлу потпредседнику САД, указао да кампања лоше утиче на детант, али лично не верује да ће Картерова администрација попустити са кампањом.⁴⁶⁶

На крају, намера југословенске стране као организатора Београдског састанка КЕБС-а (1977) да форум протекне без блоковског наступа се није остварио, јер је америчка делегација покренула питање људских права, док је совјетска делегација покушала да наметне питање које није у складу са Завршним актом КЕБС-а (1975). Исход

⁴⁶⁴ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Стенографске beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 9.

⁴⁶⁵ Исто, 27-28.

⁴⁶⁶ Исто, 24-25.

Београдског састанка је непрецизан документ, пун општих формулација које су само одржавале дух Хелсинкија.⁴⁶⁷

Дух детанта у окружењу

Билатерални односи Југославије са комшијским државама често су били тема на дневном реду седница Председништва СФРЈ и ЦК СКЈ. Јосип Броз је ратни сукоб са комшијским државама наводио као опасност по међународни углед Југославије. Наиме, главна брига југословенског председника је била како међународној јавности објаснити да Југославија која је у Покрету несврстаних и залаже се за мирољубиву коегзистенцију и решавање спорних питања преговорима а не ратом, учествује у ратном сукобу са околним државама.⁴⁶⁸

Билатерални односи са Бугарском, Грчком, Албанијом, Италијом и Аустријом били су оптерећени граничним и ткз мањинским питањем (положај и уживање грађанских права југословенских народа, Срба, Хрвата, Словенаца и Македонаца). Питање положаја мањина је била непремостива препрека у развијању економских и културних веза СФРЈ са Бугарском која није признавала македонску нацију и Албанијом која је подржавала великоалбански национализам у СР Македонији и покрајини Косово и Метохија - прослава 100-шњице Призренске лиге (1978).

Совјетски поглед Балкан – Кремљ је имао резерве према предлозима о сазивању конференције балканских земаља јер се противио „балканизацији“ или европској

⁴⁶⁷ Јован. Чавошки, „Чекајући Европу у Београду: Југославија и Београдски састанак КЕБС-а 1977-1978.“. Токови историје. 2/2019. 190-193.

⁴⁶⁸ АЈ, фонд 507, Председништво ЦК СКЈ, III/225, Magnetofonske beleške sa IV sednice Predsedništva ЦК СКЈ, одржане у Карајордјеву, 19. септембра 1978.

регионализацији политичких дешавања и процеса. Совјетско руководство је у зближавању балканских држава видело слабљење свог утицаја, јер би на конференцији био остварен диспаритет чланова НАТО и ВУ у корист НАТО савеза.⁴⁶⁹ У контексту Балкана, Јосип Броз је веровао да је циљ совјетске балканске политике продор до Јадранског мора, и да је Бугарска важан политички чинилац на Балкану који ради на освајању тог циља.⁴⁷⁰

Припреме југословенске делегације и међународне околности за Београдски састанак (1977) биле су теме на седници Председништва СФРЈ, словеначки представник Сергеј Крајгхер је изнео предлог да југословенски представници на Београдском састанку треба да покрену питање ревизије Државног уговора коју врши Беч око права мањинских народа. Наводећи притом да је предлог утемељен, јер је питање мањина саставни део Завршног акта КЕБС-а (1975).⁴⁷¹

Тему регионалне сарадње на августовским разговорима у Москви (1977), отворио је Јосип Броз наводећи да је СФРЈ у складу са препорукама Хелсиншке конференције склопила гранични споразум са Италијом (Осимски споразум, 1975). Више или мање интезивне дипломатске везе Југославија је одржава са свим комшијским државама изузев Албанијом⁴⁷² и Аустријом која не поштује Државни уговор у делу мањинских права. Стане Долонац је запитао совјетску делегацију због чега се Кремљ као потписник уговора није више заинтересовао за његову реализацију. Посебно је напоменуо члан уговора којим се забрањује оснивање фашистичких организација у Аустрији. А. Громико шеф совјетске дипломатије је у одговору споменуо да је совјетска страна са аустријским представницима водила разговоре о аустријског неутралности.⁴⁷³ Незаинтересованост совјетске стране за

⁴⁶⁹ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 424713, Spoljna politika SSSR, 24.04.1978. 4.

⁴⁷⁰ AJ, fond 507, Predsedništvo CK SKJ, III/225, Magnetofonske beleške sa IV sednice Predsedništva CK SKJ, održane u Karadjordjevu, 19. septembra 1978. излагање Јосипа Броза

⁴⁷¹ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-43, Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva SFR Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine sa početkom u 10,00 časova u Beogradu, излагање Сергеја Крајгхера, 21-22.

⁴⁷² Совјетска страна је била заинтересована за нормализацију односа са Тираном, у том духу поводом прославе 30 година од независнот НР Албаније, Президијум Врховног совјета је упутио примерен телеграм који је објављен у совјетским гласилима. Међутим албанска страна је одбила да прими телеграм и није му придавала значај. Наравно, совјетска страна је покушавала и преко социјалистичких земаља као посредника да нормализује односе али је Албанија нормализацију условљавала предходним извињењем совјетске стране за раније поступке. (DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 42172, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 15. 01. 1976.)

⁴⁷³ AJ, fond 837, KPR, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 33.

југословенско указивање на кршење мањинских права, демонстрирана је и у периоду након августовског разговора. Непосредно пре посете аустријског канцелара Крајског Москви, југословенски амбасадор у Москви је Родионову заменику министра МИД-а, изнео проблем југословенске мањине у Аустрије, међутим у одговору Родионов је говорио да ће тема разговора бити аустријска неутралност.⁴⁷⁴

На августовским разговорима (1977) Стане Долонац је саопштио да се односи са Бугарском све боље развијају уз спорно питање признанања македонске нације у Југославији, његово излагање је на том месту прекинуо Јосип Броз речима „То је друго, о томе ћемо разговарати“.⁴⁷⁵ Почетком јуна 1977. Живков је посетио Москву, у разговору са Брежњевим једна од тема је била Балкан. Совјетска страна је истакла „*веома конструктиван значај напора*“ Бугарске да Балкан буде регион мира и безбедности.⁴⁷⁶

Посредник у детанту

Учестали разговори Јосипа Броза са совјетским, америчким и кинеским лидерима проистичу из политичког искуства југословенског председника да са великим силама треба стално разговарати и разменити мишљења о билатералним питањима и међународним дешавањима. Разговорима на високом нивоу се једино могу превазићи неспоразуми и захлађење односа који Југославији нису били потребни због забрињавајућих привредних токова и зависности од спољног кредитирања.

Непосредно пред полазак Јосипа Броза на азијску турнеју 1977. (Москва-Пјонгјанг-Пекинг) Цими Картер (*eng. Jimmy Carter*) амерички председник, је упутио писмо (5. августа 1977.), у коме је изнео: „*Било би ми веома драго да чујем Ваше утиске пошто се вратите с путовања (...)*“ на крају писму југословенском председнику је упућен позив да посети Вашингтон.⁴⁷⁷ Свега неколико дана по повратку са азијске турнеје Броз је

⁴⁷⁴ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 47150, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 07.02. 1978.

⁴⁷⁵ Исто, 34.

⁴⁷⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 432335, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 14.06. 1977.

⁴⁷⁷ AJ, fond 837, I-1/1127, Poruka Predsednika SAD Jimmi Cartera, 5. avgust 1977.

одговорио на писмо, наводећи да је у разговору са Брежњевим, генералним секретаром ЦК КПСС-а и председником Врховног совјета добио потврдан одговор да совјетска страна жели да настави разговоре о SALT II и разоружању. Наравно, већ у следежем пасусу писма Броз је навео да је југословеска и позиција Покрета несрстаних да питање треба решавати у ОУН.⁴⁷⁸

Почетком марта месеца 1978., Јосип Броз је посетио САД и разговарао са америчким председником у Белој кући. На основу сећања Блаже Мандића, саветника за штампу Јосипа Броза, описаних у његовој књизи, сазнајемо како је разговор са америчким председником, изгледао у очима члана југословенске делегације. По Мандићу у разговору Броз је Картеру пренео утиске са прошлогодишње азијске турнеје, док је амерички председник *„тражио савјете и помоћ у суочавању са конкретним актуелним проблемима“*. У разговору Картер није истицао суперирност Вашингтона, што је било често у разговору са Брежњевим који је имао обичај да каже *„Ми смо велика земља“*.⁴⁷⁹ Сегмент разговора у Белој кући је био посвећен детанту, Картер је саопштио да је агенда његове политике чине универзалне категорије: људска права и разоружање. У наставку разговора Картер је упутио молбу Брозу да у разговору са совјетском страном подржи два америчка предлога, што скорији сусрет Картера и Брежњева (што је Броз урадио током разговора са Брежњевим августа месеца 1977) и наставак совјетско-америчких разговора о SALT II и разоружању.⁴⁸⁰

Током разговора амерички председник је замолио Броза да изнесе своје мишљење како унапредити америчко-совјетске односе. У свом излагању Јосип Броз је подржао америчке предлоге о наставку преговора са СССР-ом, такође је саопштио да Брежњев здрав – *„он може да говори по три-четири сата“*. Излагање југословенског председника допунио је Милош Минић ССИП, саопштавајући да СФРЈ подржава детант и својим чињењем жели да допринесе успеху истог. Упуштајући се у појединости, Минић је навео да совјетска страна жели договор о разоружању, али сматра да америчка администрација одлаже са конкретизацијом преговора о SALT II. Наводећи предлоге за побољшање

⁴⁷⁸ AJ, fond 837, I-2/73-1, Stenografske beleške sa razgovora Predsednika SFR Jugoslavije J. B. Tita sa Džimi Karterom, Predsednikom SAD, održanih 7. marta 1978. u 10,00 časova u Beloj kući u Vašingtonu

⁴⁷⁹ Blažo Mandić, S Titom četvrt veka u kabinetu, (Beograd: Dan Graf, 2012), 77.

⁴⁸⁰ AJ, fond 837, I-2/73-1, Stenografske beleške sa razgovora Predsednika SFR Jugoslavije J. B. Tita sa Džimi Karterom, Predsednikom SAD, održanih 7. marta 1978. u 10,00 časova u Beloj kući u Vašingtonu

односа Минић је рекао да Москви смета једностаност Вашингтона у египатско-израелским преговорима и инсистирање на људским правима. На теми људских права, укључио се Броз који је додао да је се у Брежњевљево време, престало са стаљинистичком праксом окрутног поступања са дисидентима.⁴⁸¹⁴⁸²

У повратку из САД, Јосип Броз је боравио у званичној посети Великој Британији. Током посете сусрео се краљицом Елизабетом II и премијером Калаганом. На свечаној вечери, краљица Елизабета је утитала Броза о утисцима са разговора са Брежњевим у Москви 1977. године, Броз се у одговору дотакао питања детанта.

„Да ја и Брежњев смо лични пријатељи, добро се познајемо (...). Увијек разговарамо отворено, без икаквих устручавања. Ја њима увијек износим наше мишљење о свим проблемима и питањима. Често говорим о томе што би они требали да ураде на рјешавању појединих кључних проблема. Руси су јако забринуте због све већег наоружања и због садашње ситуације у свијету. Мене Брежњев ословљава првим именом Јосип. Често ми је понављао „Јосипе, нама је потребан мир, мир, мир. Ја желим мир да би могао нешто више да пружим своје народу. Нас наоружање оптерећује, исцрпљује нашу привреду.“ (...) „Ја лично вјерујем да Брежњев жели мир. Ни један други човјек данас у Москви није толико приступачан, толико отворен и толико и толико отворен у својим намјерама за учвршћивање мира. Русима је јако стало до побољшања односа са Западом. Штета што Брежњев не стоји најбоље са здрављем.“⁴⁸³

⁴⁸¹ АЈ, фонд 837, I-2/73-1, Стенографске beleške sa razgovora Predsednika SFR Jugoslavije J. B. Tita sa Džimi Karterom, Predsednikom SAD, održanih 7. marta 1978. u 10,00 časova u Beloj kući u Vašingtonu

⁴⁸² Совјетске власти нису напуштале курс јаке борбе против политичке опозиције (дисидената), иако је од људских права зависио наставак детанта са САД. У периоду непосредно након мартовске посете југословенског председника Вашингтону 1978., совјетски судови су осудили Орлова вођу тзв хелсиншке групе на 7 година затвора и 5 година прогонства, тиме је настављена нулта толеранција према неистомишљеницима у СССР-у које је било у функцији застрашивања домаће јавности. (DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 429934, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 23.05.1978). По питању дисидената потребно је навести различита сагледавања две стране. У очима Москве судски процеси дисидентима били су осуда људи који су радили за стране агентуре, док се Запад противио таквом тумачењу, залажући се таквим судским поступцима крше људска права. Аналитичари Амбасаде СФРЈ су тренутак када су изречене бројне судске пресуде дисидентима, образлагали чињеницом да је тада (1978) дентант био у фази стагнације и да судске пресуде нису могле додатно захладнити односе Кремљ-Беа кућа. (DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 443046, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 19.07.1978)

⁴⁸³ АЈ, фонд 837, I-2/73-1, Zabeleška sa razgovora predsednika Tita sa kraljicom Elizabetom II na večeri 10. marta 1978. u Londonu

Премијер Калаган се интересовао о утисцима посете САД и разговора са Картером ?

„ (...) Мислим да Картер жели побољшање односа са СССР-ом. А то је јако важно. Потребно је урадити све да се побољшају односи између двије силе, потребно је јачати проширити детант на све. Међутим уколико нема детанта између Руса и Американаца тешко је могуће замислити детант и попуштање затегнутости у свијету уопште.⁴⁸⁴

У разговору са Картером, Јосип Броз је затражио да му америчка страна достави информације о неутронској бомби, што је председник Картер прихватио. Кроз неколико недеља Јосипу Брозу је предато писмо Беле куће са траженом информацијом. Током вечере у Лондону, као што су сами саговорници приметили, разговор Броза са премијером Калаганом је попримио форму званичних разговора. У краткој размени мишљења Броз је навео опасност од блоковског рата у случају да Запад употреби неутронску бомбу којом прети Истоку, јер то води употреби нуклеарне бомбе. С друге стране, Калаган је постојање и употребу неутронске бомбе правдао, у случају напада совјетских тенкова.⁴⁸⁵

Појам *универзални детант* је користила југословенска дипломатија и често се може прочитати и чути у излагањима Јосипа Броза и других високо позиционираних државних и партијских руководиоца. Наведеним појмом југословенска страна је подразумевала и нормализацију односа Москве и Пекинга, који су најнижу тачку достигли 1969. године. Посебан сегмент у сваким разговорима Брежњева и Броза је био посвећен међународном положају Кине и чињењу кинеског руководства. Утемељеност Брозових ставова о Кини и СССР-у, произилази из сусрета са Хуо Гуо Фенгом председником Државног савета у Пекингу 1977. и Београду 1978., у истом периоду са Брежњевим у Београду 1976., Москви 1977. и Москви 1979.

Током августа и септембра месеца 1977., југословенски председник је посетио Москву-Пјонгјанг-Пекинг, и разговарао са Брежњевим, Ким И Сунгом и Хуа Гуо Фенгом. У припремним разговорима југословенска страна је инсистирала код сеовјетске стране да се за време званичних разговора не напада Кина и кинеско руководство, као што је био

⁴⁸⁴ АЈ, фонд 837, I-2/73-1, Zabeleška sa razgovora predsednika Tita sa kraljicom Elizabetom II na večeri 10. marta 1978. u Londonu

⁴⁸⁵ АЈ, фонд 837, I-2/73-1, Zabeleška sa razgovora predsednika Tita sa kraljicom Elizabetom II na večeri 10. marta 1978. u Londonu

случај за време посете Цемала Биједића председника СИБ-а.⁴⁸⁶ На московским разговорима (1977), Брежњев је изложио совјетско-кинеске односе, за које је навео да су у периоду Хуа Гуо Фенга (наследника Мао Це Тунга), подједнако затегнути, с тим да је нови кинески лидер почео да сарађује са империјалистима (нормализација односа Пекинг-Вашингтон 1971/2). Брежњев наводи да је ступањем на власт Гуо Фенга, совјетска страна иницирала и започела процес приближавања и нормализације односа, који је прекинут кинеским захтевима да се совјетско руководство упуту извињење за ставове изречене у прошлости и уступи спорну граничну територију.⁴⁸⁷ Јосип Броз је у совјетском лидеру навео да југословенска делегација иде у „*државну посјету*“ Пекингу, којој намерава да омогући „*нормализовање односа*“ Београда и Пекинга. Притом, југословенски председник је нагласио да СКЈ нема односе са комунистичком партијом Кине и да би успостављање партијских односа „*значило да желимо да уђи у сукоб*“. Сходно изнетом, Броз је нагласио да немамо „*ни најмању намјеру да нашом посјетом НР Кине било шта чинимо што би погоршало односе између СССР и НР Кине*“.⁴⁸⁸

На свечаној вечери приређеној у част посете највишег кинеског званичника Југославији (августа, 1978), Јосип Броз је Хуо Куофенгу у незваничном разговору изложио затегнути односи прве и најмногољудније земље социјализма, може довести до пропасти социјалистичке идеје. Диференцијација у социјалистичком свету последица сукоба Москве и Пекинга, чини да „*сада бере империјализам поене за себе а не социјализам*“. Утиске са разговора Броз је описао. „*О свему томе сам му говорио доста надугачко и он није одговорио, или му нисам пружио могућност. Када сам завршио онда сам устао, идемо да гледамо музику, тако да ја не знам. Он је шутио све време.*“⁴⁸⁹ Наведену епизоду са Хуо Куофенгом, Јосип Броз је саопштио Брежњеву током мајског састанка 1979. године.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Razgovor ambasadora Smolea sa sekretarom СК КПСС Rusakovom, 12.07.1977.,2.

⁴⁸⁷ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara СК КПСС-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 11-12.

⁴⁸⁸ Исто, 13.

⁴⁸⁹ АЈ, фонд 507, III/225, Magnetofonske beleške sa IV sednice Predsedništva СК SKJ, održane u Karadjordjevu, 19. septembra 1978.

⁴⁹⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Stenografske beleške sa razgovora predsednika Republike i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara СК КПСС-a i predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 23.

У периоду између два сусрета и разговора двојице лидера (август 1977- мај 1979), одиграла су се неколико паралелних процеса. Први је стагнација детанта - захвађење односа на релацији Кремљ - Бела кућа, али и међусобних односа других регионалних сила, што је довело до појачаних надметања два блока за пенетрацију у одређене регионе. Други процес је наставак деловања Кремља на интеграцији социјалистичке заједнице (совјетског блока). Трећи процес је „*отежавање изласка Кине*“ на међународну сцену као значајног фактора. Четврти процес је наставак сарадње Кремља са западноевропским партнерима (поготово Француском) на континуитету КЕБС-а.⁴⁹¹ Поред ослањања на Француску, Брежњев је у склопу јачања совјетских позиција у Европи почетком маја месеца 1978. у периоду стагнације детанта посетио СР Немачку. Посета совјетског лидера Бону, представљао је показатељ да се Москва залаже за наставак детанта и поред шумова у односима са Вашингтоном. Сходно положају СР Немачке, главне теме разговора две делегације биле су детант, разоружање и интензивирање економске сарадње.⁴⁹²

На московским разговорима двојице лидера (1979), одржаним након значајних догађаја који су међународни положај СССР-а учинили нестабилнијим (сепаратни споразум Израела и Египта, додатно смањење позиција у Африци након отказивања Уговора о пријатељству Сомалије, наоружавање Кине, вијетнамско-кампуђијски рат итд), Брежњев је навео да реакционарне снаге нису успеле да стопирају процес детанта, већ су Кремљ само обавезале да буде свеобухватнији.

РАЗОРУЖАЊЕ

У анализима органа југословенске администрације закључено је да је током 70-тих година XX века, у америчко-совјетским односима постигнута „*ракетно-нуклеарна и војно-стратешка равнотежа*“, што је две стране приморало на преговоре. Равнотежа

⁴⁹¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Pregled spoljnopolitičkih stavova SSSR o nekim najvažnijim pitanjima, april mesec 1979., 1-2.

⁴⁹² DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 426929, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 09.05.1978.

војних потенцијала две супер силе није значила и глобалну равнотежу. Наиме Вашингтон је низом уговора са регионалним војним савезима јачао своје присуство у регионима првобитно средње и југоисточне Азије а затим и Африке. Наравно, совјетски метод ширења свог утицаја се поред војне и економске подршке народноослободилачким покретима у Африци, током друге половине 70-тих ослањао на присуство совјетске флоте у свим океанима. Разматрајући улогу Совјетског Савеза у међународним односима 1976. југословенски аналитичари су је означили као „противречну“. Наиме колико год да је Кремљ повећао своје војне потенције, дошло је до „сужавања“ могућности за хегемонистичку политику.⁴⁹³

Учествовање Кремља у преговорима о ограничавању наоружања, разоружања или тзв „војном детанту“, је на првом месту био условљен висином војног буџета који је оптерећивао привредни развој Совјетског Савеза. Поред реалних фактора који су приморавали Кремљ на преговоре, Кремљ је војни детант користио и у пропагандне сврхе (пример пропагандном наступу је најавна сазивања Светске конференције о разоружању)⁴⁹⁴

Две стране Београд и Москва су подржавале процес разоружања две силе и свих земаља које поседују нуклеарно оружје. Неспоразум југословенске и совјетске стране темељио се на различитом уверењу које међународни форум треба да иницира и надгледа процес разоружања. У прво време Совјетски Савез није благонаклоно гледао на предлог да се о поступку разоружања расправља и затим усвоји пратећа резолуција у Генералној скупштини ОУН, већ је сматрао да треба одржати Светску конференцију о разоружању. Сходно томе, Кремљ није одушевљено гледао на предлог Покрета несврстаних да се одржи Специјално заседање Генералне скупштине ОУН о разоружању.⁴⁹⁵

Међутим, промену тврдокорног става совјетске стране изнео је А. Громико у разговору са М.Минићем одржаном у паузи заседања Генералне скупштине ОУН, два месеца пре посете Брежњева Југославији (новембра 1976). У разговору А. Громико је подржао одржавање Специјалног заседања Генералне скупштине ОУН, али је изразио наду да то неће бити једина конфереција о разоружању. Шеф југословенске дипломатије

⁴⁹³ АЈ, фонд 837, КРР, I-3-a/101-153, Najvažniji aspekti spoljne politike i međunarodnog položaja Sovjetskog Saveza i jugoslovensko-sovjetski odnosi, državna tajna, 27. 10. 1976.,7-9.

⁴⁹⁴ Исто, 14-15.

⁴⁹⁵ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 426946, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 13.05. 1976.

је совјетском колеги саопштио да заседање Генералне скупштине, југословенска страна сматра нужним да би се унапредио рад Комитета за разоружање ОУН, у коме не постоји консензус. Такође, Минић је изнео да се југословенска страна не противи да се након Генералне скупштине одржи Светска конференција о разоружању, која по југословенском схватању треба да се организује као конференција *in stad* о економским проблемима, А. Громико се сложио са југословенским предлозима, јер су на трагу совјетских предлога.⁴⁹⁶

Заседање НАТО самита и политичко-консултативног састанка Варшавског уговора одржаних током 1976. године, одржавали су реалну ситуацију да детант није успео да отопи блоковску структуру, већ сасвим супротно на састанцима два војна блока ојачана је интеграција.⁴⁹⁷ На фону детанта и разоружавања на састанку политичко-консултативног ВУ у Букурешту (октобра 1976), усаглашена је платформа заједничког наступа на Београдском састанку која је предвиђала да се инсистира на економској сарадњи и контроли наоружања (предложена је Конвенција о првобитној неупотреби нуклеарне силе и Конвенција о неупотреби силе).⁴⁹⁸ Закључци са састанка ВУ (1976) у су предати у форми предлога Специјалном заседању Генералне скупштине ОУН.

На седници Председништва СФРЈ одржаној јануара месеца 1977. разматране су припреме Београдског састанка (1977), у свом излагању Јосип Броз је навео „*a зашто се наоружавамо када треба да се боримо за безбједност*“ као реакцију на застој у преговорима о разоружању који је убрзао развој и гомилање наоружања у Европи. Сходно томе, Броз је изразио наду да ће југословенски представници успети дипломатским каналима да поставе питање разоружања на дневни ред Београдског састанка.⁴⁹⁹ Наведени предлози (конвенције) на Београдском састанку су одбијени, из чега се види да је преовладала блоковска компонента на састанку.

Специјално заседање Генералне скупштине ОУН о разоружању и сам процес разоружања биле су теме консултативног састанка југословенско-совјетских делегација,

⁴⁹⁶ DAMSP, PA, 1976, SSSR, f-138, 452818, Telegram Misije SFRJ Njujork od 01.10. 1976.

⁴⁹⁷ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-43, Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva SFR Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine sa početkom u 10,00 časova u Beogradu, izlaganje Miloša Minića, 5-9.

⁴⁹⁸ Јован. Чавошки, „Чекајући Европу у Београду: Југославија и Београдски састанак КЕБС-а 1977-1978.“. Токови историје. 2/2019. 189-193.

⁴⁹⁹ AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, f-43, Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva SFR Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine sa početkom u 10,00 časova u Beogradu, излагање Јосипа Броза Тита, 26.

одржаних током априла месеца 1977. године. На састанку су две стране излагале различите концепте. На почетку совјетска страна је ставила примедбу на формулацију у југословенском предлогу за сазивање Генералне скупштине, да су ОУН „*јединствени универзалан форум*“, јер совјетска страна сматра да предстојећа Светска конференција о разоружању представља релевантан форум за расправу и одлучивање. Наравно, сходно спољнополитичкој доктрини југословенска страна је одговорила да је заседање ГС ОУН договорено, док је конференција о разоружању само у плану без прецизираног термина.

Све време састанка совјетска делегација је понављала ставове из разговора Громика са Минићем са прошлогодишњег заседања ГСОУН, да Специјално заседање ГСОУН о разоружању треба да донесе само принципе разоружање, односно увод у одржавање специјалне конференције о разоружању. Такође, совјетска страна је изнела став да не полаже пуно наде у необавезујуће резолуције Генералне скупштине којих већ има на десетине које се не могу имплементирати, износећи пример да се око забране нуклеарног и хемијског наоружања питају земље које га поседују а не све чланице ОУН. Управо због искустава са резолуцијама ОУН, совјетска страна ће се залагати да специјална конференција о разоружању донесе „*специјални механизам*“ имплементација разоружања.

У складу са различитим мишљењем који међународни форум треба да расправља и донесе одлуку о разоружању, југословенска страна је закључила да совјетска страна није заинтересована за успех и исход ГС ОУН о разоружању. Прилог томе је став и понашање совјетске стране на преговорима односно не прихватање југословенских предлога да Специјална конференција о разоружању буде преговарачки механизам ОУН као и „*принцип информисања ОУН о току и развоју предлога*“.⁵⁰⁰

Током августовских разговора двојице лидера у Москви (1977), Брежњев је истакао да је сама намера Картерове администрације да производи неутронску бомбу и крстареће ракете, изазвала критику јавности у САД и свету, јер би означило нову фазу наоружавању. Под притисцима јавности Картер је упутио позив Брежњеву да се сусретну

⁵⁰⁰ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-136A, 424987, Informacija o jugoslovensko-sovjetskim konsultacijama o SZ GS o razoružanju, održane 27. aprila 1977. u SSIP-u.

и разговорају, међутим Брежњев не изражава превелика очекивања од тих састанака.⁵⁰¹ Јосип Броз је критиковао две силе које говоре о миру док се истовремено наоружавају. Такође, важно је нагласити је да је Броз о овом питању говорио у првом лицу множине „ми“ – несврстане земље се залажемо да о разоружању изврши „размена мишљења“ на Специјалном заседању ГС ОУН.

Наравно, различити одговори на питање који међународни форум треба да предводи разоружање био је изражено у разговору делегација на врху. Југословенска страна је инсистирала на учествовању ГС ОУН, јер је она по речима М. Минића „политичка снага“, док је А. Громико навео „Ми већ 30 година не прескачемо УН. Све радимо преко УН, али за сада се наоружање није смањило ни за један митраљез.“ Брежњев је напоменуо улогу САД која одбија све совјетске предлоге, док је Броз додао „треба их тјерати на чистац: јесу ли за нови рат или за мир. Треба ангажирати и јавно мњење у свијету.“ На крају је југословенски председник изнео мишљење да Брежњев мора разговарати са Картером да би дошло до наставка детанта и разоружања.⁵⁰²

Током свог дугог манадата Брежњев никада није иступао предводнички већ је његов став садржао већинско мишљење колективног руководства Партије. Међутим последњих година, посебно након XXV конгреса КПСС-а (1976) односи Брежњева са идеологом Сусловим и прагматичарем Косигином су побољшани, уз смену Подгорног и тиме да је Брежњев главни преговарач са САД (детант) и са другим КП, положај Брежњева унутар колективног руководства је додатно оснажен.⁵⁰³

Непосредно пре посете Јосипа Броза Москви, Брежњев је посетио Француску у периоду 20-22. јуна 1977. године. Посета и разговори Брежњева са Жискар д'Естеном одражавали су совјетску „спремност за наставак европског детанта“ кроз одржавање веза са утицајном земљом европске деветорке, чија јавност износи најмање антисовјетске пропаганде у односу на САД И ВБ. Намера за продубљивањем европског детанта преточена је у усаглашена два документа: *Заједничка изјава о политици попуштања*

⁵⁰¹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/70-1, Stenografske beleške sa zvaničnih razgovora između Predsednika SFRJ I predsednika SKJ J. B. Tita I Generalnog sekretara CK KPSS-a, predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, u Moskvi – Kremlj, na dan 17-18. avgusta 1977. godine, 8-9.

⁵⁰² Исто, 28-29.

⁵⁰³ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-135,436948, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 28. 06. 1977.

(неведена намера да се поштују принципи КЕБС-а, да се повећа конструктивност у раду Београдског састанка КЕБС-а, нужност да се европски детант прошири и на афрички континет, као и разуружање уз међународну контролу и други документ је *Заједничка декларација о неширењу нуклеарног наоружања*.⁵⁰⁴ У преговорима о тексту Заједничке декларације, совјетска страна је по први пут прихватила уношење принципа поштовање људских права и слобода, немешање у унутрашње послове и глобализација детанта. Међутим, француски предлог „ублажавање идеолошког наметања“ је одбијен у складу са совјетским схватањем да детант подразумева попуштање односа Западом и истовремену идеолошку офанзиву у оквиру соц. заједнице.⁵⁰⁵ Утисци са француско-совјетских разговора двојице лидера, били су да Брежњев жели детант у Европи али по условом да се испоштује став КЕБС-а о status quo у Европи, као и да Брежњев највише забринут због подршке коју Запад пружа Кини.⁵⁰⁶

Нови круг преговора о SALT II у Женеви који су одржани почетком 1978. за совјетску страну су потврда да САД није стало да се споразум постигне у кратком року, због како је совјетска страна навела неслагања на релацији Бела кућа - Пентагон - Конгрес. Последица политичке нестабилности Картерове администрације је да америчка делегација на преговорима у Женеви не пружа одговоре на совјетске предлоге. Такође, застој детанта совјетска страна тумачи као тактику САД због нестабилног положаја СССР на Блиском истоку и рогу Африке.⁵⁰⁷ Првих дана априла месеца 1978. Леонид Брежњев је у говору одржаном пред морнарима тихоокеанске флоте у Владивостоку, у присуству Устинова совјетског министра одбране и Гарашкова команданта ратне флоте, послао поруку Картеру америчком председнику да даље одлагање потписивања SALT II споразума може довести до неповратног стања трајног одлагања да се смањи стратешко наоружање две силе. У наставку свог говора Брежњев је кривицу за неуспех ставио на Картерову администрацију, која не жели да потписше споразум који је у највећем делу договорен.⁵⁰⁸ Крајем априла месеца 1978. у свом реферату на конгресу Комсола, Брежњев је свој говор посветио страним дипломатијама посебно Вашингтону. У области

⁵⁰⁴ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 436398, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 27.06. 1977.

⁵⁰⁵ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 437539, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 01.07. 1977.

⁵⁰⁶ DAMSP, PA, 1977, SSSR, f-134, 437604, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 05.07. 1977.

⁵⁰⁷ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-142, 47144, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 07.02. 1978.

⁵⁰⁸ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 420556, Telegram Ambassade SFRJ iz Moskve od 10.04.1978.

разоружања совјетски лидер је саопштио до тада нове предлоге: прекид производње нуклеарног оружја и другог оружја за масовно уништење у свим својим облицима; прекид стварања нових видова класичног наоружања; одрицање од ширења армија и увећавања класичног оружја земаља чланица Савета безбедности и земаља која су у војно+им савезима.⁵⁰⁹

Потврда тврдњи совјетске стране је говор Картера на самиту НАТО у Вашингтону (1978), у коме је изразио спремност да се наставе разговори о SALT II и бечки разговори о разоружању, међутим осудио је деловање СССР-а и Кубе у Африци, јер према таквом чињењу НАТО савез „не може бити индиферентан“.⁵¹⁰ На заседању политичко-консултативног комитета ВУ, одржаног новембра 1978. потврђена је спремност чланица ВУ да се наставе разговори о SALT II споразуму.⁵¹¹

Непуних месец дана након Картеровог иступања на самиту НАТО, Н. Н. Родионов совјетски амбасадор у СФРЈ, је А. Гличкову члану Председништва ЦК СКЈ пренео поруку „од највећег поверења“ ЦК КПСС-а, која се односила на став САД према детанту и разоружању. Амбасадор Родионов је навео да је на самиту одлучено да се уложи додатних 80 милијарди долара у наоружање, што је супротно са раније изнетим ставовима САД да не желе трку у наоружању. Затим, на самиту НАТО је наглашена тесна повезаност интереса САД и Кине „у борби против попуштања и истовремено против социјалистичких земаља и ослободилачког покрета народа“. На крају разговора Родионов је уручио Гличкову непотписану информацију са питањима на које ЦК КПСС жели да југословенска страна одговори.⁵¹²

Председништво ЦК СКЈ је сусрет и садржај информације Родионова, протумачило као планирано чињење совјетске стране с намером да се утиче на став југословенског руководства, и да се САД и Кини покаже (лагерски) однос Москве и Београда. На Председништву ЦК СКЈ дискусанти су посебну пажњу посветили што документ није потписан. М.Минић је навео да је то олакшавајућа околност за југословенску страну која

⁵⁰⁹ DAMSP, PA, 1978, SSSR, f-143, 424028, Telegram Ambasade SFRJ iz Moskve od 27.04.1978.

⁵¹⁰ AJ, fond 837, I- 4-d/3, Samit NATO u Vašingtonu, 03.05.1978.

⁵¹¹ AJ, fond 837, I- 4-d/3, Sastanak političko-konsultativnog komiteta Varšavskog ugovora, 28. 11. 1978.

⁵¹² AJ, fond 507, III/223, Zabeleška o razgovoru člana Predsedništva CK SKJ dr Aleksandra Gličkova sa ambasadorom SSSR u našoj zemlji N. N. Rodionov-im, 28. 06. 1978, 14.07.1978.

ће одговор послати преко ССИП (Амбасаде СФРЈ у Москви), чиме ће југословенска страна указати да односи морају бити државни (службени) а не партијски. Председништво ЦК СКЈ је донело закључак да се одговор совјетској страни уручи непосредно пре Брозовог путовања у СССР, и то усмено уз промеморију, односно на исти начин као што је то учинио амбасадор Родионов.⁵¹³

У периоду између два последња разговора Јосипа Броза и Брежњева (август 1977-мај 1979), дошло је до застоја детанта (политичког и војног). Совјетска страна је главни разлог застоја видела у неодлучности Картерове администрације да спроводи политику детанта, што је за последицу имало повећање војног буџета на самиту НАТО (1978). Почетком марта месеца Брежњев је најавио је могућност почетка разговора о SALT III споразуму о „*даљем и свеобухватнијем ограничавању стратешког наоружавања*“ што је била потврда да су SALT II преговори у завршној фази. Совјетски саговорници су у разговорима са југословенским представницима истицали да је „*стварни ефекат* (SALT II споразума) *на процес гомилања наоружања мали*“, али је добра основа за будуће преговоре. У припремним документима за посету Јосипа Броза Москви наведено је да се сусрет Брежњева и Картера и потписивање споразума може очекивати почетком маја месеца 1979. године.⁵¹⁴

Током мајских разговора двојице лидера у Москви (1979), Брежњев је саопштио да ће земље чланице ВУ позвати све учеснице Хелсиншке конференције (1975) да учествују на конференцији „*која би била посвећена мерама поверења*.“ Наиме, совјетска страна је главни разлог захлађења односа Кремљ-Бела кућа видела у неповерењу Картерове администрације према Кремљу, због чега је постојала америчка неодлучност у спровођењу политике детанта. На састанку Брежњев је поновио совјетски предлог разоружања који је саопштио јавности у почетком марта месеца исте године: завршетак преговора и потписивање SALT II споразума, као корак ка SALT III споразуму; затим интензивирати преговоре о балансираном смањењу оружја и трупа у Централној Европи (совјетска страна је спремна да повуче 1000 тенкова и 30,000 војника); престанак притисака на западноевропске државе посебно СР Немачку да се на њиховој територији

⁵¹³ АЈ, фонд 507, III/223, Друга седница Председништва ЦК СКЈ, 14.07.1978.

⁵¹⁴ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Pregled spoljnopolitičkih stavova SSSR o nekim najvažnijim pitanjima, april 1979.,4.

инсталирају нуклеарне ракете средњег домета; допунити КЕБС-а стаовима којима се предвиђа увођење додатних мера предострожности да се поред обавезне најаве војних вежби, стране обавезу да ће другој страни најавити дислоцирање и прегруписања трупа; и последње је склапање уговора о ненападању који у себи садржи раније предложени сегмент да се нуклерано оружје неће користити у прво односно у офанзиви. На крају излагања Брежњев је потврдио да ће ускоро потписати SALT II споразум, док је Громико шеф совјетске дипломатије допунио констатацијом да америчка страна све време преговорима није показала интерес да прихвати значајније совјетске предлоге, бринући првенствено за опстанак НАТО база у Европи.⁵¹⁵

Другог дана московских разговора на врху (18. маја 1979), југословенски председник је сегмент свог излагања посветио разоружању износећи да се трка у наоружању одвија паралелно са разговорима између блокова о разоружању. Успешан завршетак преговора о SALT II споразуму је порука да постоји минимум поверења између Кремља и Беле куће. СФРЈ ће наставити да подржава детант и разоружање, као и најаву преговора о SALT III споразуму. Јосип Броз је посебно у разговору подвукао да је разоружање битан сегмент детанта, аналогно ставу о детанту, југословенско руководство се залаже да разоружање не буде блоковски ограничено, већ универзално, зато је Броз поново споменуо значај разговора о разоружању у Уједињеним нацијама.⁵¹⁶

У наставку излагања Броз је саопштио да се југословенска страна залаже за забрану неутронске бомбе што је раније изнео у разговору са америчким председником Картером (1978)⁵¹⁷, затим хемијског наоружања (војних отрова) и залаже се за Споразум о гаранцијама да нуклеарне силе неће напасти ненуклеарне. Југославија подржава и спремна је да учествује на европској конференцији о разоружању, са предлогом да се

⁵¹⁵ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Стенографске beleške sa razgovora predsednika Republike i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara СК КПСС-а i predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 10-11.

⁵¹⁶ Исто, 36-37.

⁵¹⁷ У разговору са Картером, Јосип Броз је затражио да му америчка страна достави информације о неутронској бомби, што је председник Картер прихватио. Кроз неколико недеља Јосипу Брозу је предато писмо Беле куће са траженом информацијом

нарастајуће тензије у Европи спусте, разматрањем на конференцији нуклеарне и поморске компоненте.⁵¹⁸

ЗАКЉУЧАК

У раду су анализирана три сусрета и разговора двојице лидера Јосипа Броза и Леонида Брежњева (у Београду новембра 1976., у Москви августа 1977. и у Москви маја 1979). Циљ југословенске стране је био да у разговорима са совјетском делегацијом дође до размене мишљења, као и да југословенска страна афирмише независни и несврстани положај на међународном плану и самоуправни курс социјалистичког развоја. Потребно је поново нагласити да у раду нисмо реконструисали сва питања и теме билатералне и међународне сарадње које су саговорници покретали у разговорима.

Разговори двојице лидера и чланова делегација су били отворени. Брежњев је говорио у првом лицу, док се Броз неретко у другом лицу множине обраћао Брежњеву. У разговорима се провлачи отвореност и међусобно поверење саговорника. На основу стенографских бележака са разговора, можемо закључити да је наступ Брежњева на разговорима формалнији, совјетски лидер неретко чита припремљене материјале, такође, совјетска страна је у разговорима активнија у изношењу предлога. Међутим, на разговорима изнесени ставови и предлози нису били изненађење за саговорнике, односно разговори су само на тренутке били жестоки и изненађујући (по питању штампе, историје КПСС, однос према 1948. итд).

У хронолошки назначеном периоду (1976-1979), југословенско-совјетска билатерна сарадња је била заснована на принципима који су садржани у Београдској декларацији (1955) и Московској декларацији (1956) као и Изјави 1971. Наведени принципи сарадње су били наведени у сва три коминикеа на крају разговора двојице лидера. Поред раније дефинисаних принципа међудржавне и међупартијске сарадње, реалност је била да је позиција СССР и КПСС према СФРЈ и СКЈ била на правцу офанзивне спољне политике СССР. Совјетски наступ је био усмерен на елиминисање самоуправног социјалистичког

⁵¹⁸ Исто, 37-38.

система и југословенске независности односно враћење Југославије у лагер под надзором Кремља. Међутим, совјетско руководство је било свесно унутрашњих фактора (политичка, привредна и војна стабилност и способност) као пољних (међународни положај СФРЈ), због чега Кремљ на поступан начин ради на остварењу свог циља. Најприсутнији начин је ткз „политика приближавања“ односно тежња совјетске стране да сталним позивањем југословенског руководства на састанке лагерског типа, увуче Југославију у *социјалистичку заједницу*.

Током наведених разговора две стране, највише отпора и неслагања било је у разговорима две делегације по питању садржаја заједничког документа са разговора. Совјетска страна је стално инсистирала да се унесу неки од појмова: „*социјалистички интернационализам*“, „*јединство социјалистичких земаља*“, „*заједнички интереси*“ и други. Уношење назначених појмова би по мишљењу југословенске делегације значило пристајање на сужавање суверенитета социјалистичких земаља, односно увођење Југославије у социјалистичку заједницу.

У разговорима две стране присутно је било инсистирање југословенске стране да се сви проблеми међународне политике **не решавају блоковски**, већ у Генералној скупштини ОУН и уз уважавање принципа несврстаних. По питању решавања блиско-источне кризе, сукоба Етиопија-Сомалија, Кампућија-Вијетнам, детанта и разоружања југословенска делегација се посебно залагала да се примени наведени модел (неблоковског) решавања кризних жаришта. Важно је нагласити да су предходно наведене светске кризе истовремено биле кризе које су угрожавале стабилност Покрет несврстаних (сукобљене чланице Покрета: Ирак, Сирија, Палестина, Египат, Судан, Етиопија, Сомалија, Ангола, Вијетнам, Кампућија итд). Током три разговора двојице лидера постоји и тачка сарадње – заштита прогресивних режима у свету. У разговору августа 1977. Брежњев је по питању угрожавања прогресивних режима посебно Етиопији, Сомалији, Либији и југу Африке, апеловао на Јосипа Броза да кроз несврстане помогне одржању прогресивних режима. Јосип Броз је такође апеловао да Москва предузме сваку врсту материјалне и војне помоћи не би ли спасила прогресивне режиме.

По питању детанта Јосип Броз је имао улогу **посредника**, јер у разговорима са америчким потпредседником Мондејлом (*Walter Mondale*) (1977), председником Картером

(1978), затражио да се смање притисци у вези људских права на Кремљ. Поред детанта Москва-Вашингтон, Јосип Броз је безуспешно посредовао попуштању односа Москва-Пекинг. Посебан сегмент европског детанта у разговорима Јосипа Броза са Леонидом Брежњевим и другим лидерима, представља инсистирање на медитеранској компоненти безбедности, која је била усмерена на осигурање стабилности на Блиском истоку и Магребу.

Јосип Броз је посебно био заинтересован за европски детант, сходно томе југословенско спољнополитичко чињење је било ослоњено на неколико постулата: за разумевање европских и светских процеса потребно је стално анализирати прикупљене податке из свих политичких центара на основу којих треба формирати платформе и ставове, које стално треба преиспитивати. Затим, потребно је одржавати сталне контакте (посете и разговоре) са светским лидерима Истока, Запада, НР Кине и несврстаних земаља са којима не треба само разменити мишљења већ и проактивно предложити нове облике сарадње. У наступима на конференцијама и билатералним сусретима, југословенске интересе ставити у контекст универзалних принципа (принципи несврстаних).

Совјетски поглед Балкан – Кремљ је имао резерве према предлозима о сазивању конференције балканских земаља (разговорима до балканског детанта), јер се противио „балканизацији“ или европској регионализацији политичких дешавања и процеса. Совјетско руководство је у зближавању балканских држава видело слабљење свог утицаја.

Посебно спорна област која се провлачи у разговорима двојице лидера још средине 60-тих године била је област информисања. Наиме, СФР Југославија и Совјетски Савез нису имали потписан кровни споразум којим би регулисали све сегменте информативне делатности, што је отворило простор за бројне примедбе совјетске стране због начина на који су извештавала југословенска гласила. У области информисања, Совјетски Савез је у СФРЈ имао Дом културе и представништво АПН-а, док је СФРЈ у склопу преговора о Споразума о информативној делатности неуспешно покушала да отвори информативно-културни центар у Москви. Током преговора југословенска страна је користила аргумент нереципроцитета две стране у информационој делатности, што совјетска страна није прихватила. Незаинтересованост совјетске стране за компромисним решењем спорних питања у преговорима о Споразуму о информативној делатности, резултовао је учесталим

примедбама совјетске стране на рачун југословенске штампе посебно у периоду ратних сукоба у Индокини (1978-1979).

Разговор маја месеца 1979. је садржајнији од предходна два анализирана разговора (1976. и 1977) Броза и Брежњева. Потврду налазимо и у речима самих учесника. На почетку свог излагања совјетски лидер је саопштио „ *Слика тих* (билатералних односа – додао Н. Д.) је *доста неуједначена*“ у наставку је додао „ *Ми смо озбиљно размишљали о томе зашто се то догађа, зашто понекад долази до грознице у нашим односима, мада ми, са своје стране, чинимо све да до тога не дође и односимо се пријатељски према Југославији (...).*“⁵¹⁹ Преносећи утиске са московских разговора (1979) партијском руководству у Добановачком забрану (војном ловишту), Јосип Броз је саопштио „*имао сам прибиљешке и ништа нисам пропустио да им не кажем, о свему*“.⁵²⁰ Када говоримо о личним односима Броза и Брежњева, совјетски лидер је пре посете Југославији (новембар 1976), замолио да са Брозом оде у лов, што је југословенска страна прихватила. У разговору Данило Тодоровић управника ловишта Јелен са Брозом, је високог совјетског госта описао: „ *Брежњев је деловао строго и плашио сам га се на неки начин*“, док је Броз по Тодоровићевом сећању одговорио „*Брежњев је још и онај бољи од свих Руса*“.⁵²¹

⁵¹⁹ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Stenografske beleške sa razgovora predsednika Republike i predsednika SKJ J. B. Tita i Generalnog sekretara CK КПSS-a i predsednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR L. I. Brežnjeva, održanih 17. i 18. maja 1979. godine u Kremlju-Moskva, 3.

⁵²⁰ АЈ, фонд 837, КРР, I-2/75, Odgovor predsednika Tita na zdravicu Dobrivoja Vidića, Dobanovački zabran, 23. maj 1979.

⁵²¹ Данило Тодоровић, *Тито-лов-политика. (Тито у лову, лов у политици)*, (Београд: Службени гласник, 2010) 154-155.

ЛИТЕРАТУРА

Арховска грађа:

Кабинет Председника Републике (КПР), фонд 837

Председништво СФРЈ, фонд 803

Председништво ЦК СКЈ, фонд 811

Савезно извршно веће (СИВ) фонд 530

Фондови ДАМСП

Berend Ivan. *Centralna I istočna Evrope 1944-1993: iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju.* (Podgorica: CID. 2001)

Berend Ivan. *Ekonomska istorija Evrope u XX veku, Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije.* (Beograd: Arhipelag. 2009)

Bogetic Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost,* (Beograd: 1990.)

Bondzic, Dragomir, *Izmedju ambicija i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945-1990.* (Beograd: ISI, 2016)

Dimić Ljubodrag. *Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952.* (Beograd: Rad. 1988)

Denegri Ješa, *Posleratni modernizam neoavangarde / postmodernizam, Ogledi o jugoslovenskom umetničkom prostoru 1950-1990.* (Beograd:Službeni glasnik, 2016)

Гедис, Џон Луис Хладни рат: *Ми данас знамо.* (Београд: Clio.2003)

Kisindzer Henri. *Diplomatija.* (Podgorica:Kosmos izdavaštvo 2016)

Mandić Blažo, *S Titom četvrt veka u kabinetu,* (Beograd: Dan Graf, 2012)

Merenik Lidija, *Umetnost i vlast. Srpsko slikarstvo 1945-1968.* (Beograd: Fond Vujičić i kolekcija, 2010)

Милорадовић Горан, *Лепота под надзором, Совјетски културни утисци у Југославији 1945-1955*. (Београд: ИСИ. 2012)

Petrović Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, Beograd 2007.

Трипковић Ђоко, *Југославија – СССР (1956-1971)*, (Београд: ИСИ, 2013)

Тодоровић Данило, *Тито-лов-политика. (Тито у лову, лов у политици)*, (Београд: Службени гласник, 2010)

Petranović Branko, Sava Daudović. *Jugoslavija, Velike sile i Balkanske zemlje 1945-1948 (iskustvo „narodne demokratije” kao partijske države)*. (Beograd: Istorijski institut Crne Gore.1994)

Petranović Branko. *Istorija Jugoslavije, Socijalistička Jugoslavija 1955-1988*. (Beograd: Nolit. 1988)

Vestad Od Arne, *Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*.(Beograd: Arhipelag. 2008)

Hobsbaum Eric. *Doba ekstrema, istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*. (Beograd: Dereta, 2002)

Чланци

Bogetić Dragan, *Američke analize budućnosti Jugoslavije posle Tita s početka 70-tih godina*, Токови историје 1/2012.

Bogetić Dragan, „*Jugoslovensko bekstvo iz Evrope*“, *Novi ekonomski prioriteti nesvrstane Jugoslavije sredinom 50-ih godina*“ Istorija 20. veka, 1/2012.

Богетић Драган. „*Југославија између Истока и Запада*“. у: *Југославија у Хладном рату*. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010)

Dragan Bogetić, „*Evolucija sovjetskih gledišta prema politici nesvrstanosti, Razlike u jugoslovenskom i sovjetskom poimanju načela socijalističkog internacionalizma*“ Istorija 20. veka, 2/2012.

Богетић Драган., „Југословенско-амерички односи у сенци арапско-израелског рата 1973. године“, Токови историје. 2/2013.

Димић Љубодраг. „Јосип Броз Тито и југословенски поглед на Европу“. у: *Југославија у Хладном рату*. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010)

Edemski Andrej Borisovič, „Iza kulisa sovjetsko-jugoslovenskih odnosa (jul-decembar 1966)“, Tokovi istorije, 2/2012.

Cvetković Srdjan, „Neoibeovci obračun sa prosovjetskom opozicijom u SFRJ i kidnapovanje Vlade Darčevića“, Istorija 20. века, br. 2 (2012)

Цветковић Владимир Љ., „Одјек Београдске конференције (1961) у суседним земљама источног блока“ Токови историје.1/2017.

„Чекајући Европу у Београду: Југославија и Београдски састанак КЕБС-а 1977-1978.“. Токови историје. 2/2019.

Чавошки Јован. „Чувајући „дух Хелсинкија“: Југославија и континуитет КЕБС-а 1975-1976.“.Токови историје. 1/2019.

Чавошки Јован. „Југославија и Далеки исток –Трећи свет између Југославије и Кине“. у: *Југославија у Хладном рату*. уредник Александар Животић (Београд: ИНИС. 2010)

Зборници докумената

Југославија-СССР: сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР. Том 2 (1965-1980); који су приредили Љ. Димић, А. Животић, Љ.А.Величанскаја са групом аутора

Нарукли monolit, Jugoslavija i svet 1942-1948. prir. Lj.Dimić A. Životić. (Beograd: Arhipelag. 2012)

Зборник новинских чланака

Evrokomunizam i socijalizam, prir. Vjekoslav Mikecin (Zagreb: Globus, 1979)

